

**МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ**

**«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
НАУКИ І ОСВІТИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»**

ВИПУСК 72

25 червня 2021 р.

м. Переяслав

УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
В ПЕРЕЯСЛАВІ

Рада молодих учених університету

Матеріали
Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
НАУКИ І ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»**

25 червня 2021 року

Вип. 72

Збірник наукових праць

Переяслав – 2021

УНИВЕРСИТЕТ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ
В ПЕРЕЯСЛАВЕ

Совет молодых ученых университета

Материалы
Международной научно-практической интернет-конференции
**«ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ»**

25 июня 2021 года

Вып. 72

Сборник научных трудов

Переяслав – 2021

УДК 001+37(100)

ББК 72.4+74(0)

Т 33

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2021. Вип. 72. 142 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Коцур В.П. – доктор історичних наук, професор, академік НАПН України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Воловик Л.М. – кандидат географічних наук, доцент

Дашкевич Є.В. – кандидат біологічних наук, доцент (Білорусь)

Євтушенко Н.М. – кандидат економічних наук, доцент

Кикоть С.М. – кандидат історичних наук (відповідальний секретар)

Носаченко В.М. – кандидат педагогічних наук

Руденко О.В. – кандидат психологічних наук, доцент

Садиков А.А. – кандидат фізико-математичних наук, доцент (Казахстан)

Скляренко О.Б. – кандидат філологічних наук, доцент

Халматова Ш.С. – кандидат медичних наук, доцент (Узбекистан)

Юхименко Н.Ф. – кандидат філософських наук, доцент

Збірник матеріалів конференції вміщує результати наукових досліджень наукових співробітників, викладачів вищих навчальних закладів, докторантів, аспірантів, студентів з актуальних проблем гуманітарних, природничих і технічних наук

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій

©Університет Григорія Сковороди
в Переяславі

©Рада молодих учених університету

УДК 001+37(100)

ББК 72.4+74(0)

Т 33

Материалы Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. Переяслав, 2021. Вып. 72. 142 с.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Коцур В.П. – доктор исторических наук, профессор, академик НАПН Украины

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Воловик Л.М. – кандидат географических наук, доцент

Дашкевич Е.В. – кандидат биологических наук, доцент (Беларусь)

Евтушенко Н.Н. – кандидат экономических наук, доцент

Кикоть С.Н. – кандидат исторических наук (ответственный секретарь)

Носаченко В.Н. – кандидат педагогических наук

Руденко О.В. – кандидат психологических наук, доцент

Садыков А.А. – кандидат физико-математических наук, доцент (Казахстан)

Скляренко О.Б. – кандидат филологических наук, доцент

Халматова Ш.С. – кандидат медицинских наук, доцент (Узбекистан)

Юхименко Н.Ф. – кандидат философских наук, доцент

Сборник материалов конференции вмещает результаты научных исследований научных сотрудников, преподавателей высших учебных заведений, докторантов, аспирантов, студентов по актуальным проблемам гуманитарных, естественных и технических наук

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, достоверность фактов и ссылок несут авторы публикаций

©Университет Григория Сковороды
в Переяславе

©Совет молодых ученых университета

БИОЛОГИЧНИ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 637.52.03

*Андрей Хоченков, Игорь Котович, Оксана Позывайло, Екатерина Юрченко
(Мозырь, Беларусь)*

ПИЩЕВОЕ ПОВЕДЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЕЖИ

Путем анкетирования изучалось пищевое поведение учащихся профессионального лицея геологии. Выявлено, что значительная часть респондентов не соблюдает ряд принципов рационального питания, что требует их информирования и обучения в ходе педагогического процесса основам здорового образа жизни.

Ключевые слова: режим питания, прием пищи, пищевое поведение, учащиеся, фастфуд.

Eating behavior of students of the vocational lyceum of geology was studied by means of questionnaires. It was revealed that a significant part of the respondents does not comply with a number of principles of rational nutrition, which requires them to be informed and taught the basics of a healthy lifestyle during the pedagogical process.

Keywords: diet, food intake, eating behavior, students, fast food.

Введение. Организму учащихся характерны особенности, обусловленные возрастом, влиянием условий учебы и быта. В организме молодежи еще не завершено формирование ряда физиологических систем, в связи с этим они очень чувствительны к нарушению сбалансированности пищевых рационов. Чаще всего учащиеся питаются нерегулярно, перекусывая на ходу, всухомятку, 1-2 раза в день, многие не ходят в столовую [1]. Нередко они при выборе продуктов питания ограничены в материальных средствах. Поэтому состав большинства покупаемых ими продуктов оставляет желать лучшего.

Для нормальной жизнедеятельности организма требуется сбалансированное поступление основных компонентов пищи: белков, жиров, углеводов, витаминов, макро- и микроэлементов [2]. Общее состояние организма, его активность и работоспособность зависят не только от состава диеты, но и от режима питания. Правильное, научно обоснованное, питание – это залог поддержания своего организма в хорошей форме и активной жизнедеятельности [3]. Поэтому изучение пищевого поведения различных групп молодежи, в том числе учащихся ПТУ, представляет несомненный научный и практический интерес.

Материал и методы исследований. Работа проведена на базе учреждения образования «Мозырский государственный профессиональный лицей геологии». Пищевое поведение учащихся оценивали методом анкетирования на основании разработанной нами анкеты. В исследовании приняло участие 44 человека 15–17-летнего возраста, из которых 8 – лица мужского пола (18,18%) и 36 – женского (81,82%). Будущая профессия респондентов не была связана с тяжелым физическим трудом (продавец и продавец/официант). На основании полученных результатов рассчитывали процентное соотношение выбранных ответов учащихся.

Результаты исследований и их обсуждение. При ответе на вопрос «Сколько раз в день Вы принимаете пищу?», выявлено, что большинство учащихся (38,6%) принимают ее 2 раза в день, 34,1% – 3 раза, 22,7% – 4 и более раз. Один раз в сутки питаются 4,5% респондентов. Таким образом, лишь 1/5 часть учащихся придерживаются нормы приема пищи в день (4-5 раз), что может быть связано с неправильно сформированным представлении о суточном приеме пищи.

Ответ на вопрос «Какое количество воды Вы выпиваете в день?» показал, что основное количество респондентов употребляет от 1 до 2 литров воды в день, что является нормой

(1,5-2 літра). Ответы 32% учащихся не соответствуют суточной норме потребления воды. При этом 9% обучаемых выпивают менее 1 литра воды в сутки, а 23% употребляют в день больше необходимой нормы воды. Выбранные ответы учащихся могут быть обоснованы тем, что, по их мнению, необходимое количество воды можно заменить употреблением газированных напитков, чая и кофе. Однако не все респонденты знают, что восполнение влаги, вышедшей из организма с мочой и потом должно осуществляться в основном за счет обыкновенной воды, а не вышеуказанных напитков.

При ответе на вопрос о количестве сахара на стакан чая, основная часть респондентов (54,5%) предпочитают 2 чайных ложки, что соответствует норме (30 г сахара в день, учитывая, что в одной чайной ложке 5 г сахара). Среди опрошенных учащихся лица никто не употребляет больше указанной нормы сахара, что может быть связано с тем, что они знают данную норму и то, что в других продуктах также содержатся углеводы, чрезмерное употребление которых вызывает различные патологии (сахарный диабет, сердечно-сосудистые заболевания, лишний вес).

Ответ на вопрос «Ваши вкусовые предпочтения для перекуса?» показал, что 59% опрошенных учащихся лица предпочитает употреблять чай/кофе с кондитерскими изделиями, второе место (16%) занимает молоко с хлебобулочными изделиями. Далее идут ответы учащихся, в рационе которых имеются овощи/фрукты и орехи (14%); чипсы со сладкими газированными напитками (11%). Данные результаты могут быть связаны с тем, что у молодых людей выработалась своеобразная зависимость к кофе и кондитерским изделиям, так как при подготовке к зачетам и экзаменам они потребляют данные продукты (не требующие длительного приготовления и значительных финансовых затрат) в больших количествах.

На вопрос «Всегда ли Вы завтракаете?» только 43% респондентов ответили «Да». Варианты «Иногда» и «Нет» выбрали соответственно 36% и 21%. В целом, учащиеся осознают, что для эффективной работы и умственной продуктивности, а также для того, чтобы «проснуться» нужна энергия, которую мы получаем с пищей.

Отвечая на вопрос «Всегда ли Вы обедаете?» 68,2% респондентов выбрали ответ «Да», что значительно превышает варианты «Иногда» (18,2%) и «Нет» (13,6%). Данные ответы могут быть обусловлены тем, что учащиеся понимают важность обеда, а также то, что государство предусмотрело, чтобы во всех образовательных учреждениях была столовая. Респонденты, выбравшие ответы «Иногда» и «Нет», возможно не успевают покушать из-за очереди, а также из-за неправильно сложившейся привычки «Не обедать».

При ответе на вопрос «Сколько времени занимает Ваш обед выявлено, что лишь 30% респондентов затрачивают на обед не менее 20 минут, что соответствует норме. 70% респондентов не соблюдают норму, 9% из которых едят очень быстро, а 61% затрачивают на употребление пищи не менее 10-15 минут. Это может быть связано с относительно небольшим по времени обеденным перерывом (30 минут).

На вопрос «Из каких блюд состоит Ваш обед?» 31,8% учащихся дали ответ «Только второе блюдо», что превышает варианты «Первое блюдо + второе блюдо + салат» (25,0%), «Салат + второе блюдо» (22,7%) и «Первое блюдо + второе блюдо» (20,5%). Данные ответы учащихся показали, что большинство респондентов предпочитает употреблять на обед только второе блюдо и салат со вторым блюдом, что может быть связано со вкусовыми предпочтениями и тем, что оно более калорийное в сравнении с первым блюдом. Респонденты, выбравшие ответы «Первое блюдо + второе блюдо + салат» и «Первое блюдо + второе блюдо» придерживаются правильного питания, стремясь таким образом следить за своим здоровьем и фигурой.

При ответе на вопрос «Ваши вкусовые предпочтения для второго блюда к гарниру обеда?» наибольшее количество учащихся предпочитают мясное блюдо, их показатель составил 72,7%. Это показывает знания учащихся, что именно в обед происходит лучшее усвоение пищи и желательно съесть не один гарнир, а какое-либо мясное блюдо по сравнению с употреблением на ужин тяжелой для переваривания пищи.

Отвечая на вопрос «В какое время Вы обычно ужинаете?» 34,1% опрошенных дали ответ «До 19 часов», 22,7% – «До 20 часов», 20,5% – «До 21 часа». 22,7% учащихся не соблюдают режим дня, ужиная перед сном (11,4%) и не ужиная совсем (11,3%). Большинство респондентов стараются не употреблять жирные продукты, особенно в вечернее время.

Ответы на вопрос «Насколько часто Вы употребляете фастфуд (картофель фри, шаурма, бургер, пицца, френч-дог и т.д.)?» показали следующие результаты: «Крайне редко» – 68%, «Не употребляю» и «Часто употребляю» – по 16%.

На вопрос «Обращаете ли Вы внимание на дату изготовления продуктов?», большинство респондентов (90,9%) дали утвердительный ответ.

Анализируя указанные ответы можно сказать, что учащиеся следят за своим питанием, так как их будущая профессия так или иначе связана с продуктами и они изучают состав и качество продуктов питания.

Отвечая на вопрос «Знаете ли Вы, что такое БАДы?», 68,2% учащихся показали определенную осведомленность с данным терминологией. При этом 75% респондентов их не употребляют, а 23% употребляют иногда. В тоже время 43,2% опрошенных не знают состава и функций БАДов.

На вопрос «Как часто Вы прибегаете к покупке витаминов?» основная часть учащихся (48%) дали ответ «Редко». 16% респондентов покупают витамины регулярно, что возможно связано с проблемами со здоровьем и рекомендациями медицинских специалистов. При этом приобретаются отдельные витамины, поливитаминные препараты, витамины с минералами.

В ходе ответа на вопрос «Что такое аминокислоты?» 57% респондентов дали правильный ответ, показав, что они являются структурными единицами белков. Данные ответы могут быть связаны с остаточными знаниями учеников из школьного курса биологии.

Большинство респондентов (72,7%) не занимаются спортом, что может быть обусловлено зависимостью от компьютерных игр или другими занятиями, не связанными с физическими нагрузками.

Отвечая на вопрос «Принимаете ли Вы спортивное питание, если Да, то, что именно?» большинство респондентов (95%) не принимают спортивное питание, а употребляющие его используют батончики.

На вопрос «Знаете ли Вы основной состав спортивного питания?» только 13,6% ответили утвердительно.

Заключение. Анкетирование учащихся учреждения образования «Мозырский государственный профессиональный лицей геологии» (профессии, не связанные с тяжелым физическим трудом) выявило положительные и положительные стороны пищевого поведения молодежи, которые необходимо учитывать в педагогической работе при их обучении основам здорового образа жизни:

➤ **положительные:** 77,3% опрошенных не употребляют пищу в позднее вечернее время, не включают в диету высококалорийные блюда; 84% не едят фастфуд, 90,9% – являются достаточно компетентными потребителями при выборе продовольственных товаров;

➤ **отрицательные:** только 20% респондентов употребляют физиологически оптимальное 4-кратное питание; 73% учащихся для перекусов используют кондитерские изделия, чипсы, сладкие газированные напитки; только 43% регулярно завтракает, лишь 30% учащихся затрачивает на обед не менее 20 минут времени, при этом большинство опрошенных не употребляет первые блюда; основная часть учащихся не сочетают умственную и физическую нагрузку и не занимаются спортом.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Княжев В. А., Суханов Б. П., Тутельян В. А. Правильное питание. Биодобавки, которые вам необходимы. Москва: Гэотар медицина, 1998. 208 с.
2. Пилат Т. Л., Иванов А. А. Биологические добавки к пище. Москва, 2002. 710 с.
3. Тутельян В. А. Питание и здоровье: биологически активные добавки к пище. Сб. материалов 2-го междунар. симп. Москва, 1996.

ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ / ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

УДК 911.8

*Лариса Хомич, Марія Коваль
(Одеса, Україна)*

НАПРЯМКИ ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ МІСТ

У статті розглянуто особливості сучасного розвитку міст. Виділені основні екологічні проблеми міст України. Вказано на можливість використання міжнародного досвіду у розробці стратегії розвитку міст. Визначено основні шляхи екологічного розвитку міст України.

Ключові слова: місто, екологічний розвиток міст, планування розвитку міст, стратегія розвитку міст.

The article considers the features of modern urban development. The main ecological problems of the cities of Ukraine are named. Possibilities of using international practice in the development of urban development strategy are identified. The main ways of ecological development of cities in Ukraine are determined.

Key words: city, ecological development of cities, urban development planning, strategy of urban development.

Для міст на сучасному етапі важливого значення набуває інтеграція екологічних, економічних та соціальних складових їх розвитку, необхідність створення певного еколого-економічного балансу їх функціонування. Міста сьогодні стали місцями концентрації не лише переважної більшості населення та трендів цивілізаційного розвитку, а й водночас і місцями концентрації комплексу складних екологічних, соціально-економічних, інфраструктурно-планувальних проблем. Стало очевидним що для успішного розвитку міст сьогодні потрібна не лише успішна міська економіка, але й екологічно прийнятний стан довкілля в містах, що впливає на якість життя та стан здоров'я містян. Серед основних цивілізаційних трендів, які впливають на формування стратегії розвитку сучасних міст слід відзначити глобалізацію, урбанізацію, науково-технічний прогрес, екологізація мислення, інформатизацію, а також парадигму енергозбереження та ресурсозбереження.

В Україні більшість населення є жителями міст. Станом на 1.01.2019 року в країні було 461 місто, в яких проживало 69,41% всього населення України. Нажаль, протягом тривалого часу пріоритетом розвитку більшості українських міст були кількісні критерії та показники економічного розвитку на фоні незначних інвестицій у розвиток та модернізацію міської інфраструктури та відсутність реального планування просторового розвитку міст та їх приміських зон. Тому більшість українських міст сьогодні мають комплекс накопичених екологічних, функціонально-організаційних, інженерно-інфраструктурних проблем.

В Україні відсутня практика чіткого планування розвитку міст та прилеглих до них територій (зокрема, у генеральних планах міст), що створює інституційні перешкоди для здійснення інтегрованого сталого розвитку урбанізованих територій. Значна кількість міст України не мають чітко визначених (затверджених) меж їхніх територій. При плануванні розвитку міст, як правило, не враховується ресурсний (у т.ч. земельний) потенціал прилеглих територій; у генеральних планах розвитку міст, зазвичай, немає чіткого стратегічного бачення перспектив використання земельних ресурсів та ресурсного потенціалу прилеглих до міст територій. Розвиток міст та урбанізованих територій в Україні, здебільшого, відбувається стихійно [1].

Найбільш поширеними і типовими проблемами українських міст є: щільна та хаотична забудова міської території; забудова прибережних зон; зменшення кількості та площі зелених зон; суцільне бетонування міжбудинкових просторів та дворів; житлова забудова

безпосередньо поруч з промисловими зонами; стихійні звалища сміття; закинуті промислові зони та недобудови; стан мереж водопостачання та водовідведення; нехтування принципами функціонального зонування міського простору, недостатня екологізація промислових підприємств та ряд інших. Крім того, міста при існуючій практиці поводження з твердими побутовими відходами мають катастрофічні проблеми з вичерпаним ресурсом свої сміттєзвалищ та полігонів захоронення міських відходів, а тому потребують кардинальних змін у напрямку нової концепції збору, сортування переробки та утилізації відходів.

Стратегії, плани, програми розвитку міст обов'язково мають містити планування, прогнозування та оцінювання екологічних складових їх розвитку, розроблення заходів із запобігання, зменшення та пом'якшення можливих негативних наслідків збільшення навантаження в містах на довкілля та погіршення екологічної ситуації. Сучасні міста в Україні потребують загальної зміни моделі міського розвитку у напрямку екологізації всіх сторін їх життєдіяльності та чіткого просторового планування, модернізації міської інфраструктури та прогнозованого соціально-економічного розвитку.

Одним із першочергових дій при формуванні екологізбалансованої стратегії розвитку українських міст є аналіз та узагальнення успішної практики та сучасних тенденцій розвитку міст у розвинених країнах світу щодо заходів з вирішення ними найважливіших екологічних проблем та поліпшення якості міського середовища. Зокрема, заслуговує на детальне вивчення практика реалізації програми «Зелені міста» Європейського банку реконструкції та розвитку у містах різних країн. Так, міста, які беруть участь у цій програмі реалізують ряд системних заходів щодо оздоровлення довкілля. Зокрема, скорочення викидів парникових газів, забруднення середовища, поводження з побутовими відходами, зменшення споживання енергії чи ресурсів, регулювання дощового стоку та ін. [4].

Для розуміння можливості поєднання екологічних, соціальних та економічних аспектів функціонування сучасних міст, для апробації планувальних, технологічних, функціональних моделей екологізації міського простору можливо використання досвіду створення «екоміст», ідеї щодо створення яких сформувався в другій половині минулого століття.

На сьогодні розглядаються декілька концептуальних моделей створення екоміст. Зокрема, мова йде про наступні:

- масштабні проекти по створенню екоміст з метою стимулювання фундаментальних досліджень у сфері найновіших інженерних розробок та презентації наукового потенціалу та фінансових можливостей країни (як приклад місто Масдар у Об'єднаних Арабських Еміратах);

- екологічні міста (міста-сателіти) поблизу розвинених міських поселень (як приклад, місто Great-city у Китаї);

- реконструкція уже існуючих міських територій, міських районів (ряд успішних проектів європейських міст);

- розвиток невеликих екопоселень (сельбищних зон) у екологічно чистих зонах країн (як приклад, котеджне поселення Ааматциемс у Латвії, Сент-Дейвидс у Великобританії) [1, с. 82].

Для України з широким спектром міських екологічних проблем та наявними економічними та ресурсними можливостями найбільш прийнятним є третій та четвертий типи проектів екоміст, а також використання досвіду реалізації таких проектів при плануванні розвитку міст та передусім приміських зон великих міст.

Серед пріоритетних напрямків екологічно орієнтованого розвитку міст в Україні слід виділити наступні:

- захист, збереження, розширення зелених зон, програми по додатковому озелененню міського простору, в тому числі вертикальне озеленення;

- програми по підвищенню загальної енергоефективності та енергозбереження, в першу чергу для житлового фонду;

- програми використання в містах відновлювальних джерел енергії, зокрема, популяризації використання сонячних батарей;
- зменшення загального забруднення довкілля в містах та контроль за рівнем промислового забруднення, дотриманням екологічних норм;
- розвиток екологічного громадського транспорту (повернення до пріоритетного розвитку електротранспорту в містах, до створення інфраструктури для електромобілів, розвиток інфраструктури для велотранспорту);
- кардинальна зміна практики поводження з побутовими відходами та головне створення відповідної інфраструктури, яка б забезпечила реальні можливості та умови для сортування сміття, переробки відходів, збору та вилучення токсичних та небезпечних відходів, утилізації відходів та ін.;
- визначення стратегічних показників екологічного стану міста та розробка відповідної стратегії розвитку міста;
- екологізація мислення та поведінки міських жителів, популяризація та пропагування прикладів успішних проектів екологічно орієнтованого міського розвитку, екологічне виховання дітей та молоді.

Отже, екологічна ситуація міст залишається безсумнівно складною, навантаження на навколишнє середовище за відсутності реальних заходів екологізації зростатиме. Тож для успішного розв'язання складних екологічних проблем сучасних міст насамперед потрібен перехід до утвердження екологічного мислення як на адміністративному рівні, так і на індивідуальному, суспільному рівні, а також наявність реалістичної та дієвої стратегії екологічного розвитку кожного міста не залежно від його розміру.

При прогнозуванні розвитку міст та для розробки стратегії їх розвитку важливого значення набуває використання таких підходів як: SWOT-аналіз екологічної ситуації в місті; визначення основних екологічних проблем міста; оцінка наслідків для довкілля та здоров'я людей запланованих проектів економічного та просторового розвитку; постійний моніторинг та аналіз змін стану довкілля; планування та запровадження заходів щодо зменшення масштабів антропогенного навантаження на довкілля в межах міст; аналіз та адаптація успішного досвіду екологічно орієнтованого розвитку міст; запровадження обов'язкової екологічної оцінки проектів розвитку та розбудови міста, формування практики екологічно відповідальної поведінки жителів міста щодо поводження з побутовими відходами та ін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Забезпечення сталого розвитку міст як складова соціально-економічної модернізації регіонів України. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/regionalniy-rozvitok/zabezpechennya-stalogo-rozvitku-mist-yak-skladova-socialno> (дата звернення: 15.06.2021).
2. Сердюк Т. В., Потапова Т.Е., Кобилянський В. О., Бармалюк В. М. Актуальні містобудівельні моделі екологізації міст (екополіси як поселення нового типу). *Науково-технічний журнал «Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві»*. 2018. № 1. С.79-86.
3. Green City Action Plan. URL: <https://www.ebrd.com/find?keywords=green%20city&content-all=true&dates-all=true&search-type=search-all&page=1&order-by-date=false> (дата звернення: 15.06.2021).

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

УДК 66.012:658.567.1(075.8):338.27

*Валентина Шлапацька, Сергій Макаренко, Юлія Макаренко
(Маслівка, Україна)*

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ВИРОБНИЦТВА ПЛОДОВО-ЯГІДНОЇ ПРОДУКЦІЇ У ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ

Показано, що доцільним є проведення моніторингу наявних плодово-ягідних насаджень у приватному секторі сільських жителів і зацікавлення їх власників в реалізації вирощеної продукції за реальними цінами буде слугувати у забезпеченні населення екологічно безпечною продукцією.

Ключові слова: *плодово-ягідна продукція, фруктові сади, присадибні ділянки, екологічно безпечна продукція.*

It is shown that it is expedient to monitor the existing fruit and berry plantations in the private sector of rural residents and the interest of their owners in the sale of grown products at real prices will serve to provide the population with environmentally friendly products.

Key words: *Fruit and berry products, orchards, backyards, environmentally friendly products.*

Постановка проблеми. Відомо, що розвиток плодово-овочевої галузі агропромислового виробництва можливий тільки за умови проведення активної державної політики в галузі раціонального використання виробничих і природних ресурсів [2].

Незважаючи на відсутність державних програм із підтримки садівництва українські садівники почали потроху відновлювати галузь і навіть закладати нові сади. У колишньому Міністерстві аграрної політики і продовольства відмічали, що за результатами 2017 року загальний збір фруктів, ягід і горіхів по всіх категоріях господарств країни склав, близько 2,2 млн т. У грошовому вираженні це понад 17,5 млрд гривень. У той же час, обсяг поставок яблук, груш та айви на зовнішні ринки вже склав 328 тис. т, поррахували в ДФС [1].

За офіційними даними, виробництво ягід в Україні щорічно збільшується на 4%. Сьогодні це потужна індустрія, яка розвивається по всій території держави. Окупність вкладень у ягідництві досить висока, а внутрішній та зовнішній ринок залишаються ненасиченими [1].

Обмежувальним фактором щодо нарощення виробництва, є недостатня кількість потужностей для зберігання. Так в Україні виробляється 2 млн. т фруктів, проте функціонують близько 300 фруктосховищ. Зберігальні потужності становлять лише 250 тис. т, при цьому тільки 70 тис. забезпечені технологією регульованого газового середовища. Власники фермерських господарств відмічають, що будувати фруктосховища заважає відсутність кредитів під нормальні відсотки. Кредити під 20-23% є неприйнятними для виробників [1].

Як показує практика в даний час необхідним є вирішення раціонального використання наявних фруктових дерев у приватному секторі. Аналізуючи сучасний стан плодово-ягідних насаджень слід відмітити, що в основному фруктові дерева є високорослими, тобто привиті на високорослих підвоях і вони потребують постійної весняної обрізки. Перехід селекції плодкових дерев на карликові і напівкарликові породи, унеможливує одержання повноцінної продукції за умов різких кліматичних змін. Вони потребують спеціального догляду, в основному поливу. Ніякого додаткового хімічного захисту, як показує практика не використовують у приватному секторі, тому то є всі передумови одержанню екологічно безпечної продукції.

Саме тому доцільним є проведення моніторингу наявних садів, визначення їх реального стану продуктивності і на цій основі встановити механізми їх реалізації. Виникає

необхідність в організації кооперативів, як із збору вирощеної продукції, так і по її переробці. Для вирішення наявних проблем необхідно буде визначити кількісний і якісний склад плодово-ягідних насаджень кожного населеного пункту, провести фізіолого-біологічну оцінку наявних порід дерев. Науково обґрунтувати періоди збору продукції та узгодити механізм їх переробки за термінами дозрівання (шовковиця, черешня, абрикоса, яблуна, вишня, груша, алича, слива тощо). Залежно від особливості вирощеної продукції дослідити доцільність придбання необхідного обладнання з їх переробки.

Таким чином проведення моніторингу наявних плодово-ягідних насаджень у приватному секторі сільських жителів і зацікавлення їх власників в реалізації вирощеної продукції за реальними цінами буде слугувати у забезпеченні населення екологічно безпечною продукцією.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аграрне інформаційне агенство Agravery. URL: <http://agravery.com/uk/posts/show/agrarnij-2016-j-frukti-j-ovoci-jdut-v-evropu%20>
2. Шевчук Г.В. Механізм удосконалення функціонування підприємств плодово-овочевої галузі: Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Вінниця. 2020. 22 с.

УДК 504

Daria Yadrova, Kseniia Kugai
(Kyiv, Ukraine)

THE GREENHOUSE EFFECT. ITS CAUSES AND CONSEQUENCES

The article deals with greenhouse effect phenomenon, its causes and consequences. The reasons for the Earth's climate change have also been analyzed.

Key words: *atmosphere, carbon circulation, gases, greenhouse effect, solar energy, water vapour.*

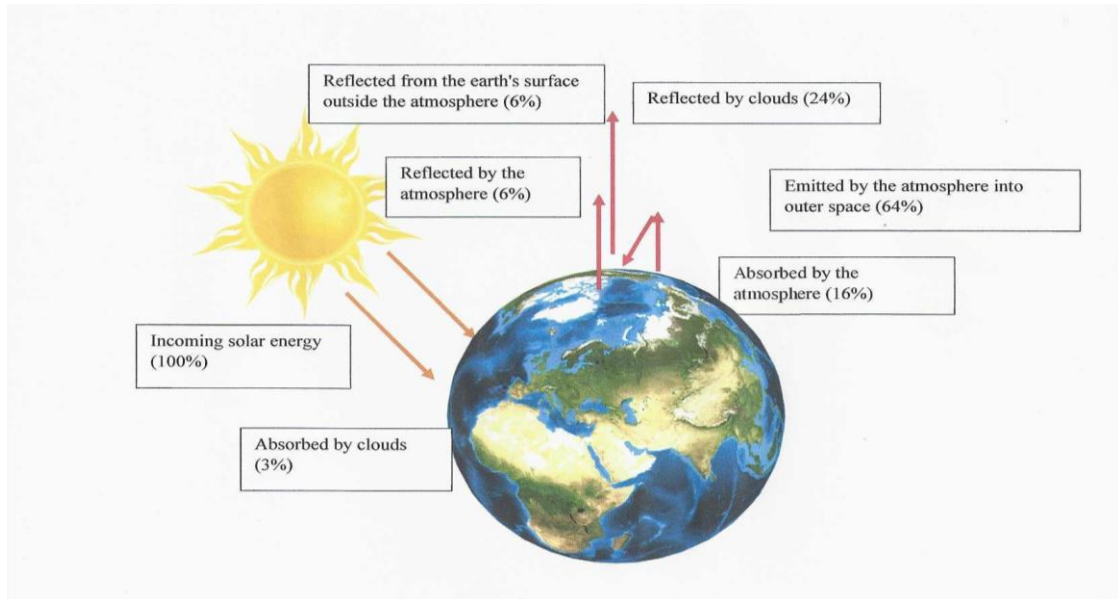
У статті розглядається феномен парникового ефекту, його причини та наслідки. Також проаналізовано причини зміни клімату Землі.

Ключові слова: *атмосфера, кругообіг карбону, гази, парниковий ефект, сонячна енергія, водяна пара.*

Our planet holds an atmosphere whose components don't leave the Earth and on the other hand no cosmic bodies fall to the Earth's surface. Thus, we can assume that Earth doesn't exchange mass with outer space.

If we talk about the exchange of energy that the Earth receives from the Sun everything is much more complicated. What happens to this energy next? What is it spent on?

The solar energy causes winds and currents, evaporation and condensation of water, growth and development of plants, animals and humans. And you have probably heard or read that the solar energy causes the greenhouse effect, which is responsible for a number of negative changes on our planet. It is not true because this effect is saving for people. To understand this we need to find out exactly how much of the Sun's energy is consumed on Earth. There is a picture, which shows the energy balance for the system "Space-Earth-Atmosphere".

Picture 1. The system “Space-Earth-Atmosphere”

Sunlight penetrates the Earth’s atmosphere and it is particularly absorbed by the surface reflected from it. The reflected rays easily penetrate the atmosphere and leave the Earth. The absorbed rays heat the Earth and its surface emits invisible heat rays. This radiation doesn’t penetrate the atmosphere because it is absorbed by greenhouse gases (water vapor, carbon dioxide, methane, nitrous oxide and CFCs). Then these gases give energy to other air parts and this process continues continuously, which causes the warming of our atmosphere. The heated atmosphere also emits. The first part of this radiation leaves the Earth and the second part is absorbed by greenhouse gases again. Then everything repeats itself: greenhouse gases give energy to air particles that radiate again [1].

We can observe this process in hothouses: a visible sunlight enters the hothouse through the glass. It is absorbed by the soil, which emits invisible thermal radiation. The latter does not penetrate the glass. It is reflected from it and heats the air in the hothouse.

So, the solar energy that enters the Earth consists of two streams of energy: immediately reflected from the Earth's surface and thermal energy, transformed into space by the system “Earth-atmosphere” [3]. Irrespective of the way in which this happens, the energy of the Sun’s radiation will eventually leave the Earth, and the Earth, constantly receiving and giving energy, stays with its average temperature which is 15°C.

The greenhouse effect has begun on Earth since the atmosphere appeared. There were periods in the history of our planet when it happened more intense and the average temperature was higher. There also were times when greenhouse effect was slower and the planet was colder than it is now [1].

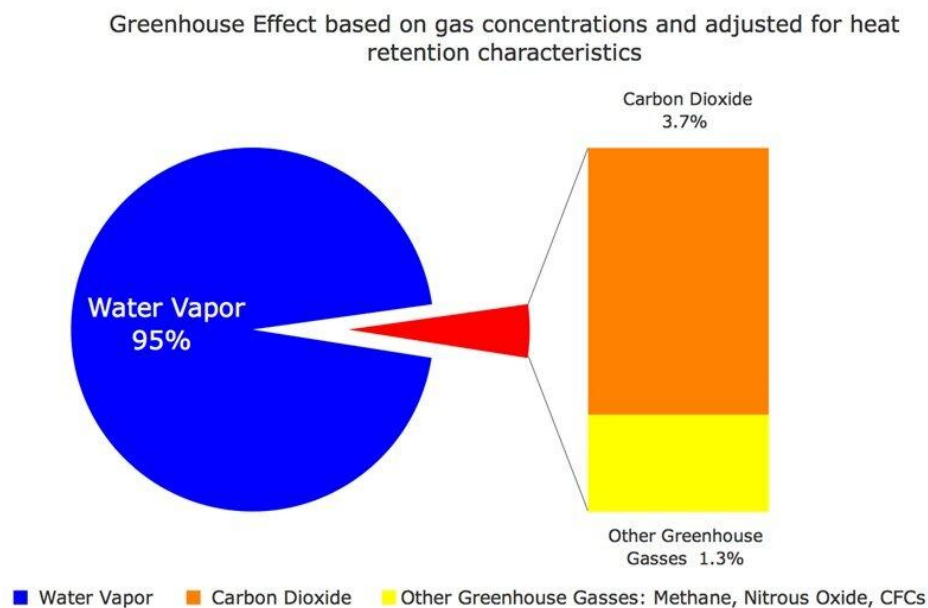
We have found that greenhouse gases slow down the return of solar energy by “warming” the atmosphere and keep it at a constant temperature. If they weren’t part of the atmosphere, it would be much colder on Earth. The most important processes in nature and the peculiarities of the Earth’s climate are connected with water vapour in the air, which plays the role of a thermostat on Earth, and its transition from one state to another.

Water vapour is always present in the atmosphere (picture 2). It evaporates from surface reservoirs, most soil and due to evaporation of water from the plant surface (transpiration). Air currents carry it; with decreasing it condenses and forms clouds. Clouds evaporate and then fall to Earth in the form of rain or ice crystals, changing the content of water vapour in the atmosphere. The evaporation of water from the earth’s surface consumes a lot of heat. During the condensation

of water vapour in the atmosphere, this heat is given to the air. Clouds caused by condensation reflect and absorb solar radiation on its way to Earth [1].

Compound	Formula	Concentration in atmosphere (ppm)	Contribution (%)
Water vapor	H ₂ O	10–50,000	36–72%
Carbon dioxide	CO ₂	~400	9–26%
Methane	CH ₄	~1.8	4–9%
Ozone	O ₃	2–8	3–7%

Picture 2. Greenhouse gases

Picture 3. Greenhouse gases

The payment of water vapour to the greenhouse effect is the most significant. If the air did not include water vapour, the temperature on Earth would be more than 20°C lower and would be - 5.6°C. The media often overlook this fact when they talk about greenhouse gases. However, we have no influence on the amount of water vapour on the Earth. It depends on temperature, altitude, the presence of large bodies of water, winds, but not on human activity or inaction [3].

Carbon circulation also plays a great role in temperature increasing. The main reserves of carbon on Earth are concentrated in carbon dioxide, most of which are parts of the atmosphere and dissolved in the waters of the oceans.

If we talk about carbon dioxide in the atmosphere, it should be noted that plants absorb carbon dioxide during photosynthesis. Under the influence of light from water and carbon dioxide in plants, oxygen is formed, and inedible soil elements are converted into nutrients-proteins and carbohydrates. In this way carbon enters the structure of plants and can play several “games” [2]:

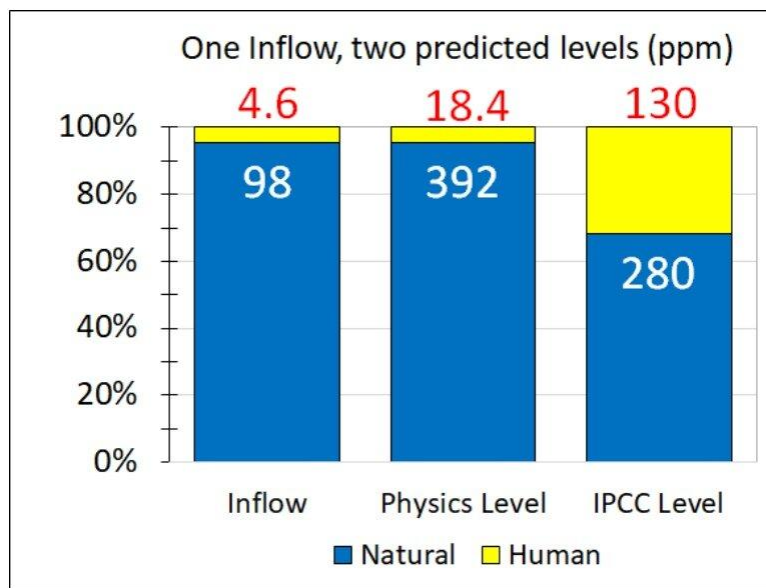
1. Carbon is retained in plants until they die, and then becomes “food” for reducing agents. Eventually, carbon returns to the atmosphere as part of carbon dioxide.
2. The plant is eaten by herbivore. Carbon will return to the atmosphere during the animal’s respiration (or due to its decomposition after death) or the herbivore will be eaten by a predator and then the same way back into the atmosphere.
3. The plant dies and turns into fossil fuels, such as coal, underground. In this case, carbon is buried underground.

For carbon dioxide dissolved in the waters of the oceans, nature has also provided several scenarios [2].

1. Gas exchange takes place continuously between the atmosphere and the World Ocean. Dissolved carbon dioxide is returned to the atmosphere by diffusion.

2. Carbon enters the tissues of marine plants or animals and accumulates in the form of limestone deposits on the ocean floor or, conversely, from the deposits passes into the water.

If carbon is a part of sedimentary rocks or fossil fuels, it falls out of the cycle (and from the atmosphere). Moreover, it accumulates in forests for decades, and in swamps for millennia. People intervened in the natural carbon circulation. We produce food, form the habitat, but first – extract and burn fossil fuels. Processing and incineration of combustible minerals and organic waste provides more than 95% of modern energy production. At first, people burned wood, then coal, and now oil and natural gas. Throughout the year, we burn the amount of fuel that nature has created for million years! A side effect of predatory deforestation is an increase in carbon dioxide in the atmosphere.

Picture 4. The impact of human activities on carbon dioxide

If there were no forests and oceans on our planet, the carbon dioxide content would be much higher than it is today. The seas and land biosphere absorb approximately half of all anthropogenic carbon dioxide (emissions from industry, transport, energy, agriculture and other human activities) every year. On land this role is primarily performed by natural forests, which we call the green lungs of the planet.

REFERENCES

1. Daria Bida Chomu zminiuietsia klimat Zemli? Chastyna I [Why is the Earth's climate changing? Part I]. *Kolosok*. URL: <https://e-kolosok.org/dariia-bida-chomu-zminiuiet-sia-klimat-zemli-chastyna-1-2/> (viewed on 21.06.2021).

2. Jason West Chomu vuhlekyslyi haz maie takyi nehatyvnyi vplyv na klimat Zemli [Why carbon dioxide has such a negative impact on the Earth's climate]. *InnerSelf Climate impact*. URL: <https://uk.climateimpactnews.com/evidence/causes/3321-why-carbon-dioxide-has-such-outsized-influence-on-earth-s-climate> (viewed on 20.06.2021).

3. Parnykovi efekt i hlobalne poteplinnia klimatu [Greenhouse effect and global warming]. *Navchalni materialy onlain*. URL: https://pidru4niki.com/1854110937960/ekologiya/parnikoviy_efekt_globalne_poteplinnya_klimatu (viewed on 20.06.2021).

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ / ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

УДК 659.4:327.88

Володимир Малєєв, Анастасія Голова
(Херсон, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Досліджено стан інформаційної безпеки у державі та визначені пропульсивні проблеми у даній сфері. Для запобігання та усунення загроз в інформаційній безпеці необхідно використовувати системний підхід, що включає насамперед нормативну складову, програмне забезпечення та інформаційні технології, організаційні та економічні методи.

Ключові слова: безпека, інформаційна безпека, управління, держава, публічне управління.

The state of information security in the state is studied and propulsive problems in this sphere are defined. To prevent and eliminate threats to information security, it is necessary to use a systematic approach, which includes primarily the regulatory component, software and information technology, organizational and economic methods.

Key words: security, information security, management, state, public administration.

Ми живемо в епоху, коли цифрові технології роблять все більший вплив на нас і навколишній світ. Кожен із нас постійно використовує комп'ютери і гаджети не тільки в особистих цілях, але і в робочих процесах.

Ми всі дбаємо про особисту безпеку, багато інструментів і програмне забезпечення обіцяють, що нададуть нам її, хоча зазвичай вони цього не роблять. З огляду на те, що вся інформація в Інтернеті зібрана як пазл, наша конфіденційність може бути порушена, і інформація буде доступна зловмисникам. Це особливо небезпечно з точки зору робочих даних. Оскільки обсяг інформації, що зберігається в цифровому вигляді, продовжує зростати, компанії приймають різні заходи для забезпечення безпеки інформації компанії.

Інформаційну безпеку, проблеми захисту національного інформаційного простору досліджували багато науковців. Зокрема, проблему відображено у працях А. Марущака, В. Петрика, В. Ліпкана, Б. Кормича, В. Почепцова та інших фахівців. Проблемні питання забезпечення кібернетичної безпеки досліджували Р. Лук'янчук, В. Бурячок, А. Бабенко, В. Гавловський, Д. Дубов, В. Номоконов, М. Погорецький, В. Шеломенцев та інші науковці. Однак у працях вищезазначених фахівців інформаційна безпека досліджувалась, радше, як складова національної безпеки, її невід'ємний компонент [1, с. 29].

Інформаційна безпека відіграє важливу роль у захисті життєво важливих інтересів будь-якої країни. Створення розвиненого і захищеного інформаційного середовища – необхідна умова соціального і національного розвитку. Стан інформаційної безпеки характеризується протиріччям між потребою суспільства в розширенні вільного обміну інформацією і необхідністю введення певних обмежень щодо її поширення.

Рівень інформаційної безпеки позитивно впливає на стан політичної, економічної, національної оборони та інших компонентів національної безпеки України, оскільки реалізація інформаційних загроз зазвичай завдає шкоди в політичній, військовій, економічній, соціальній та екологічній сферах.

Відповідно до чинного законодавства інформаційну безпеку забезпечують такі нормативно-правові акти як: Конституція України [2], Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-XII [3], Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 р. № 3759-XII [4], Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16.11.1992 р. № 2782-XII [5], Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. № 2939-VI [6].

На даному етапі в Україні немає реальної гарантії національної інформаційної безпеки, і немає набору юридичних дій та нормативно-правових актів для захисту інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури. Процес інформатизації носить стихійний і неконтрольований характер, в основному тяжіє до використання зарубіжних методів інформатизації. Безсистемність процесу формування інформаційної інфраструктури України ускладнює вирішення питань інформаційної безпеки та захисту інформаційних ресурсів.

Особливість цих проблем полягає в тому, що тільки чітко визначивши об'єкти інформаційної безпеки України, можна забезпечити об'єктивно достатній рівень безпеки інформаційної інфраструктури та інформаційних ресурсів, а також забезпечити надійну роботу державних і громадських інститутів для реалізації практичних заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки. При аналізі статусу інформаційної безпеки України і визначенні основних питань в цій галузі слід враховувати політичні, соціально-економічні, організаційні та технічні фактори, які безпосередньо впливають на національну безпеку.

Наслідком впливу інформаційних загроз на соціальну спільність є складність соціальних процесів, що виявляється в загостренні протиріч між різними соціальними класами, загостренні політичної боротьби, розпалюванні релігійних і етнічних протиріч, також у занепаді загальної соціальної культури. У населення відсутній духовний розвиток, зростає злочинність, поширюються антигуманні ідеї.

Наслідками інформаційних злочинів в економічній сфері можуть бути економічні втрати через девальвацію і втрати товарної частини інформаційних ресурсів.

Вплив інформаційних загроз на структуру влади держави, відповідального за прийняття рішень та їх реалізація безпосередньо впливає на безпеку, що може призвести до надзвичайних ситуацій в державі і суспільстві, викликати серйозні збитки через переривання операцій. Зв'язок системи контролю та управління потребує удосконалення. Особливою проблемою є витік інформації стосовно особистих даних та державних секретів. Особливої уваги потребують кібератаки. Для прикладу можна навести кібератаку на американську трубопровідну систему Colonial Pipeline, що відбулася 7 травня 2021 року, у результаті якої система була зупинена [7]. Кібератака зупинила функціонування всіх трубопроводів системи Colonial Pipeline [8]. В результаті атаки Президент США Джо Байден оголосив надзвичайний стан. За оцінками спеціалістів, це була найнебезпечніша кібератака на нафтову інфраструктуру в історії країни. Ймовірно, атаку було проведено хакерською групою DarkSide [9]. Вважається, що за день до атаки та ж група викрала 100 Гб даних з серверів компанії.

Трубопровідна система Colonial Pipeline доставляє бензин, дизельне паливо і авіагас з Техасу до Нью-Йорку. Цією трубопровідною мережею надходить ~ 45 % палива, яке споживається на східному узбережжі США [10]. Атака відбулася на тлі зростання стурбованості з приводу уразливості інфраструктури для кібератак, що виникла після декількох гучних атак, в тому числі злomu SolarWinds 2020 року, що вразив кілька державних установ, включаючи Пентагон, Міністерство фінансів, Державний департамент і Міністерство внутрішньої безпеки. 13 травня трубопровід відновив роботу, на повернення до роботи в стандартному режимі компанії знадобилося кілька днів [11]. 19 травня представники компанії підтвердили виплату хакерам 4,4 млн. дол. [12].

Отже, для запобігання та усунення загроз в інформаційній безпеці необхідно використовувати системний підхід, що включає насамперед нормативну складову, програмне забезпечення та інформаційні технології, організаційні та економічні методи. Правові методи – передбачають розробку комплексу нормативно-правових актів, інструкцій, нормативних і методичних документів з інформаційної безпеки. Для забезпечення інформаційної безпеки необхідно зробити більш доступними для використання коштовні антивірусні програми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ільницька У. Інформаційна безпека України: сучасні виклики, загрози та механізми протидії негативним інформаційно-психологічним впливам. Національний університет

- «Львівська політехніка». Політичні науки. 2016. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4352/ilnicka0.pdf> (Дата звернення 1.06.2021 року)
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення 21.06.2021 року)
3. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (Дата звернення 21.06.2021 року)
4. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 № 3759-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text> (Дата звернення 21.06.2021 року)
5. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.1992 № 2782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text> (Дата звернення 21.06.2021 року)
6. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (Дата звернення 21.06.2021 року)
7. Cyberattack prompts major pipeline operator to halt operations. URL: <https://www.cbsnews.com/news/colonial-pipeline-cyberattack-shut-down/> (Дата звернення 23.06.2021 року)
8. Cyberattack forces shut down of the nation's largest fuel pipeline. URL: <https://www.today.com/video/cyberattack-forces-shut-down-of-the-nation-s-largest-fuel-pipeline-111588421766> (Дата звернення 24.06.2021 року)
9. DarkSide (хакерська група). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/DarkSide_\(%D1%85%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B0\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/DarkSide_(%D1%85%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B0)) (Дата звернення 24.06.2021 року)
10. Ransomware Attack Shuts Down A Top U.S. Gasoline Pipeline. URL: <https://www.npr.org/2021/05/08/995040240/cybersecurity-attack-shuts-down-a-top-u-s-gasoline-pipeline> (Дата звернення 24.06.2021 року)
11. Трубопровід Colonial Pipeline в США відновив роботу після кібератаки. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/truboprovod-colonial-pipeline-ssha-vozobnovil-1620898860.html> (Дата звернення 24.06.2021 року)
12. Colonial Pipeline підтвердила виплату викупу хакерам, але меншого, ніж пишуть ЗМІ. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/colonial-pipeline-podtverdila-vyplatu-vykupa-1621439365.html> (Дата звернення 24.06.2021 року)

УДК 336.717.13(478)

*Ліліана Мардарь, Оксана Беда, Сергей Драгуца
(Кишинев, Молдова)*

UTILIZAREA CARDURILOR ÎN SISTEMUL BANCAR AL REPUBLICII MOLDOVA

Importanța operațiunilor cu carduri bancare se argumentează prin creșterea continuă a volumului tranzacțiilor, prin proiectele salariale, prin posibilitatea achitării plăților sociale prin carduri, prin posibilitatea transferurilor internaționale pe contul de card, etc. Mai des utilizate sunt cardurile de debit și cardurile de credit.

Cuvinte-cheie: card, plată, bancă, credit, monedă, deținător, cont.

The importance of bank card operations is argued by the continuous increase in the volume of transactions, by salary projects, by the possibility of paying social payments by cards, by the possibility of international transfers on the card account, etc. More commonly used are debit cards and credit cards.

Keywords: card, payment, bank, credit, currency, holder, account.

Instrumentul de plată numit card bancar nu este altceva, decât o parte din realizările civilizației umane, un rezultat al evoluției științei și practicii economice, ce are ca bază zeci de ani de practică și teorie în domeniul tranzacțiilor monetare.[2, p. 124]

Două dintre argumentele care susțin utilizarea cardurilor bancare sunt fundamentale pentru a susține ideea conform căreia, cardul bancar face parte din familia marilor descoperiri: primul - raportul dintre avantajele și dezavantajele unui card bancar - raport care este în favoarea avantajelor acestuia (simplitate, confidențialitate, siguranță, rapiditate, dispariția obstacolelor legate de spațiu, nivel înalt de control și monitorizare, etc), iar al doilea - faptul că toate aceste avantaje sunt accesibile oricui dorește acest lucru (și dacă nu sunt încă, în scurt timp pot fi).

Un sistem de carduri este un aranjament tehnic și comercial înființat pentru a servi unul sau mai multe branduri de carduri, care oferă rețeaua organizatorică, juridică și operațională necesară funcționării serviciilor comercializate de brand-ul respectiv.[4, p. 94]

Tranzacțiile cu cardul trebuie să fie efectuate într-un mod coerent, ceea ce impune ca toate părțile implicate să se conformeze unui set comun de norme stabilite de sistem. Cardul este un instrument cu ajutorul căruia se poate efectua plata unui produs sau serviciu, avînd la bază un sistem organizat pe baze contractuale, între deținător, emitent și comerciantul sau prestatorul de servicii. Cu ajutorul cardului, deținătorul poate depune sau retrage numerar în și din contul personal.

Clasificarea cardurilor se efectuează după diferite criterii. [5]

Cardul de debit
Cardul de credit
Cardul pentru retrageri de numerar
Cardul de garantare a cecurilor
Cardul multifuncțional
Cardul pentru transferul electronic de fonduri la punctele de vânzare

Figura 1. Carduri după funcțiile specifice

Sursa: Elaborat de autor

Practica mondială relevă că cardul de plată este cel mai avantajos, atât pentru utilizatori și pentru bănci, cât și pentru comercianți. Orice cheltuială efectuată de utilizator generează instantaneu venituri bancare și surse de profit pentru comercianți. Dobânda la credit asigură fructificarea resurselor bancare, iar utilizatorii își pot satisface oricînd dorințele, chiar dacă nu dispun de sumele necesare.

În funcție de calitatea emitentului pot fi:

- carduri emise de bănci (carduri bancare);
- carduri emise de comercianți (carduri private);
- carduri emise de societăți nonbancare (alte instituții sau organizații).

Potrivit Regulamentului cu privire la cardurile de plată, *card de plată* este un suport de informație standardizat și, după caz, personalizat prin intermediul căruia deținătorul, de regulă, cu utilizarea numărului personal de identificare al său și/sau a unor alte coduri, care permit identificarea sa, în funcție de tipul cardului de plată are acces la distanță la contul de plăți la care este atașat cardul de plată în vederea efectuării operațiunilor de plată. [1]

În funcție de caracteristicile de identificare se pot distinge următoarele tipuri de carduri:

a) **card personalizat** – atașat la un cont de plăți și pe care este tipărită informația despre deținător;

b) **card preplătit** – nu este personalizat și poate fi procurat, fără depunerea cererii de emiteră a acestuia. Acest card se emite numai în lei moldovenești cu un nominal anumit, care nu poate depăși o sumă stabilită în actele normative privind prevenirea și combaterea spălării banilor și finanțării terorismului;

c) **card personificat** – atașat la un cont de plăți și pe care nu este tipărită informația despre client. Acest card se emite numai în lei moldovenești prin completarea cererii de emiteră a cardului,

cu furnizarea datelor și documentelor necesare pentru identificarea deținătorului în evidența internă a prestatorului de servicii de plată.

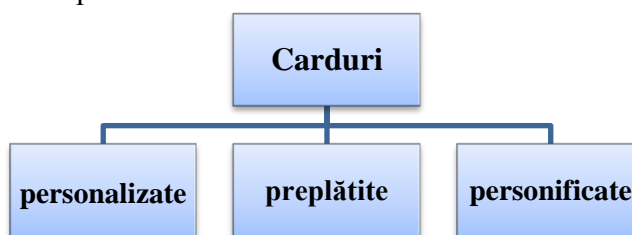

Figura 2. Carduri după caracteristicile de identificare

Sursa: Elaborat de autor în baza Regulamentului cu privire la cardurile de plată

În funcție de proveniența mijloacelor bănești disponibile în contul deținătorului de card personalizat/personificat se disting următoarele tipuri de carduri de plată:

- a) **card de credit**, deținătorul dispune de mijloacele bănești sub forma unei linii de credit;
- b) **card de debit**, deținătorul dispune de mijloacele bănești depuse la prestatorul de servicii de plată și care poate oferi posibilitatea acordării unei facilități de overdraft în cazul insuficienței mijloacelor bănești în contul acestuia.

O categorie specifică este **cardul virtual**, ce permite doar efectuarea tranzacțiilor online, fiind atașat la un cont de plată separat. Lipsa benzii magnetice și a chip-ului nu permit efectuarea plăților în mediul fizic.

Avantajele utilizării cardurilor: [4, p. 9]

1. Cardul de plată poate fi utilizat în țară sau peste hotare, la bancomate sau în magazine și unități de comerț dotate cu dispozitive de acceptare a plăților cu card.
2. De asemenea, cu ajutorul cardului, se pot face cumpărături online.
3. Cele mai importante beneficii ale cardului sunt comoditatea și siguranța.
4. Cardul de plată este considerat a fi o formă mai sigură de plată, deoarece se cere un cod pentru a ridica banii, pe când banii în numerar pot fi furăți cu ușurință.

Operațiunile financiare ce pot fi efectuate prin intermediul cardurilor de plată *personalizate/personificate* sunt: plata mărfurilor achiziționate de la comercianți, serviciilor prestate, lucrărilor efectuate sau a obligațiilor față de buget (impozite, taxe, etc); retragerea de numerar de la bancomate, de la ghișeele prestatorilor de servicii de plată; transferuri naționale și internaționale (utilizarea serviciilor Person2Person (P2P), Transfer2Card (T2C); alte operațiuni financiare. [5]

În Republica Moldova, băncile emit și/sau acceptă carduri de plată în cadrul sistemelor de plăți VISA International, MasterCard Worldwide, American Express.

Tabelul 1. Analiza cantitativă a pieței cardurilor în Republica Moldova în anii 2009-2019

Anii	Numărul de carduri aflate în circulație la sfârșitul perioadei analizate - total	Numărul de carduri eliberate pe parcursul perioadei analizate - total	Numărul de carduri retrase din circulație pe parcursul perioadei analizate - total
2009	745 615	235 624	222 328
2010	817 520	307 319	235 414
2011	911 682	328 001	233 839
2012	1 011 672	359 322	259 331
2013	1 150 969	403 710	264 661
2014	1 302 225	454 701	303 445
2015	1 290 164	709 510	396 588
2016	1 512 110	546 261	324 315
2017	1 736 056	567 067	343 121
2018	1 936 265	613 770	413 561
2019	2 012 566	815 465	739 164

Sursa: elaborat de autor.

În anul 2019 Numărul de carduri aflate în circulație era de 2 012 566 carduri de plată. E cel mai mare număr în toată perioada analizată și cel mai mare în istoria sistemului bancar național. Comparativ cu anul 2009, când circulau 745 615 carduri în țara noastră, numărul cardurilor este de 2,7 ori mai mare.

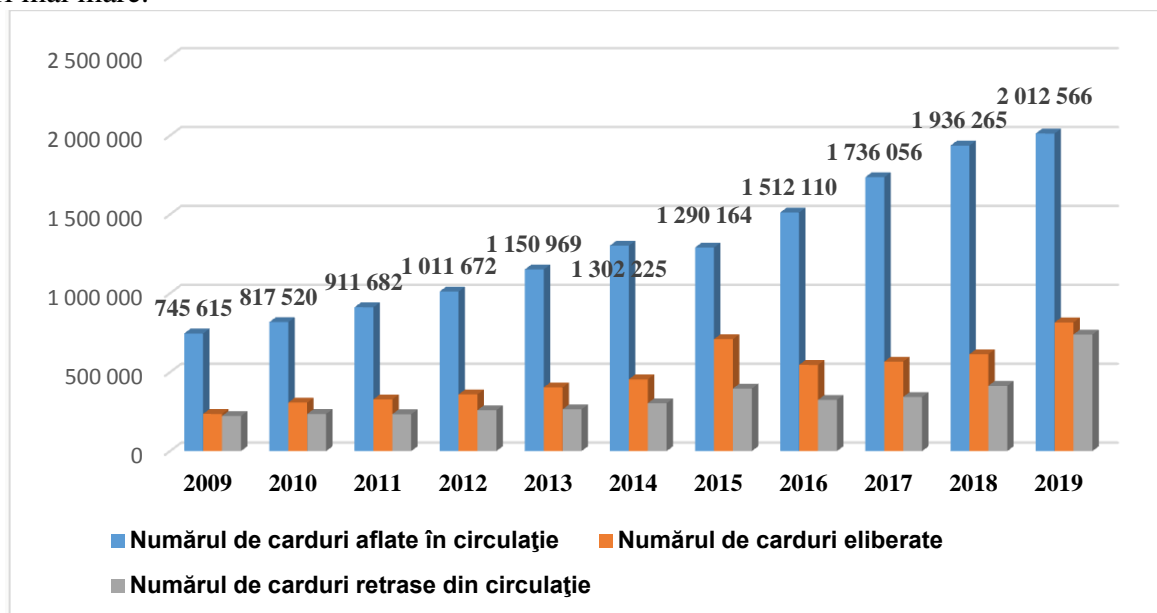

Diagrama 1. Dinamica cardurilor în Republica Moldova în perioada 2009-2019

Sursa: elaborat de autor în baza datelor tabelului 1.

Potrivit Raportului privind evoluția sistemelor de plăți în Republica Moldova se observă că piața cardurilor este analizată după diferite caracteristici sau aspecte. După soluția tehnică, cardurile contactless au constituit 82,0% din numărul cardurilor emise pe parcursul anului 2019 și 69,2 % din ponderea totală a cardurilor deținute. [7]

În anul 2019, după sistemul în care se includ, sistemul de plată Visa a deținut poziția de lider pe piața cardurilor din Republica Moldova cu o cotă de 52,3%.

Cardurile sociale sunt categoria cu cea mai înaltă rată a cardurilor active: 52,0 % din numărul operațiunilor efectuate cu cardurile sociale sunt operațiuni de plată fără numerar, însă valoric retragerile de numerar reprezintă 84,2 % din totalul operațiunilor efectuate. După tipul deținătorului cea mai mare pondere revine cardurilor personale 99,3% și celor business doar 0,7% în anul 2019. În anul 2018 raportul era de 99,5% și respectiv 0,5%.

În general cardurile pot fi emise și utilizate în țară, emise în țară și utilizate în străinătate sau emise în străinătate și utilizate în țară. După conținutul operațiunilor pot fi retrageri de numerar sau plăți fără numerar (efectuate cu prezența fizică a cardului sau fără prezența fizică a acestuia).

Tabelul 2. Clasamentul băncilor după cota cardurilor deținute, numărul și valoarea operațiunilor efectuate cu cardurile de plată emise în Republica Moldova și a rețelei de acceptare în anul 2019

Denumire bancă	Pondere în nr. total carduri deținute	Pondere în nr. total operațiuni	Pondere în valoarea totală a	Pondere în rețeaua de acceptare prin
BC „Moldindconbank” S.A.	36,7%	34,7%	31,1%	25,3%
BC „Moldova-Agroindbank” S.A.	28,2%	26,7%	29,0%	34,0%
BC „Victoriabank” S.A.	17,4%	22,3%	20,4%	29,4%
Mobiasbancă-OTP Group S.A.	7,3%	7,8%	8,0%	0,0%
„Banca de Finanțe și Comerț” S.A.	3,8%	2,7%	3,2%	4,6%
BC „Eximbank” S.A.	3,1%	2,3%	2,8%	6,5%
BC „Energbank” S.A.	1,9%	1,3%	1,6%	0,0%
Banca Comercială Română Chișinău S.A.	0,5%	1,0%	1,1%	0,0%

Tendenții și perspectivele dezvoltării științei și educației în condițiile globalizării

BC „EuroCreditBank” S.A.	0,4%	0,3%	0,4%	0,2%
BC „ProCreditBank” S.A.	0,3%	0,5%	2,0%	0,0%
BC „Comerțbank” S.A.	0,3%	0,4%	0,4%	0,0%
Total	100%	100%	100%	100%

Sursa: elaborat de autor în baza Raportului privind evoluția sistemelor de plăți în Republica Moldova

Există o varietate de probleme cărora trebuie să li se facă față privind securitatea cardurilor: schimbul de informații dintre card și interfața dispozitivului. Orice informație este direct tastabilă și poate fi copiată indiferent de tipul de card. Cei care încearcă să producă fraude au cu caracter intenționat și acționând în mod profesional.

Semnale externe pot fi emise pentru a produce răspunsuri false cardului:

- carduri contrafăcute. Schimbul de informații cu interfața dispozitivului poate fi simulată, interfața nu face diferența dintre un card autentic și unul fals,
- înlocuirea cardului în timpul tranzacției. Poate exista un interval de timp în care un card autorizat poate fi înlocuit înainte ca răspunsul să poată fi tipărit în memorie.
- fraude ale comerciantului. Orice acțiune sau procedură efectuată de comerciant sau funcționar poate fi subiectul unor greșeli, erori, atacuri deliberate, etc.
- observarea tranzacției. PIN-ul se poate afla fie observând tastele pe care le utilizează deținătorul de card, fie prin intermediul unui circuit video montat în apropierea ATM-ului.

Referitor la măsuri de reducere a riscurilor în operațiunile cu carduri Banca Națională a Moldovei a sistematizat un șir de Recomandări pentru utilizarea sigură a cardului de plată în mediul fizic și în mediul online, care sunt mediatizate activ.[8]

Băncile din țara noastră pun accentul nu doar pe sporirea numărului de carduri, ci și pe o mai largă acceptare, o utilizare mai frecventă și strategii mai eficiente de emitere a cardurilor, pe o dezvoltare în care dimensiunea intensivă începe să micșoreze ecartul față de cea extensivă. Ca și în cazul multor alte piețe din Europa Centrală, doar că într-un ritm mai lent și mai cu întârziere se observă și în Republica Moldova semne reale de maturitate a pieței de carduri.

SURSE BIBLIOGRAFICE

1. Regulamentul cu privire la cardurile de plată, aprobat prin HCA al BNM nr.157 din 01.08.2013, *Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 191-197 din 6 septembrie 2013*.
2. Căpraru B., Activitatea bancară, sisteme, operațiuni și practici, C.H. Beck, București, 2014
3. Luecke M., Pinte D., Giucci R., Utilizarea limitată a plăților fără numerar în Moldova: diagnostic și opțiuni de politici, Berlin/Chișinău, 2016.
4. Moraru D, Nedelescu M., Produse și servicii bancare, Ed. Pro Universitaria, 2013
5. Tipuri de operațiuni utilizând cardurile bancare în cadrul unei bănci românești, 2016. <http://docshare04.docshare.tips/files/5857/58579955.pdf>
6. Raport privind piața serviciilor de plăți prin carduri. http://www.consiliulconcurentei.ro/wp-content/uploads/2020/01/raport_privind_piata_serviciilor_de_plati_prin_carduri-neconfidential.pdf
7. Raportul privind evoluția sistemelor de plăți în Republica Moldova, BNM, anul 2019
8. Recomandări pentru sporirea siguranței în utilizarea cardului de plată. Disponibil: <https://www.bnm.md/ro/content/recomandari-pentru-sporirea-sigurantei-utilizarea-cardului-de-plata>

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

УДК 330.144

*Muhammed Abishov, Ilkham Nuranov,
Makhmud Kadirbergenov, Islam Abdullaev
(Nukus, Uzbekistan)*

**CONCEPT OF INVESTMENT ENVIRONMENT: RELATIONS BETWEEN
GOVERNMENT AGENCIES AND PRIVATE INVESTORS**

The article discusses the concept of the investment climate in the regions and the factors influencing it, the process of analyzing the investment environment and studying the information related to it, as well as the conflict and interdependence between government agencies and investors. Is government intervention necessary or not in investment practice? comments on the question.

Keywords: *investment climate, investor, analysis of "positive" and "negative" information, weak legal system, attitude of government agencies and investors.*

В статье рассматриваются понятие инвестиционного климата в регионах и факторы, влияющие на него, процесс анализа инвестиционной среды и изучения информации, связанной с ней, а также конфликты и взаимозависимость между государственными органами и инвесторами. Необходимо ли государственное вмешательство в инвестиционной практике? комментирует вопрос.

Ключевые слова: *инвестиционный климат, инвестор, анализ «положительной» и «отрицательной» информации, слабая правовая система, отношение государственных органов и инвесторов.*

Pursuing investment policy is one of the most important directions of economic growth and expansion of production in any country. Therefore, the implementation of an active investment policy in the country, the creation of favorable conditions for foreign and domestic investors will allow to achieve high economic potential.

During the transition to a market economy, our country faces important tasks such as deep economic reforms, modernization and diversification of the economy, employment, improvement of living standards, as well as the role of our national products in the world market and economic stability. The implementation of work in this area may also depend on how prudent the investment policy in the country is. Therefore, the pursuit of a sustainable investment policy in our country creates an opportunity to create a favorable investment climate for foreign and domestic investors.

Investors first forecast and analyze the future return on their investment. This is because the current situation and conditions in the region can create investment risk, which can maximize investor costs and minimize returns, and negatively affect future investor attraction. Therefore, the concept of investment climate is one of the attributes of equal importance for domestic and foreign investors.

One of the most influential explanations of the concept of the investment climate in recent times is the World Bank's 2005 Global Development Report. How does the World Bank define an "investment climate"? They suggest: "location-specific factors that shape opportunities and incentives for firms to invest effectively, create and expand jobs" [1]. In other words, the investment climate includes things that affect investment. This means that the positive or negative decision of investors depends on the state of the investment climate in the region.

The stability of the existing political, spiritual, religious, ideological and other processes in the country will be the first to be considered by investors. Large investors should carefully study such data before mobilizing their investments, taking into account the risk of their capital. We know that the main goal of any entrepreneur is to make a profit. So no matter what the investor, he does not

want to risk his capital. However, the state's closed internal information system may not allow such information to be collected.

Information is collected only on the factors that influence the investor's investment decision. Generally, there are two groups of investment factors: “positive” and “negative”. Positive factors are related to the planned outcomes of the investment, such as economic feasibility, expansion into new markets. They counteract the negative factors arising from the risks and uncertainties inherent in investments due to their unique macroeconomic, institutional and political environment. High inflation, weaknesses in the tax and legal system, infrastructure problems are among them. Positive factors are usually well quantified economically. Sometimes it can be difficult to predict exactly. The negative factors are mainly related to the conditions of the investment climate. [2]

"The effective attraction of foreign investment is often hampered by the poor quality of public institutions, arbitrary actions by members of the government, covert political actions or conflicts between narrow circles," he said. reveals a mystery, ”said Mick Moore and Hubert Schmitz in their research [3]. The point is that investing in large-scale projects or businesses can be a contentious issue between government agencies, politicians or individual officials and investors. Such situations can be a major barrier for medium-sized investors or investors with no international experience. The focus should be on minimizing the influence of government agencies on economic decisions. If government agencies have any economic influence, their hands should be tied by constitutional and institutional means, leaving them as little will as possible [1].

Mick Moore and Hubert Schmitz do not agree with this one-sided thinking. Large, complex and interconnected investments sometimes require active government support. This support can take a variety of forms, including credit guarantees for firms making high-risk investments, research subsidies, active diplomatic support for national companies trying to enter export markets, or local government and the public organizations may be active in activities such as improving roads, electricity and sewerage infrastructure. But the question of how and to what extent governments can play these more active roles in stimulating economic growth has been the subject of much literature and constant controversy.

It should be noted that the weakness of the legal system affects not only domestic but also foreign investors. Unclear laws, non-transparent and unpredictable systems cause problems for investors and naturally reduce the flow of capital. This means that the state will face important tasks, such as improving legal institutions and reforming the judiciary.

Government agencies and investors need each other and need to support each other. Building common interests between them is an important component in achieving economic growth and increasing production. We explain this with the data in Table 1.

Table 1. *Direct and indirect relations between government agencies and private investors*¹

Government agencies need private investors	Private investors need government agencies
<i>Provide with income</i>	<i>Protection by law</i>
<i>Ensuring economic growth</i>	<i>Creating tax incentives and funding</i>
<i>Active investment and create prosperity</i>	<i>Obtaining access to land and resources</i>
<i>Raising the status of the state</i>	<i>Support in difficult situations</i>

To sum up, the attractiveness of the investment climate in many ways contributes to the great success of the state’s economy. Countries with the world's largest economic potential have already set their own investment programs. As a result of consistent and gradual efforts, they have achieved a high status. Therefore, in the practice of investment, the choice of a systematic path is more effective. In many economic literatures, the process of investment is considered in different ways. The investment climate will also include national, regional and local levels. That is, before mobilizing capital, investors analyze the information about the objects at the state, regional and

¹ Compiled by the authors

enterprise levels. At the mega level of the investment climate, there are also international indices that closely assist in assessing the attractiveness or investment climate of the country concerned. These include the Institutional Investor, Euromoney, Business Environment Risk Index (BERI), Doing Business, Global Competitiveness Index, Economic Freedom Index, Global Innovation Index, Investment Attraction Index, etc. [4].

In our opinion, the formation of a good investment climate in the region is often impossible without government intervention. However, as noted above, excessive government influence can also stifle investment flows. Therefore, we consider the following to be appropriate:

- It is necessary to improve the institutional systems and legal framework that guarantee the rights of investors;
- It is necessary to support openness and transparency, to introduce a large information system and to destroy the secret policy;
- It is necessary to carefully study foreign experience in investment practice;
- Illegal interference of officials and government agencies should be prevented;

REFERENCES

1. World Bank (2005) World Development Report 2005: A Better Investment Climate for Everyone, Washington DC: World Bank
2. Kotov Denis, Munich University, How Changing Investment Climate Impacts on the Foreign Investors Investment Decision: Evidence from FDI in Germany, 2008, <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/8777>
3. Moore M. & H. Schmitz (2008) Idealism, realism and the investment climate in developing countries. Working paper series, 307. Brighton:IDS
4. Irtysheva I., Kramarenko I., Shults S., Boiko Y., Blishchuk K., Hryshyna N., Popadynets N., Dubynska Ishchenko O & Krapyvina D. (2020). Building favorable investment climate for economic development. Accounting, 6(5), 773-780.

УДК 336(075.8)

*Асылхан Жаксыбергенов, Ясмин Ли
(Алматы, Казахстан)*

ИНОСТРАННЫЕ БАНКИ И ИНВЕСТИЦИИ: ЮЖНАЯ КОРЕЯ И РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН

В статье рассмотрено влияние транснационального банка (ТНБ) на экономику принимающей страны. Поток прямых иностранных инвестиций – существенный детерминант присутствия ТНБ. С точки зрения последствий либерализации мировой экономики в целом и финансового сектора в частности, большее число иностранных участников финансового рынка способствует повышению эффективности функционирования внутренних банков.

Ключевые слова: *Центральный Банк Кореи, Какао Банк, банковская система, инвестиции в Казахстан.*

The article examines the impact of a transnational bank (TNB) on the economy of the host country. Foreign direct investment flows are a significant determinant of TNB presence. In terms of the consequences of the liberalization of the world economy in general and the financial sector in particular, a larger number of foreign participants in the financial market contributes to an increase in the efficiency of the functioning of domestic banks.

Key words: *Bank of Korea, Kakao Bank, banking system, investments in Kazakhstan.*

Южная Корея на сегодняшний день является одной из высокоразвитых стран мира. Центральный банк Кореи был создан ещё в 1909 г. В 1911 г. Корейский банк был переименован в Банк Чосон. Корейская банковская система вплоть до 1945 г. состояла из двух коммерческих банков: сберегательного банка Чосон и Федерации финансовых ассоциаций.

Первый из них вкладывал свои средства в основном в японские правительственные облигации для долгосрочного финансирования. Второй специализировался на предоставлении займов крестьянам и малому бизнесу. Таким образом, еще в период японской оккупации в Корею были заложены основы двухуровневой банковской системы. Однако корейские банки служили экономическим интересам Японии.

В Южной Корею в 2020 г. действуют восемь общенациональных коммерческих банков, шесть региональных банков, пять специализированных банков, семь банковских холдинговых компаний и две небанковские холдинговые компании. Кроме того, действуют 79 сберегательных касс. В Южной Корею имеется значительное присутствие иностранных банков – 38 иностранных банков открыли в стране 47 филиалов.

K-bank и Kakao Bank, интернет-банки, имеют в совокупности около семи миллионов пользователей. 17 января 2019 г. вступили в силу правила, позволяющие компаниям ИКТ владеть до 34% акций онлайн-банка. Банкам, работающим только в режиме онлайн, в принципе запрещено предоставлять корпоративное кредитование, хотя им разрешено предоставлять ссуды малым и средним предприятиям. [1].

Основная цель Центрального Банка Кореи, как предписано Законом, является стремление к стабильности цен. Банк устанавливает целевой показатель стабильности цен в консультации с правительством, а также разрабатывает и публикует оперативный план, в том числе, для денежно-кредитной политики.

С этой целью Банк выполняет типовые функции центрального банка: выпуск банкнот и монет, разработка и реализация денежно-кредитной политики, служа в качестве банкира и банка правительства. Кроме того, Банк Кореи осуществляет эксплуатацию и надзор за платежной и расчетной системами, а также управляет валютными резервами страны.

По состоянию на июнь 2020 г. общие активы южнокорейского КБ Kookmin Bank составили около 414 триллионов южнокорейских вон, что является самой большой суммой среди всех банков Южной Кореи. За ним следуют Shinhan Bank и Hana Bank с примерно 378 и 365 триллионами южнокорейских вон, соответственно.

Ведущий цифровой банк в Южной Корею, Kakao Bank, достиг общих активов в размере около 24 триллионов южнокорейских вон. Kakao Bank достиг рекордной прибыли в первом квартале 2021 г., сгенерировав чистую прибыль в размере 46,7 млрд. вон (41,24 млн долл. США), что на 152 процента больше, по сравнению с прошлым годом, при стабильном росте процентной маржи.

Корпоративный кредит составил 1,332 триллиона вон на конец 3 квартала 2020г. За период с января по октябрь 2020 г. объем сделок по продаже жилья вырос на 72,0% за год.

Общий показатель коммерческих банков в конце третьего квартала 2020 г. составил 17,24%, увеличившись на 1,35% по сравнению с концом прошлого года [2].

8 июня стало известно, что Центральный банк Южной Кореи создает подразделение цифровых инноваций для исследования цифровой валюты и ускорения использования искусственного интеллекта и больших данных. В рамках инициативы Центральный банк Южной Кореи заявил, что планирует ускорить внедрение цифровых инноваций путем расширения исследований в области соответствующих технологий и их использования при разработке политики и управлении факторами рыночных рисков. Банк Кореи ожидает, что такие технологии помогут ему готовить более точные прогнозы роста ВВП на ежегодной и ежеквартальной основе с помощью массивных наборов больших данных из ряда экономических индексов [3].

Таким образом, можно сказать что Центральный банк Южной Кореи работает исправно, расширяя свои возможности и вкладывая инвестиции как в свою экономику, так и в разные сферы экономики Казахстана.

В Казахстане же существует 25 банков из них 11 банков иностранные, 14 частные казахстанские банки. В Казахстане действует двухуровневая банковская система:

Центральный банк: Национальный банк РК;

Коммерческие банки: ForteBank, Kaspi Bank, Евразийский банк, Банк ЦентрКредит, Отбасы банк, Сбербанк России и т.д., инвестиционные: «Казкоммерц Секьюритиз», Halyk Finance, BCC Invest

Активы банков составили в I квартале 2021 года 32,4 трлн. тенге против 28,7 трлн по сравнению аналогичным периодом прошлого года.

Ссудный портфель за анализируемый период увеличился на 3% с 15,2 трлн. тенге до 15,8 трлн тенге.

Общие обязательства перед клиентами увеличились на 14% с 24,9 трлн тенге до 28,4 трлн. тенге, в том числе депозиты населения достигли 11,6 трлн. тенге и юридических лиц – 11,1 трлн. тенге. Собственный капитал тоже увеличился на 9% до 4 трлн тенге [4].

Вклады клиентов составляют 17813,8 млрд. тенге или 77,6% от совокупных обязательств (на начало 2020 г. 17 997,0 млрд. тенге или 77,6% от совокупных обязательств), уменьшение с начала 2020 года – 0,9%.

Вклады юридических лиц составляют 8 292,8 млрд. тенге или 46,6% от вкладов клиентов (на начало 2020 г. 8 664,3 млрд. тенге или 48,2% от вкладов клиентов), уменьшение с начала 2020 года – 4,3%. Доля вкладов юридических лиц в иностранной валюте уменьшилась с 43% на начало года до 41,3% на отчетную дату.

Вклады физических лиц составляют 9 521,0 млрд. тенге или 53,4% от вкладов клиентов (на начало 2020 года – 9 312,7 млрд. тенге или 51,8% от вкладов клиентов), увеличение с начала 2020 года – 2,2%. Доля вкладов физических лиц в иностранной валюте увеличилась с 41,7% на начала года до 42,3% на отчетную дату. [5]

Все вместе банки завершили три месяца текущего года с прибылью в размере 283,3 млрд тенге. В аналогичный период 2020 г. чистая прибыль финансовых институтов составляла 248,3 млрд тенге

Казахстан по мере возможности выходит на новые уровни банковского сектора и дальнейшее развитие зависит от следующих факторов: эффективности работы сотрудников, стабильности экономики страны и инвестиций со стороны иностранных банков. Стоит отметить что Корея активно участвует в предоставлении инвестиций в нашу страну.

В Казахстан в 2019 г. было привлечено \$24 млрд. прямых иностранных инвестиций. В 2020 г. спад составил порядка 30%, то есть привлечение сократилось до \$17,1 млрд. Из них на реализацию проекта производства автомобилей марки Hyundai – Hyundai Trans Kazakhstan, Южная Корея выделила \$58,5 млн.

Согласно прогнозам, восстановление темпов роста притока прямых иностранных инвестиций до предпандемийного уровня ожидается на стыке 2022-2023 гг. Согласно статистике, в 2020 г. 90% прямых иностранных инвестиций приходились на основные 14 стран-доноров, как ЕС (Нидерланды, Швейцария, Бельгия, Франция, Германия, Италия), США, Великобритания, Россия, Китай, Южная Корея, Турция, Япония [6].

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Управление денежными и казначейскими средствами. 2019. URL: <https://www.afponline.org>
2. Корейский банк, финансовый отчет стабильности. 2020. URL: <https://www.bok.or.kr>
3. Служба новостей Центрального банка. 2020. URL: <https://www.centralbanking.com/central-banks/currency/digital-currencies/7560821/bank-of-korea-sets-up-digital-innovation-division>
4. Курсив – журнал. 2021. URL: <https://kursiv.kz>
5. Агентство РК по регулированию и развитию финансового рынка. 2020. URL: <https://finreg.kz>
6. Официальный информационный ресурс Премьер-Министра РК. 2021. URL: <https://www.primeminister.kz>

ИСЛАМСКИЙ БАНКИНГ В КАЗАХСТАНЕ

Исламские банки традиционно показывают свою конкурентоспособность на мировом рынке. В статье проанализирована деятельность двух исламских банков, функционирующих на территории Казахстана.

Ключевые слова: исламский банк, доходность, активы, правовая база.

Islamic banks have traditionally shown their competitiveness in the global market. The article analyzes the activities of two Islamic banks operating on the territory of Kazakhstan.

Keywords: Islamic Bank, profitability, assets, legal framework.

В Казахстане осуществляют свою деятельность два исламских банка, финансовые показатели которых стабильно растут: Al Hilal и Заман-Банк. Их деятельность базируется на принципах и нормах шариата: они не принимают и не выдают деньги под проценты, а распределяют прибыль и убытки со своими партнерами.

Первый исламский банк в Казахстане и СНГ - АО «Исламский Банк «Al Hilal» (банк Al Hilal), создан в 2010 году по соглашению Правительств Республики Казахстан и ОАЭ с целью предоставления инновационных банковских продуктов и услуг в соответствии с правилами и принципами Шариата.

В мае 2019 года банк Al Hilal стал частью одной из крупнейших банковских групп в ОАЭ – группы ADCB (Abu Dhabi Commercial Bank), мажоритарным акционером которой является Инвестиционный совет Абу-Даби (инвестиционное подразделение Правительства Абу-Даби).

Группа ADCB публично листингуется на фондовой бирже Абу-Даби и имеет высокий кредитный рейтинг: A+ от Fitch Ratings и A от Standard & Poors [1].

«Заман-Банк» в 2016 году получил разрешение от Национального банка на добровольную реорганизацию банка в форме конвертации в исламский банк, а в августе 2017-го приобрел лицензию и был переименован в АО «Исламский банк «Заман-Банк» [2].

Таблица 1. Показатели деятельности Исламских банков в Казахстане [2]

	Всего		Рост к итогу		Доля от РК	
	2019/01	2018/01	2018/01		2019/01	2018/01
Ссудный портфель исламских банков РК. Январь 2019 (млрд тг)						
Казахстан	13 132,9	13 223,3	99,3%	-90,4	100,0%	100,0%
Al Hilal	8,8	6,4	137,9%	2,4	0,1%	0,05%
Заман-Банк	13,8	12,8	107,3%	0,9	0,1%	0,1%
Вклады исламских банков РК. Январь 2019 (млрд тг)						
Казахстан	17 038,5	16 779,8	101,5%	258,6	100,0%	100,0%
Al Hilal	14,4	6,1	235,2%	8,3	0,1%	0,0%
Заман-Банк	0,7	0,3	234,1%	0,4	0,004%	0,002%
Расчёты Ranking.kz на основе данных НБ РК						

По данным таблицы 1 за 2018 год ссудный портфель Al Hilal вырос на 37,9%, Заман-Банка - на 7,3%, вклады в экономику РК выросли у Al Hilal банка на 135,2%, или в 2.4 раза, у Заман-Банка – на 134.1%, или в 2.3 раза.

Деятельность Исламских банков основана на использовании знаний и опыта, инвестировании в тщательно отобранные проекты. Этим объясняется их высокая доходность и надежность.

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

Таблица 2. Ожидаемая доходность по депозиту [3],

в тенге:

Месяцы	1	3	6	9	12	18	24
До 30 млн тенге			8%	8%	8%	8.5%	9%
Свыше 30 млн тенге	8%	8%	8%	8%	8.5%	9%	9%

в долларах:

Месяцы	6	9	12	18	24
До 100 000 долларов США	0.5%	1%	2%	2%	2%
Свыше 100 000 долларов США	1%	1.5%	2%	2%	2%

За 2018 год в активах банков второго уровня в Казахстане совокупная доля исламских банков увеличилась с 0,16% до 0,23%. На конец января 2019 года показатель составил 32,6 млрд тг у Al Hilal (+39,6% за год) и 24,6 млрд тг – у Заман-Банка (+67,4% за год).

Таблица 3. Активы исламских банков РК (млрд тг) [4]

Активы исламских банков РК | млрд тг

Расчёты Ranking.kz на основе данных НБ РК

В настоящее время в Казахстане исламские банки выполняют практически все традиционные виды банковских операций в соответствии с нормами шариата. «Основными целями исламского банкинга в Казахстане являются создание нового кластера инвесторов и потенциальных клиентов, ориентированных на продукты, соответствующие нормам шариата, а также возможность дифференциации финансовых инструментов для развития банковского сектора страны» [5].

Правовую базу для деятельности исламских банков в стране образуют Закон Республики Казахстан «О банках и банковской деятельности в Республики Казахстан» и Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам организации и деятельности исламских банков и организации исламского финансирования», принятый 12 февраля 2009 года. Законы направлены на создание правовой основы функционирования исламских банков, устранение ограничений, препятствующих внедрению исламских банков, определение форм и методов государственного регулирования и надзора за деятельностью исламских банков, перечня и порядка осуществления исламских банковских операций. Для продуктов исламского банкинга действует отдельный налоговый режим, предусматривающий налоговые стимулы эквивалентно традиционным финансовым операциям (финансовые операции освобождены от налога на добавленную стоимость).

Развитию исламского банкинга в Казахстане способствует также принятие Конституционного Закона Республики Казахстан «О Международном финансовом центре «Астана» (МФЦА), где одним из основных направлений является развитие исламского финансирования.

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

В таблице 4 представлены даны по чистой прибыли и рентабельности собственного капитала исламских банков Казахстана. Несмотря на относительную устойчивость банков, можно наблюдать снижение рассматриваемых показателей после 2015 года, когда произошел переход к свободно плавающей валюте и в результате девальвация тенге.

Таблица 4. Коэффициент рентабельности собственного капитала
Исламских банков Казахстана*

в тыс. тенге

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
банк Al Hilal									
Чистая прибыль	Убыток 38293 7	14336 3	30356 6	419906	57752 2	16118 72	14790 73	81680 4	56359 9
Собственный капитал	61170 63	10206 038	10509 604	109295 10	11507 032	13118 904	14597 977	15414 781	15929 498
Коэффициент рентабельности собственного капитала	- 0.062	0.014	0.029	0.038	0.050	0.123	0.101	0.053	0.035
Заман банк									
Чистая прибыль	17850 2	31992 0	36253 3	290134	57838 9	62584 4	53653 1	69447 3	52166 7
Собственный капитал	3,672, 585	4.243. 755	10608 984	11.080. 679	11659 068	11706 524	11617 211	12311 684	12638 139
Коэффициент рентабельности собственного капитала	0.049	0.075	0.034	0.026	0.050	0.053	0.046	0.056	0.041
*Примечание – рассчитано по данным официальных сайтов банков в Казахстане. [электронные ресурсы]: https://alhilalbank.kz/ ; http://zamanbank.kz/									

Таким образом, в современных условиях нестабильности банковской системы исламские банки успешно функционируют и конкурируют на рынке банковских услуг в Казахстане.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. История банка. URL: <https://alhilalbank.kz/ru/page/history>
2. Как устроены исламские банки в Казахстане? URL: <https://prodengi.kz/lenta/kak-ustroeny-islamskie-banki-v-kazahstane/>
3. Депозит Вакала – надежное и выгодное инвестирование. URL: https://alhilalbank.kz/ru/page/wakala?gclid=Cj0KCQjw_5rtBRDxARIsAJfxvYCu6P975db6eDyaIJrqsQRrpwaOCIZ1zLzhDbWwCaZiOOFOea3jtcaAmo8EALw_wcB
4. Исламский банкинг в РК. Январь 2019. URL: <http://ranking.kz/ru/a/rankings/islamskij-banking-v-rk-yanvar-2019>
5. Что надо знать об исламском банкинге? URL: <https://kapital.kz/finance/80034/chto-nado-znat-ob-islamskom-bankinge.html>

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

Оксана Беда, Лилиана Мардарь, Сергей Драгуца
(Кишинев, Молдова)

SFERA DECIZIILOR DE FORMARE A PROFITULUI NET ȘI EFECTELE DECIZIILOR DE DISTRIBUIRE A LUI

Actualitatea și gradul de studiere a temei investigate este legată de analiza profitului și importanța lui în cadrul unei întreprinderi care reprezintă un instrument operațional, ce permite cunoașterea stării sistemului și luarea măsurilor de reglare a disfuncționalităților.

Cuvinte cheie: profit, pierderea, rezultat financiar, performanța, repartizarea profitului.

The topicality and the degree of study of the investigated topic is related to the analysis of the profit and its importance within an enterprise that represents an operational tool, which allows to know the state of the system and to take measures to regulate the malfunctions.

Keywords: profit, loss, financial result, performance, profit distribution.

În teoria și practica modernă, deciziile privind repartizarea profitului sunt supuse unor constrângeri externe semnificative, întreprinderea, indiferent dacă funcționează cu capital public sau privat, având doar un control limitat asupra lor. În felul acesta, la societățile cu capital privat, repartizarea profitului constituie o prerogativă a adunării generale a acționarilor, însă nu integral deoarece și în sectorul privat politicile economice publice se manifestă sub forma reglementărilor cu privire la amortizare, fonduri puse în rezervă și elemente de cheltuieli deductibile. După ce au fost acoperite toate obligațiile fiscale și alte contribuții similare definite clar în legislație, partea de profit rămasă reprezintă profitul net asupra căruia actul de decizie aparține în întregime managementului întreprinderilor.

Repartizarea profitului net trebuie să răspundă unor cerințe multiple, adesea antagonice, variabile în spațiu și timp, dar să satisfacă simultan dezideratul „profituri utilizate cât mai eficient”. Problematika repartizării profitului trebuie corelată cu unele componente structurale ale politicii financiare a întreprinderii cum ar fi: politica de autofinanțare, politica de rambursare a creditelor și, evident, politica de dividend. Prin politica de autofinanțare, întreprinzătorul are interesul să asigure resursele necesare unor plasamente pe termen lung care să permită expansiunea afacerii. Expansiunea poate presupune inclusiv înființarea de filiale noi, absorbția sau fuziunea cu alte întreprinderi.

Rezultatul financiar al activității întreprinderii se caracterizează prin suma profitului (pierderilor) și a nivelului rentabilității obținute.

Rezultat = Venit – Cheltuieli

Cu cât este mai mare valoarea veniturilor cu atât va fi mai ridicată mărimea profitului, și invers, creșterea valorilor cheltuielilor duce la diminuarea mărimii profitului.

Profitul constituie rezultatul financiar pozitiv al unei activități productive; este principalul indicator calitativ care exprimă eficiența activității productive.

În general, *pierderea* reprezintă rezultatul financiar negativ (nefavorabil) în cadrul întreprinderii. Ea apare atunci când suma totală a cheltuielilor efectuate de întreprindere predomină asupra sumei veniturilor obținute de aceasta.

De starea de performanță economico-financiară pe care o realizează la un moment dat o întreprindere este interesată însăși firma în cauză, pentru a putea analiza cauzele generatoare ale unor slabe performanțe și de întreprinde măsurile necesare pentru a ieși din această stare, eliminând în acest fel posibilitatea falimentului. [3, p. 10-18]

La momentul actual, documentul de bază, în care regăsim rezultatul activității, este Situația de profit și pierderi.

Situația de profit și pierdere face parte dintre situațiile financiare de închidere a exercițiului financiar, fiind un document contabil de sinteză, care măsoară performanțele activității unei firme în cursul unei perioade date.

În situația de profit și pierdere este prezentat rezultatul activității desfășurate de o societate pe parcursul unui exercițiu financiar, care poate fi profit sau pierdere. Așa cum se cunoaște, „obiectivul situațiilor financiare este de a furniza informații despre poziția financiară, performanțele și modificările poziției financiare a întreprinderii, care sunt utile unei sfere largi de utilizatori în luarea deciziilor economice”. [5, p. 237]

Tabelul 1. Evoluția rezultatelor financiare în întreprinderea SRL „Oclanda-Agro” pentru perioada anilor 2016-2020, mii lei

Indicatorii	Anii				
	2016	2017	2018	2019	2020
Venituri din vânzări	14871,18	19648,52	20611,30	18130,84	20793,01
Costul vânzărilor	11968,94	17485,54	18239,61	15462,24	17022,11
Profitul brut	2902,24	2162,98	2371,68	2668,6	3770,89
Rezultatul activității operaționale	903,47	837,96	(100,76)	835,94	2173,36
Rezultatul din alte activități	189,01	91,26	1078,12	173,19	407,13
Rezultat financiar net	1056,68	891,01	901,60	917,49	2270,83

Sursa: elaborat de autor în baza situațiilor financiare ale SRL „Oclanda-Agro”

Analizând acest tabel, observăm că întreprinderea a înregistrat venituri din vânzări în valoare de peste 20793,01 mii lei pentru perioada anului 2020, cu 2662,17 mii lei mai mult față de aceeași perioadă a anului 2019. Această majorare se datorează faptului că mărfurile au fost vândute la prețuri mari, comparativ cu anii precedenți. Cea mai mare valoare a profitului brut este înregistrată în anul 2020 care a constituit 3770,89 mii lei, cu 868,65 mii lei mai mult față de perioada anului 2016 și cu 1607,91 mii lei față de perioada similară a lui 2017. Observăm că în anul 2018, rezultatul din activitatea operațională indică o valoare negativă în sumă de 100,76 mii lei, ceea ce semnifică că în acest an întreprinderea a efectuat mai multe cheltuieli de distribuire, cheltuieli administrative și alte cheltuieli din activitatea operațională, decât a obținut venituri.

În baza acestui tabel vom efectua o dinamică a rezultatului financiar net obținut în această întreprindere pe parcursul a cinci ani de gestiune 2016, 2017, 2018, 2019, 2020.

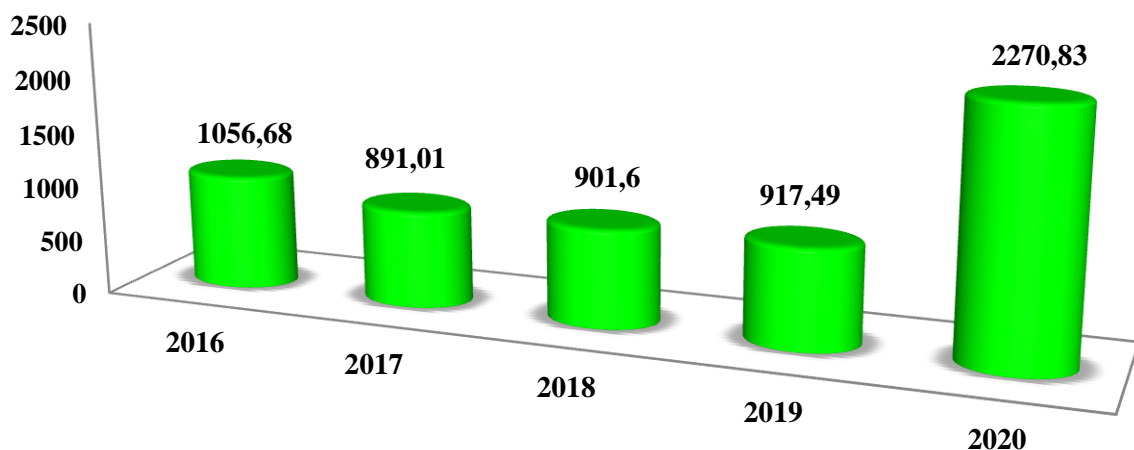

Figura 1. Dinamica profitului net a SRL „Oclanda-Agro” pe perioada anilor 2016-2020, mii lei

Sursa: elaborată de autor

Reieșind din datele figurii 1, concluzionăm că rezultatul financiar net înregistrat în 2016 este de 1056,68 mii lei, cu 165,67 mii lei mai puțin în anul 2017 (891,01 mii lei) și cu 10,59 mii lei mai

puțin înregistrat în anul 2018 (901,6 mii lei). Aceste modificări se datorează faptului majorării cheltuielilor care au fost efectuate în cadrul întreprinderii SRL „Oclanda-Agro”, însă în anul 2020 se înregistrează o creștere bruscă și semnificativă a profitului net de 2270,83 mii lei, ceea ce cu 1214,15 mii lei mai mult față de anul 2016 și cu 1353,34 mii lei de anul precedent 2019.

Profitul constituie, totodată, și principala resursă care asigură rambursarea datoriilor, motiv pentru care o parte din acesta este destinat creșterii fondurilor proprii. În același timp, și nu în ultimul rând, din profit se va asigura și acoperirea costului capitalului propriu evaluat prin prisma nivelului minim al dividendelor cerut de piața de capital.

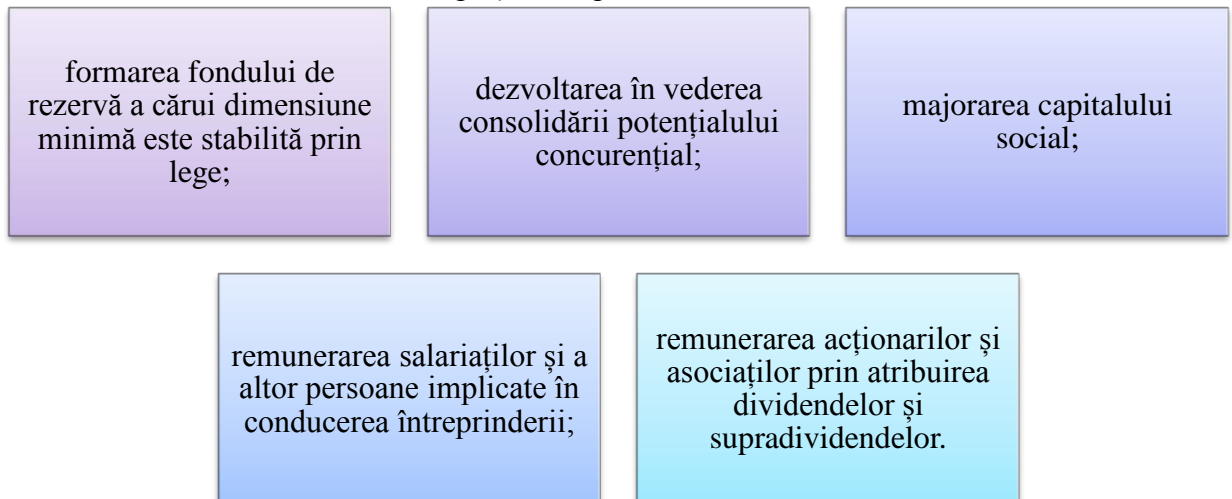

Figura 2. Principalele direcții de utilizare a profitului nerepartizat

Sursa: elaborată de autor

În acest fel, ansamblul deciziilor privind repartizarea profitului net al întreprinderii configurează politica de dividend, având repercusiuni majore asupra nivelului de autofinanțare și modului de remunerare a capitalurilor proprii.

Politica de dividend este complementară politicii de autofinanțare, care presupune alocarea de către întreprindere, în afară de amortizare, și a unei părți din profitul net în scopul asigurării dezvoltării. Așadar, ambele politici vizează măsuri de împărțire a profitului net, numai că politica de dividend urmărește reținerea unei părți a profitului pentru remunerarea efortului investițional al acționarilor, iar politica de autofinanțare are ca obiectiv consolidarea resurselor interne de finanțare pe baza profitului nedistribuit. Cele două politici sunt, în mod evident, concurente, deoarece au același fundament financiar – profitul net, însemnând că acordarea priorității pentru una dintre ele echivalează cu diminuarea fondurilor alocate pentru cealaltă.

Efectele deciziilor de distribuire a profitului

Modul de repartizare a profitului are incidențe directe asupra mărimii activului net al întreprinderii și, prin urmare, asupra valorii globale a acestuia. Reinvestirea unei părți substanțiale din profitul net poate determina creșterea autonomiei financiare și reducerea riscurilor financiare. O consecință importantă a acestei dinamici este comprimarea costului capitalurilor proprii și diminuarea corespunzătoare a riscului, fapt care reprezintă un factor de creștere a rentabilității și prin aceasta a valorii întreprinderii.

O întreprindere care reinvestește o parte suficient de consistentă din profit și a cărei rentabilitate marginală a capitalurilor proprii se situează cel puțin la nivelul mediu observat în sectorul de afaceri respectiv, va înregistra o creștere a cursului acțiunilor sale. O astfel de întreprindere își va selecționa acționarii. În schimb, o politică a dividendelor generoase poate produce, pe termen scurt, creșteri importante ale cursului acțiunilor, însă pe termen mediu și lung va sfârși prin erodarea potențialului competitiv al întreprinderii, ducând, deci, la reducerea valorii de piață a acesteia. Efectul final va fi fuga acționarilor ca urmare a scăderii atractivității acțiunilor. Așadar, alternarea și echilibrarea celor două opțiuni extreme reprezintă provocarea principală pentru politica de repartizare a profitului.

Deciziile de repartizare a profitului constituie un mijloc de asigurare a constanței acționarilor, obișnuiți să încaseze un anumit venit. Armonizarea celor două alternative, distribuire și/sau reinvestire poate fi realizată printr-o procedură de atribuire a dividendelor constând în emisiunea și distribuirea gratuită de acțiuni noi. În consecință, capitalul monetar aferent dividendelor rămâne în continuare la dispoziția întreprinderii pentru finanțarea dezvoltării acesteia, iar stimularea financiară a acționarilor se va realiza pe baza repartizării de acțiuni gratuite, care contribuie realmente la creșterea valorii proprietății acestora.

Decizia de repartizare a profitului net este luată de acționari sau asociați, în cadrul adunării generale. Totuși, managerul financiar deține nu numai o anumită putere de convingere în raport cu un număr semnificativ de proprietari, ei, de asemenea deține proprietatea asupra unui procent semnificativ din capitalurile întreprinderii. Această situație apare în special în cazul întreprinderilor în care capitalul este divizat între numeroși acționari, caz în care managerul devine mandatarul intereselor acestora.

SURSE BIBLIOGRAFICE

1. Dumitrascu R. A. *Gestiunea financiară a întreprinderii*, București, Editura Universitară 2016, 337 p. ISBN 978-606-280-494-7
2. Prisăcaru V. *Economia întreprinderii*, Chișinău, Editura UASM 2011, 308 p. ISBN 978-9975-64-186-9
3. Sertinean N. *Analiza rezultatelor financiare ale întreprinderii și direcții de maximizare a acestora*: autoref. tz. de licență. Chișinău, 2010, 54 p.
4. Stratan A. et al. *Ghid privind argumentarea economică a activităților din agricultura Republicii Moldova: (Sectorul vegetal)*, Chișinău: UASM, 2009, 214 p. ISBN: 978-9975-64-147-0
5. Vâlceanu G., Robu V., Georghescu N. *Analiză economico-financiară*, București, Editura Economică 2005, 447 p. ISBN 973-709-174-4

*Сергей Драгуца, Оксана Беда, Лилиана Мардарь
(Кишинев, Молдова)*

АНАЛИЗ И УПРАВЛЕНИЕ ВАЛЮТНЫМИ ОПЕРАЦИЯМИ И ВАЛЮТНЫМ РИСКОМ В КБ «МОЛДОВА АГРОИНДБАНК» АО

С быстрым развитием банковских операций, валютные, достаточно несовершенны в РМ, так как экономика только развивается, и создание устойчивой системы валютных операций укрепит вообще всю банковскую систему коммерческих банков.

Ключевые слова: валюта, валютный рынок, валютный курс, валютные операции, валютный риск.

With the rapid development of banking operations, foreign exchange operations are rather imperfect in the Republic of Moldova, since the economy is just developing, and the creation of a stable system of foreign exchange operations will strengthen the entire banking system of commercial banks.

Keywords: currency, foreign exchange market, exchange rate, foreign exchange transactions, foreign exchange risk.

Валютный рынок представляет собой официальный финансовый центр, где сосредоточена купля-продажа валют и ценных бумаг в иностранной валюте на основе спроса и предложения и определяется курс иностранной валюты относительно денежной единицы данной страны. Безусловно, валютный рынок является частью финансового рынка страны, существующего наряду с другими видами рынка, такими, как рынок ценных бумаг, учетный рынок, рынок краткосрочных кредитов и т.д.

Банки проводять широкий круг операцій і сделок на валютному ринку: обслуговують валютні рахунки клієнтів (резидентів і нерезидентів), видають валютні кредити, заключають сделки по покупці і продажу валюти на міжбанківському ринку, а також с іншими юридическими особами, являються агентами державного валютного контролю.

Законодавство Республіки Молдова в області здійснення валютних операцій почало формуватися в 1992 г. Слід відзначити, що законодавча база претерпеває значительні зміни, тому регулярно публікуються Укази Президента, Закони і нормативні підзаконні акти, які вводять нові, уточняють або скасовують старі правила ведення валютних операцій. Основними законодавчими документами, що регулюють проведення валютних операцій, в тому числі і операцій на внутрішньому валютному ринку Республіки Молдова, на даному етапі є: Закон про валютне регулювання №62-XVI від 21.03.2008, в силі з 18.01.2009, опублікований в Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.127-130/496 від 18.07.2008 г., Регламенту № 53 від 05.03.2009 про обмінних валютних пунктах (опублікований в Офіційному Моніторі Республіки Молдова, 2009, № 62-64.)

Сучасний валютний ринок представляє складну і динамічну економічну систему, яка функціонує в межах всього світового господарства. Валютний ринок неперервно розвивався, ускладнювався і пристосовувався до нових умов, пройшов шлях від локальних центрів торгівлі векселями в іноземних валютах до фактично єдиного підлинно міжнародного ринку, економічну роль якого важко переоцінити. Разом з розвитком і вдосконаленням валютного ринку вдосконалювалися валютні операції, з'являлися нові їх види, покращувалася техніка їх проведення.

Банки і небанківські установи здійснюють свою діяльність на валютному ринку шляхом проведення валютних операцій.

На валютному ринку відбувається обмін національної валюти на валюти інших країн шляхом купівлі-продажу. Покупка іноземної валюти необхідна як для здійснення експортно-імпорتنих операцій, так і для здійснення операцій, пов'язаних з рухом капіталів. Ефективно працюючий валютний ринок обслуговує внутрішній і міжнародний платіжний оборот. Немаловажне значення він має для підтримки ліквідності в період високої інфляції за рахунок страхування ризиків від можливого зміни валютних курсів.

Валютний ринок – це сфера економічних відносин, що проявляються при здійсненні операцій по купівлі-продажу іноземної валюти і цінних паперів в іноземній валюті, а також операцій по інвестуванню валютного капіталу. [3, с. 27].

Основна причина необхідності валютних операцій пов'язана з відсутністю універсального платіжного засобу, що виступає як єдине платіжне засобу і дозволяє проводити міжнародні розрахунки во зовнішній торгівлі, інвестувати іноземний капітал в економіку, здійснювати міждержавні платежі. Покупка і продаж валюти може також бути використана як банками, так і їх клієнтами для отримання в формі різниці курсів валют.

Для того щоб розкрити сутність і зміст поняття «валютні операції», необхідно дати визначення основним, ключовим термінам даної теми. По-перше, це – валюта.

Валютні цінності – наявна іноземна і національна валюта, матеріалізовані цінні папери і платіжні інструменти, виражені в іноземній і національній валюті

Іноземна валюта – національна валюта іноземного держави або валюта грошового союзу кількох іноземних держав, а також міжнародні грошові і розрахункові одиниці. Іноземна валюта представлена:

а) наявної іноземною валютою, а саме випущеною уповноваженим органом іноземного держави або грошового союзу кількох іноземних держав

банкнотами и металлическими монетами (в том числе содержащими драгоценные металлы), находящимися в обращении, изъятыми или подлежащими изъятию из обращения, но принимаемыми к обмену соответствующими уполномоченными органами;

б) средствами в национальной валюте иностранного государства или в валюте денежного союза нескольких иностранных государств, а также в международных денежных и расчетных единицах, находящимися на счетах, открытых в лицензированных банках, а также в банках и других финансовых учреждениях (которые имеют право привлекать депозиты до востребования и/или срочные депозиты либо их эквиваленты и осуществлять другую финансовую деятельность), находящихся за рубежом.

Валютный курс – курс обмена иностранной валюты на национальную валюту или другую иностранную валюту.

Официальным курсом молдавского лея является курс обмена национальной валюты на иностранные валюты, устанавливаемый Национальным банком Молдовы.

Метод определения официального курса молдавского лея по отношению к иностранным валютам, а также список иностранных валют, по отношению к которым котируется молдавский лей, устанавливаются Национальным банком Молдовы.

Национальный банк Молдовы распространяет посредством различных средств сообщения лицензированным банкам и широкой общественности официальный курс молдавского лея по отношению к иностранным валютам.

Отношение молдавского лея к другим иностранным валютам, за исключение национальных валют стран-участниц Экономического и валютного союза (ЭВС), определяется на основании кросс-курса доллара США к этим валютам.

Валютно-обменные операции покупки, продажи, конверсии, обмена, размена, проводимые в обменных пунктах либо кассах банка и связанные с получением от физических лиц или выплатой физическим лицам наличных лей либо наличной иностранной валюты, а также с выдачей платежных документов в иностранной валюте, оформляются документами с использованием кассовых аппаратов или компьютерных систем. [4, с. 3].

Все валютные операции в Республике Молдова проводятся через уполномоченные банки и уполномоченные предприятия. Уполномоченными банками считаются банки и иные кредитные учреждения, получившие лицензию Национального банка Молдова на проведение валютных операций. Уполномоченные предприятия – это субъекты хозяйствования (кроме уполномоченных банков), получившие разрешение (лицензию) Национального банка Молдовы на проведение валютных операций и действующие в пределах прав, предоставленных данными разрешениями (лицензиями).

Банки обязаны предоставлять Национальному банку Молдовы статистическую отчетность о своих операциях в иностранной валюте по формам и по срокам, установленные Национальным банком Молдовы, а также сведения об открытии корреспондентских счетов в иностранных банках. При проведении операций с иностранной валютой банки руководствуются национальным законодательством и нормативными актами Национального банка.

Национальный банк Молдовы осуществляет надзор за соответствием выполняемых банком операций, разрешенных лицензией, и проводит ревизии и тематические проверки валютных операций.

Классификация банковских валютных операций может осуществляться как по критериям, общим для всех банковских операций (пассивные, активные операции), так и по особым классификационным признакам, свойственным только валютным операциям.

Основополагающий вариант классификации валютных операций вытекает из Закона N 62-XVI от 21.03.2008 «О валютном регулировании».

Валютные операции делятся на валютные операции, осуществляемые между резидентами и нерезидентами, осуществляемые между резидентами, осуществляемые между нерезидентами, а также на валютные операции, осуществляемые в одностороннем порядке резидентами или нерезидентами.

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

Валютные операции между резидентами и нерезидентами делятся на текущие валютные операции и капитальные валютные операции.

Валютные операции подлежат разрешению Национальным банком Молдовы. Разрешение валютной операции представляет собой авторизацию Национальным банком Молдовы осуществления валютной операции путем выдачи соответствующего разрешения.

Платежи и переводы в рамках валютных операций могут быть получены/ осуществлены в национальной или иностранной валюте, если настоящим законом или другими законодательными актами не предусматривается иное.

Платежи и переводы в рамках валютных операций могут быть получены/ осуществлены в соответствии с требованиями валютного законодательства наличными или безналичным путем, в том числе с использованием платежных инструментов.

Валютный риск – это риск потенциальных убытков, возникающих в связи с позициями активов и обязательств, которые номинированы в валютах, отличных от национальной, и подвержены колебаниям валютных курсов. Основная цель для управления валютным риском – это поддержание сбалансированной структуры активов и пассивов в иностранной валюте, которая устранил влияние колебаний обменного курса.

Банк измеряет валютный риск посредством регулируемого подхода к рискам, определяемым на основе открытых валютных позиций, а также ключевых показателей риска, разработанных внутри компании на основе методологии VAR. Банк также применяет внутреннюю систему показателей и лимитов, которые отражаются во внутренней управленческой отчетности. Банк выполняет несколько типов стресс-сценариев, применяемых к обменным курсам, для оценки потенциального воздействия экстремальных рыночных событий по доходам и капиталу.

Для расчета потребности в собственных средствах, относящейся к общей чистой позиции в иностранной валюте, Банк использует стандартизированный подход по валютному риску в соответствии с положениями, установленными НБМ.

Модель рыночного риска, разработанная внутри компании, оценивает рыночный риск, связанный с волатильностью обменного курса.

Банк использует метод VAR с доверительной вероятностью 99%, рассчитанный на основе ежедневных колебаний обменного курса за последние два года.

**Таблица 1. Показатель VAR КБ «Молдова Агроиндбанк» АО
за 2019-2020 гг., тыс. лей**

Год	Лимит VAR	Эффективно на 31 декабря	в среднем за день	максимум	минимум
2020	3000	287	373	2089	22
2019	2600	240	406	2130	40

Чтобы обеспечить эффективное управление валютным риском и повысить устойчивость к возможным неблагоприятным изменениям факторов риска, оценивается чувствительность открытых валютных позиций к волатильности обменного курса.

В таблице ниже показано потенциальное влияние (на прибыль или убыток) ежедневного изменения курсов основных иностранных валют, с которыми работает Банк и к которым существует значительный риск (с учетом размера активов и обязательств баланса): EUR, USD по отношению к MDL.

Таблица 2. Открытые валютные позиции КБ «Молдова Агроиндбанк» АО

Открытые валютные позиции	Номинальная стоимость, тыс.лей	Возможное повышение суточной ставки, %	Влияние, тыс.лей	Возможное снижение суточной ставки, %	Влияние, тыс.лей
На 31 декабря 2020 года					
USD	3933	15,00	590	-10,00	-393
EUR	-24241	15,00	-3636	-15,00	3636

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

Всего			-3046		3243
На 31 декабря 2019 года					
USD	-10060	15,00	-1509	-10,00	1006
EUR	-152349	15,00	-22852	-10,00	22852
Всего			-24361		23858

Стресс-сценарий применяется к валютным позициям, открытым для каждой из двух упомянутых валют 31 декабря 2020 года и 31 декабря 2019 года, с учетом разумных ежедневных отклонений в повышении / снижении обменных курсов по отношению к национальной валюте.

Размер открытых валютных позиций включает остатки балансовых и внебалансовых активов и обязательств. Отрицательная сумма, возможно, основанная на сценарии, отражает возможное чистое снижение финансового результата, а положительная сумма отражает возможное увеличение чистого финансового результата.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Закон о Национальном Банке Молдовы: № 548-XIII от 21.07.1995 г. В: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 1995, № 56-57, ст. № 624
2. Закон о валютном регулировании N 62-XVI от 21.03.2008 Мониторул Официал N 127-130/496 от 18.07.2008
3. Банковское дело / Под ред. О.И.Лаврушина. Москва: Роспотребрезерв, 2000. 432 с.
4. Каратуев А.Г. Ценные бумаги: виды и разновидности: Учебное пособие. Минск: Вышэйшая школа, 1998. 184 с.
5. Масленченков Ю.С. Финансовый менеджмент банка: Учебное пособие. Москва: Юнити - Дана, 2003. 399 с.
6. Управление деятельностью коммерческого банка (Банковский менеджмент): Учебник / О.И.Лаврушин, И.Д.Мамонов, Н.И.Валенцева и др.; Под общ. ред. О.И.Лаврушина. Москва: Юристъ, 2002. 688 с.

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

УДК 364-786.2-053.2/.6-056.2

Галина Олійник
(Тернопіль, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті здійснено аналіз поняття «реабілітація», «медична, психологічна, соціальна, педагогічна, професійна». Розкрито два рівні соціальної реабілітації, перший рівень – державний, регіональний, місцевий, другий рівень – індивідуальної та групової роботи.

Ключові слова: реабілітація, медична реабілітація, психологічна реабілітація, психологічна реабілітація, соціальна реабілітація, педагогічна реабілітація, професійна реабілітація, діти та молодь з особливими потребами.

The article analyzes the concept of "rehabilitation", "medical, psychological, social, pedagogical, professional". Two levels of social rehabilitation are revealed, the first level - state, regional, local, the second level - individual and group work.

Key words: rehabilitation, medical rehabilitation, psychological rehabilitation, psychological rehabilitation, social rehabilitation, pedagogical rehabilitation, vocational rehabilitation, children and youth with special needs.

Упродовж останніх десятиліть в Україні спостерігається тенденція до зростання чисельності дітей та молоді з функціональними обмеженнями внаслідок зниження рівня медичного обслуговування, поширення наркоманії та алкоголізму, підвищення екологічної небезпеки. Соціально-економічна ситуація, що склалася на сучасному етапі розвитку України, кризові явища у сфері економіки і фінансів зумовлюють необхідність посилення соціального захисту дітей з інвалідністю, людей з інвалідністю, визначення пріоритетних напрямів у цій роботі, одним із яких є рання соціальна реабілітація.

Організація соціальної допомоги дітям та молоді, які позбавлені можливості вести повноцінне життя через вади фізичного або психологічного розвитку, потребує, насамперед, зміни ставлення суспільства до дітей та молоді з особливими потребами та проблеми інвалідності в Україні взагалі. Внаслідок обмежень у спілкуванні, самообслуговуванні, пересуванні, контролі за своєю поведінкою розвиток цих дітей залежить від задоволення їхніх потреб іншими людьми, що складає багатогранний процес соціальної реабілітації. Освіта, психолого-педагогічний вплив на особистість є інструментами вирішення однієї з основних проблем у суспільній та державній політиці щодо дітей з інвалідністю – їх соціальної реабілітації, адаптації та інтеграції у суспільство.

Метою статті є: розкрити теоретичні засади реабілітація дітей та молоді з особливими потребами

Про необхідність соціальної реабілітації в Україні почали говорити в середині 90-х років ХХ ст. Соціальна реабілітація в Україні мала яскраво виражений медичний аспект та спрямовувалася переважно на осіб з обмеженими фізичними можливостями, сьогодні спостерігається розвиток саме соціальної складової реабілітаційного процесу. Необхідність соціальної реабілітації окремих груп населення соціальної роботи закріплена в численних міжнародних та вітчизняних нормативно-правових документах. Але проблемним аспектом залишається визначення загального поняття, яке б охоплювало існуючі теоретичні та практичні підходи до соціальної реабілітації.

Основними принципами соціальної реабілітації є: здійснення реабілітаційних заходів на початку виникнення проблеми; неперервність та постійність їх проведення; комплексний

характер реабілітаційних програм; індивідуальний підхід до визначення об'єму, характеру та змісту реабілітаційних заходів.

Диференціюють кілька видів реабілітації, а саме: медичну, психологічну, соціальну, педагогічну, професійну.

В основу медичної реабілітації покладаються заходи лікувально-діагностичного та відновлювального характеру. Це система лікувальних заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених функцій організму особи, на виявлення та активізацію компенсаторних можливостей організму з метою забезпечення умов для повернення особи до нормальної життєдіяльності, на профілактику ускладнень і рецидивів захворювання; спеціалізований етап відновлювального лікування.

Психологічна реабілітація – це система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, властивостей особи, створення сприятливих умов для розвитку й утвердження особистості. Найбільш адекватно цілям психологічної реабілітації служить психотерапія, яка може здійснюватись як в індивідуальній, так і груповій формах.

Педагогічна реабілітація передбачає, насамперед, комплекс педагогічних заходів, спрямованих на відновлення (компенсацію) порушених функцій організму особистості (зокрема, в осіб з особливими потребами, відновлення навичок самообслуговування і навчання).

Професійна реабілітація орієнтована на повернення до трудової діяльності. Професійна реабілітація передбачає відновлення понижених або втрачених професійних функцій, відбір професії і адаптацію до неї особи з інвалідністю, у тому числі дитини, відновлення її трудової діяльності за старою або новою професією.

Соціальна реабілітація – комплекс заходів, спрямованих на якнайшвидше і найповніше відновлення прав людини, соціального статусу, здоров'я, і дієздатності [2, с. 369]. Соціальна реабілітація спрямовується на відновлення соціального досвіду і встановлення соціальних зв'язків, норм поведінки, спілкування, емоційної стабільності, активного соціального життя, поновлення соціального статусу, інтеграцію у відкритий соціум, розширення і поглиблення соціальних контактів. Це процес відновлення здатності людини до життєдіяльності у соціальному середовищі, а також самого соціального середовища і умов життєдіяльності людини, які були обмежені чи порушені з певних причин [3, с. 169].

Соціальна реабілітація націлена на сприяння позитивним змінам у житті індивіда чи соціальної групи. Як технологія соціальної роботи соціальна реабілітація проводиться завдяки законодавству і сформованим підходам у практиці роботи соціальних служб: реалізація програм і проектів, діяльність реабілітаційних центрів, реабілітація як система підтримки найбільш соціально уразливих верств населення. З настанням інвалідності для людини починається новий етап життя: виникають бар'єри на шляху здійснення найважливіших соціальних і життєвих потреб, змінюється суспільний статус особистості, порушується сформована система соціальних контактів, деформуються звичні життєві стереотипи [2, с. 65].

Виділяється два рівні соціальної реабілітації:

1. Державний, регіональний, місцевий рівні.
2. Рівень індивідуальної та групової роботи.

На державному, регіональному і місцевому рівнях соціальної реабілітації будується система організаційних, правових, економічних інформаційних та освітніх заходів, що впроваджуються органами влади. Заходи передбачають створення і функціонування системи реабілітаційних соціальних служб різної відомчої підпорядкованості та різних форм власності.

На державному, регіональному та місцевому рівнях здійснюються такі дії:

- 1) створення законодавчої бази, що забезпечує правове поле реабілітаційної діяльності;
- 2) визначення напрямів підготовки фахівців (соціальних працівників, соціальних педагогів, реабілітологів, психологів), які забезпечують діяльність реабілітаційних соціальних служб і установ;

3) створення економічних умов для підприємницької та комерційної діяльності в галузі реабілітації;

4) розробка положень про порядок надання реабілітаційних послуг різним категоріям громадян;

5) координація діяльності системи реабілітаційних соціальних служб різної відомчої підпорядкованості та різних форм власності;

б) надання приміщень для організації і функціонування реабілітаційних соціальних закладів і т.д.

На рівні індивідуальної та групової соціальної реабілітаційної роботи соціальні служби застосовують технології відновлення втрачених або набуття об'єктами реабілітації навичок і вмій виконання соціальних функцій і ролей, формування необхідних соціальних відносин.

Висновки. Аналіз теоретичного наукового доробку щодо сутності реабілітаційного процесу та практики соціальної реабілітації показав, що між ними існує тісний взаємозв'язок. Зокрема, теорія пояснює проблему та вказує на результат, якого потрібно досягти, а практика визначає, яким чином це можна зробити за існуючих суспільних умов. Теоретичні концепції розширюють можливості практичної соціальної роботи з окремими групами клієнтів, даючи для цього теоретичне обґрунтування проблеми, особливостей соціальної групи тощо. Хоча існують і певні розбіжності: теоретики, наприклад, більше схильються до визначення індивідуального аспекту, наголошують на взаємодії окремої особи та суспільства, а практика показує значимість суспільних змін, як готовність соціальних інститутів до інтеграції реабілітованих осіб, відновлення соціального статусу особистості, зміну існуючих суспільних цінностей тощо. Але, безумовно, лише поєднання теоретичних та практичних підходів може дати цілісне уявлення про соціальну реабілітацію, її основні складові та поняття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Все про соціальну роботу: Навчальний енциклопедичний словник-довідник / За наук. ред. д.с.н., проф. В. М. Пічі. Вид. 2-ге, виправлене, перероблене та доповнене. Львів : «Новий світ 2000», 2013. 616 с.

2. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист. Збірник документів : Ч. 2. Київ : АТ Видавництво «Столиця», 1998. С. 63-66.

3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

*Наталя Калька, Людмила Радченко
(Київ, Україна)*

КОНЦЕПЦІЯ НОРВЕЗЬКОЇ ОСВІТИ ТА ІНТЕГРАЦІЯ ЇЇ МЕТОДІВ У РАМКАХ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛ ТА УНІВЕРСИТЕТІВ

Якщо наша країна має бажання покращити рівень освіти в українських школах та університетах, нам потрібно дізнатися, як це працює в європейських країнах. Норвегія – це держава, де освітня система є ефективною та плідною. Тож ця стаття про принципи, переваги та недоліки норвезької освіти та способи їх використання для зміни української освіти на краще.

Ключові слова: *освіта, демократія, вибір, зміни, переваги, недоліки.*

If our country has a desire to improve the level of education at Ukrainian schools and universities, we need to learn how it works in European countries. Norway is the country where the educational system is effective and fruitful. So this article on principles, advantages, and disadvantages of Norwegian education and how to use them for changing Ukrainian education for the better.

Key words: *education, democracy, choice, changes, advantages, disadvantages.*

Сьогодні відбувається активний процес інтеграції України в Європу. Звісно, що найлогічніше розпочинати процес переходу на новий якісний рівень зі зміни освітньої системи. Наша держава вже стала на цей шлях, прикладом цього є введення НУШ.

Європейські країни завжди були відомі своїми школами та університетами, але найбільш обговорюваною є норвезька система освіти. Вона має багато відмінних рис: навчання відбувається лише з невеликими групами студентів, перевагу надають неформальному стилю спілкування, оцінки (які починають виставляти учням з 8-го класу) вчителі обговорюють виключно з батьками – успішність учня є конфіденційною інформацією [1].

У норвезькій шкільній освіті є два важливі моменти, які слід запровадити і в Україні: вибір предмету на вибір, як, наприклад, економіка, що у майбутньому допоможе краще адаптуватися у дорослому житті.

Ряд шкіл України почали активну роботу переходу на європейський рівень навчання. У нашій державі існує програма підтримки освітніх реформ в Україні “Демократична школа”, яка реалізується Європейським центром ім. Вергеланда та Міністерством освіти і науки України у партнерстві з Благодійною організацією “Центр освітніх ініціатив” та “ІСАР Єднання” і фінансується Міністерством закордонних справ Норвегії. Цілі, поставлені у рамках цієї програми: Демократизація та посилення інституційної спроможності шкіл в умовах автономії та децентралізації врядування (мережа шкіл по всій Україні), Розробка й пілотування матеріалів й інструментів для формування й оцінювання громадянських компетентностей у 5-9 класах з метою наскрізної інтеграції громадянської освіти у нові навчальні програми, Розробка нових онлайн-матеріалів для всіх вчителів України та масові відкриті онлайн курси [2].

Розберемо, як працює цей проект, на прикладі Нововоронцовського закладу повної середньої освіти №1.

Стартував проект від вересня 2020 року. Основна концепція – рівність учителів та учнів. За словами голови учнівського самоврядування [3], тут виникла перша проблема впровадження європейських концептів освіти: учні сприймають демократію як цілковиту свободу і можливість ігнорування шкільного статуту, вчителі ж переймаються дисциплінарними питаннями – чи можна буде контролювати освітній процес за відсутності концепції примусу. З цього випливає, що слід говорити з дітьми про питання рівності та демократії, починаючи з дитячого садочку, бо, на думку норвежців та багатьох інших норвезьких народів, ця ідея має панувати не лише у рамках інститут та державних установ,

де кожен має рівне право, а й у дитячих садках, де колір повітряних кульок для дітей має визначатися, виключно їх бажанням, а не стереотипом; що рожевий для дівчаток, а блакитний – для хлопчиків.

Окрім складних для вирішення питань, ця програма відкрила й можливості: проведення комбінованих уроків, учнівське самоврядування запрошують на конференції, багато ігрової форми проведення отримання знань стало не лише у молодших класах, а й у 5-9. До того ж на базі школи проводилися тренінги та семінари, ведучими яких були київські спікери. Такі лекції дають змогу обмінюватися досвідом, спробувати щось нове в організації освітнього процесу.

Після навчання у школі (або ж народної школи – аналог наших фахових коледжів, норвежці гарно складають та вступають у ВНЗ. Фінансування університету залежить від успішності його студентів.

Багато норвежців обирають нестандартний для українською сприйняття шлях – обрати так званий *gap year*, тобто вступати до вищого навчального закладу не відразу після школи, а після року (чи навіть більше) робити чи подорожей. Це рішення є досить раціональним, адже, на думку психологів, 17-18 людині складно обрати, якій справі вона має бажання присвятити значну частину свого життя.

Є багато програм від університетів різних спрямувань, які Норвегія пропонує для іноземних студентів: Норвезький університет природничих наук, Університет Осло, Бергенський університет.

Доцільність реалізації норвезької моделі для України було обговорено в інтерв'ю з Олегом Сащенком, спеціалістом міжнародником, який навчався за напрямом «Права людини» (Університет Південно-Східної Норвегії). За його словами, є ряд моментів, щоб зробили ефективнішою нашу систему навчання:

- зменшення кількості дисциплін, надати студентів право вибору, що саме він хоче вивчати;
- покращення матеріальної бази;
- створення нового формату учнівського/студентського самоврядування, яке мала рівні права з керівництвом навчального закладу: всі рішення мають обговорюватися та прийматися спільно;
- організація щорічної конференції, на якій би дирекція освітнього закладу звітувала про зроблені та заплановані заходи, відповідала на питання учнів/студентів [4].

Також, слід зазначити, що вітчизняна освіта має очевидну перевагу – більшість матеріалу обговорюється на парі, викладач допомагає студенту. У Норвегії більше тем віддається на самостійне опрацювання. Також суперечливим та відкритим залишається питання, чи варто приділяти більше уваги студентам з кращими академічними показниками? З одного боку, це дає змогу розвинути їх таланти та отримати потенційно кращого фахівця. З іншого ж, це не входить у концепцію рівності.

Звісно, що людина, яка має бажання навчатися закордоном, має, як мінімум, добре володіти англійською мовою. З цього випливає, що при модернізації шкільної програми, було б доцільно додати години на вивчення іноземної мови,

Якщо б українські університети налагодили б співпрацю та обмін студентами саме з норвезькими університетами, це б відкрило можливість обміну досвідом з передовою європейською державою, основний пріоритет якої – демократія.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. URL: <https://uk.deborahnormansopranos.com/obrazovanie/80845-obrazovanie-v-norvegii-sistema-obrazovaniya-shkoly-i-universitety.html>.
2. URL: <https://www.schools-for-democracy.org/about-program/pro-programu>
3. Інтерв'ю із Захарченко Аліною – президентом Нововоронцовського закладу повної середньої освіти №1 (сmt. Нововоронцовка, Херсонська область)
4. Інтерв'ю із Сащенком Олегом – переклад, спеціаліст із міжнародних відносин, навчався у Норвегії.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 331.23-055.2

*Назым Алиева, Лаззат Адилбекова
(Алматы, Казахстан)*

ЗАЩИТА ПРАВ БЕРЕМЕННЫХ ЖЕНЩИН В СООТВЕТСТВИИ С ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В нынешнюю эру постоянного развития трудовых отношений в Казахстане регулирование нормативных актов и улучшение условий труда для беременных женщин является одной из самых актуальных проблем. Вопросы защиты прав беременных женщин наиболее урегулированы в законодательстве Республики Казахстан в отличие от других отраслей. Это выражается в следующих основных формах: преференции и льготы беременным женщинам по сравнению с другими работниками, ограничения для работодателей в отношении беременных женщин.

Ключевые слова: беременные женщины, права и обязанности, преференции и льготы, трудовые отношения, трудовой кодекс.

In the current era of constant development of labor relations in Kazakhstan, regulation and improvement of working conditions for pregnant women is one of the most actual problems. The issues of protecting the rights of pregnant women are most regulated in the legislation of the Republic of Kazakhstan, in contrast to other sectors. This is expressed in the following main forms: preferences and benefits for pregnant women in comparison with other workers, restrictions for employers in relation to pregnant women.

Keywords: pregnant women, rights and obligations, preferences and benefits, labor relations, labor code.

Вопросы защиты прав беременных женщин наиболее урегулированы в законодательстве РК в сравнении с другими отраслями права.

В целом трудовое законодательство Республики Казахстан направлено на защиту беременных женщин.

Это выражается в следующих основных формах:

- преференции и льготы беременным женщинам по сравнению с другими работниками;
- ограничения для работодателей в отношении беременных женщин.

Преференции и льготы беременным женщинам по сравнению с другими работниками

1. Право на неполный рабочий день

Работодатель по письменному заявлению беременной женщины, должен устанавливать ей неполное рабочее время [1, пункт 3 статьи 70]. Также это правило распространялось на трудовые отношения возникшие и/или действовавшие во время пандемии COVID-19 [2].

2. Право отказаться от командировки

Направление беременных женщин в командировку допускается только при условии, что такая работа не противопоказана им по медицинским основаниям. При этом, беременные женщины имеют право отказаться от командировки [1, пункт 4 статьи 127].

3. Право на сохранение рабочего места

Место работы (должность) сохраняется за работником на время отпуска по уходу за ребенком до достижения им возраста трех лет [1, пункт 3 статьи 100].

4. Право на своевременный отдых, отпуск по беременности и родам

Беременным женщинам, женщинам, родившим ребенка (детей) предоставляются следующие отпуска в связи с рождением ребенка:

1) оплачиваемый отпуск по беременности и родам продолжительностью семьдесят календарных дней до родов и пятьдесят шесть (в случае осложненных родов или рождения двух или более детей - семьдесят) календарных дней после родов;

2) отпуск без сохранения заработной платы по уходу за ребенком до достижения им возраста трех лет [1, статья 99].

Ограничения для работодателей в отношении беременных женщин

1. Ограничения при увольнении

Расторжение трудового договора по инициативе работодателя по основаниям сокращения численности или штата работников и/или снижения объема производства, выполняемых работ и оказываемых услуг, повлекшего ухудшение экономического состояния работодателя, не допускается с беременными женщинами, предоставившими работодателю справку о беременности, женщинами, имеющими детей в возрасте до трех лет, одинокими матерями, воспитывающими ребенка в возрасте до четырнадцати лет (ребенка-инвалида до восемнадцати лет), иными лицами, воспитывающими указанную категорию детей без матери [1, пункт 2 статьи 54];

2. Ограничения при вахтовом методе работы

К работам, выполняемым вахтовым методом, не допускаются работники, не достигшие восемнадцатилетнего возраста, беременные женщины со сроком беременности двенадцать и более недель, предоставившие справку о беременности, инвалиды первой группы со дня предоставления медицинского заключения. Иные работники могут привлекаться к работам, выполняемым вахтовым методом, если такие работы им не противопоказаны на основании медицинских заключений [1, пункт 3 статьи 135];

3. Ограничения при сверхурочных работах

К сверхурочной работе не допускаются следующие работники беременные женщины, предоставившие работодателю справку о беременности [1, подпункт 1 пункт 3 статьи 77];

4. Ограничения при работе в ночное время

К работе в ночное время не допускаются: работники, не достигшие восемнадцатилетнего возраста и беременные женщины, предоставившие работодателю справку о беременности [1, пункт 2 статьи 76];

5. Ограничения при работе в выходные/праздничные дни

Запрещается привлечение беременных женщин, предоставивших работодателю справку о беременности, к работе в выходные и праздничные дни [1, пункт 4 статьи 85];

6. Ограничения при работе, не исключаяющей воздействие вредных и/или опасных производственных факторов Работодатель на основе медицинского заключения обязан перевести беременную женщину на другую работу, исключаяющую воздействие вредных и (или) опасных производственных факторов, с оплатой по выполняемой работе, но не ниже средней заработной платы по прежней работе [3].

Работодатель обязан временно перевести беременную женщину, работающую вахтовым методом, на основании справки о беременности сроком двенадцать и более недель на пятидневную или шестидневную рабочую неделю с оплатой по выполняемой работе, но не ниже средней заработной платы по прежней работе. До предоставления беременной женщине другой работы она подлежит освобождению от выполнения работы с сохранением средней заработной платы. В случае отказа беременной женщины от предложенного работодателем перевода на другую работу она подлежит освобождению от выполнения противопоказанной работы без сохранения заработной платы до предоставления отпуска по беременности и родам [1, статья 44];

7. Ограничения на отзыв из оплачиваемого ежегодного трудового отпуска

Не допускается отзыв из оплачиваемого ежегодного трудового отпуска работника, не достигшего восемнадцатилетнего возраста, беременных женщин, предоставивших работодателю справку о беременности, и работников, занятых на тяжелых работах, работах с вредными и (или) опасными условиями труда [1, пункт 4 статьи 95];

8. Ограничения на применение суммированного учета рабочего времени (если продолжительность рабочего дня /рабочей смены составляет более 8 часов)

Применение суммированного учета рабочего времени для беременных женщин не допускается, если продолжительность рабочего дня (рабочей смены) будет превышать восемь часов [1, пункт 7 статьи 75].

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832#pos=2;pos=0

2. Руководство для работодателей Казахстана: организация труда в условиях COVID-19 (Конфедерация работодателей (предпринимателей) Республики Казахстан) (апрель 2020 года). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37257353#pos=595;23

3. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 февраля 2018 года № 89 «Об утверждении доклада о выполнении Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38237372#sub_id=1004865567

УДК 351.823.3

Nazym Aliyeva, Lazzat Adilbekova
(Almaty, Kazakhstan)

KEY ASPECTS OF THE CODE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN 'ON SUBSOIL AND SUBSOIL USE'

27 December 2017, the President of the RK signed the Code of the Republic of Kazakhstan "On Subsoil and Subsoil Use, which provides for the introduction of significant changes to the current legislation of Kazakhstan on subsoil use. It is vital to highlight the main key developments of the Code.

Keywords: *subsoil users, subsoil and subsoil use code, R&D (research and development work), mineral, uranium, hydrocarbons and solid minerals.*

27 December 2017, the President of the RK signed the Code of the Republic of Kazakhstan "On Subsoil and Subsoil Use" (hereinafter referred to as "**the Code**") [1], which provides for the introduction of significant changes to the current legislation of Kazakhstan on subsoil use.

It is vital to highlight the following key developments of the Code:

- Individual regulatory regime for each type of mineral, including uranium, hydrocarbons and solid minerals;
- Open access to geological data;
- Transformation of subsoil use blocks under the contract through expansion, reduction, spin-off and accession depending on the type of minerals;
- Transformation of subsoil use blocks under the license through spin-off and accession for solid minerals;
- Entrenchment of new grounds for early termination of subsoil use contract for hydrocarbons;
- Introduction of clear terms for the extension of the hydrocarbon contract depending on the stage of field development;
- Establishment of more precise sizes of social obligations;
- Introduction of the retention status for solid minerals.

1. Different regulatory regimes

The Code sets an individual regulatory regime for each type of mineral: hydrocarbons, solid minerals and uranium. The subsoil use right for exploration and production of hydrocarbons is

granted on the basis of auction as well as direct negotiations. For uranium this is based on direct negotiations, and for solid minerals – separate licenses for exploration and production.

2. Access to geological data

Another significant change in the subsoil use area is the granting of open access to geological data, except for temporarily confidential data or data related to state secrets. Leading powers' experience demonstrates that the investor faces less geological risks and, hence, finds the subsoil more attractive to invest in if the state provides more qualitative geological data to the investors. The Code provides access to information on subsoil use licenses and contracts by means of accessing the basic information on subsoil users and operations that is publicly available on special Internet resources [2].

3. Transformation of subsoil use blocks under the contract

The Code provides for the transformation of subsoil use blocks under contract by means of expansion, reduction, spin-off and accession, depending on the type of mineral. While the Subsoil and Subsoil Use Law dated 24 June 2010 (hereinafter referred to as "the Law") [3] provided only for the spin-off of a subsoil use block from the contracting territory as the transformation of subsoil use block. The general requirement for transforming subsoil use blocks under the Code is that the transformed blocks will eventually be used by the same person (or persons), and the types of transformation of blocks differ depending on the type of mineral.

With respect to exploration and production of hydrocarbons, the following types of transformation of subsoil use blocks are provided:

- 1) Expansion;
- 2) Reduction;
- 3) Spin-off.

With respect to uranium production:

- 1) Expansion;
- 2) Reduction.

With respect to exploration and production of solid minerals:

- 1) Accession;
- 2) Spin-off.

4. New grounds for early termination of subsoil use contract for hydrocarbons

The Code entrenched new grounds of early termination of the subsoil use contract for hydrocarbons:

- 1) the entry into force of a court decision prohibiting subsoil use activities;
- 2) carrying out subsoil use operations for hydrocarbons without appropriate expertise of development documents.

5. Clear terms for the extension of the hydrocarbon contract depending on the stage of field development

As contrasted with the general formulation of the Law regarding the extension of the exploration contract for the period required for the assessment, the Code provides for a clear period for evaluation and trial exploitation: a one-time extension for each deposit up to 3 years, for complex projects: up to 6 years. In order to assess the result of renewals, the maximum period of exploration can not exceed 9 years, at sea and for complex projects - 15 years.

6. Precise sizes of social obligations

The Code entrenched the share of annual financing at the rate of 1%: training of Kazakhstan personnel - 1% of production costs; research work - 1% of production costs; social and economic development of the region and the development of its infrastructure - 1% of investment under the contract.

7. Retention status

The Code provides for retention status for solid minerals. Retention status entitles not to start or suspend the extraction of solid minerals under a license in the specified section (or part thereof) for a period of up to 5 consecutive years, with the right to extend up to 5 consecutive years.

SOURCES AND REFERENCES

1. Code of the Republic of Kazakhstan «On Subsoil and Subsoil Use» №. 125-VI dated 27 December 2017. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31764592
2. Joint Order of the Minister of Energy of the Republic of Kazakhstan dated May 31, 2018 No. 222 and Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated May 31, 2018 No. 244 On approval of the Rules for financing research, scientific and technical development work by subsoil users during the production of hydrocarbons and uranium. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38339876
3. Subsoil and Subsoil Use Law dated 24 June 2010. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30770874

УДК 351.823.3

*Назым Алиева
(Алматы, Казахстан)*

ПРАВИЛА ПЕРЕХОДА НА УСЛОВИЯ ТИПОВОГО (МОДЕЛЬНОГО) КОНТРАКТА НЕДРОПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ В ОБЛАСТИ УГЛЕВОДОРОДНОГО СЫРЬЯ

В нынешнюю эру постоянного развития сферы недропользования в Казахстане регулирование нормативных актов и улучшение условия недропользователей является одной из самых актуальных проблем. Для того, чтобы достичь этой цели необходимо изучить действующее законодательство в данной сфере фокусируясь на недавних изменениях.

Ключевые слова: *типовой контракт, недропользователи, углеводородное сырье, кодекс о недрах и недропользовании, НИОКР (научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы).*

In our era of continuous development of the subsoil use sphere in Kazakhstan, regulation of legislative acts and improvement of the conditions for subsoil users is one of the most actual problems. In order to achieve this goal, it is necessary to study the current legislation in this area, focusing on recent changes.

Keywords: *standard contract, subsoil users, hydrocarbon raw materials, subsoil and subsoil use code, R&D (research and development work).*

С введением в действие Кодекса Республики Казахстан «О недрах и недропользовании» 29 июня 2018 года (далее – «Кодекс») [1], все больше действующих недропользователей интересуется вопрос возможного перехода на условия модельного контракта. Кодекс оставляет за действующими недропользователями право на переход регулирования их деятельности согласно Кодексу и модельному контракту, но есть случаи, когда действующему недропользователю придется переходить на модельный контракт. В рамках данного вопроса каждому недропользователю необходимо провести «домашнюю работу», взвесить все «за» и «против», ведь наряду с положениями, которые могут положительно сказаться на деятельности действующих недропользователей, в Кодексе есть и те нормы, которые будут ограничивать недропользователей. Наряду с этим стоит также сделать соответствующие расчеты некоторых контрактных обязательств недропользователя, ведь Кодекс устанавливает четкие размеры обязательств по обучению казахстанских граждан, НИОКР (научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы), социальному развитию региона.

1. Обязательный переход на условия Кодекса и модельного контракта

Так, Кодекс предусматривает следующие обязательные случаи перехода действующих недропользователей на типовые контракты:

1.1. При продлении срока действия разведки

Недропользователи, осуществляющие деятельность по разведке углеводородов в рамках контрактов на недропользование, заключенных до введения в действие Кодекса, имеют право однократного продления периода разведки не более, чем на 3 года, при соблюдении следующих условий:

- подача заявления осуществляется и рассматривается согласно Кодексу;
- у недропользователя отсутствуют неустранимые нарушения по действующему контракту;
- заявление о заключении контракта на разведку и добычу углеводородов в новой редакции, условиям, указанным в Кодексе;
- в случае, если на момент подачи заявления по контракту была проведена пробная эксплуатация, то ее продолжительность не должна была превышать 3 года.

В данном случае недропользователи дополняют свое заявление подписанной версией типового контракта на совмещенную разведку и добычу углеводородов.

1.2. При завершении операций по разведке согласно контракту на разведку

Недропользователи, осуществлявшие деятельность по разведке углеводородов по контрактам на недропользование, заключенным до введения в действие Кодекса, имеют право на заключение типового контракта на добычу углеводородов при соблюдении следующих условий:

- заявление подается в течение срока действия либо в течение 12 месяцев после прекращения действия первоначального контракта;
- недропользователь до даты заявления не заключал типового контракта;
- недропользователем в рамках первоначального контракта в соответствии с требованиями Кодекса составлен и утвержден отчет по подсчету запасов месторождения, получивший положительное заключение государственной экспертизы недр;
- отсутствие неустранимых обязательств, указанных в уведомлении компетентного органа.

В случае если по первоначальному контракту недропользователем были открыты 2 или более месторождения углеводородов, то недропользователь вправе заключить один контракт на добычу углеводородов либо отдельные контракты по каждому месторождению [2].

Если начальные геологические запасы месторождения углеводородов, отчет по подсчету которых получил положительное заключение государственной экспертизы недр, превышают значение 100 000 000 тонн нефти или 50 000 000 000 кубических метров природного газа, положения контракта на добычу в отношении такого месторождения должны содержать одно из следующих обязательств:

- 1) по созданию перерабатывающих производств самостоятельно посредством создания нового юридического лица или совместно с другими лицами;
- 2) модернизации либо реконструкции действующих добывающих производств;
- 3) модернизации либо реконструкции действующих перерабатывающих производств;
- 4) предоставлению добываемых углеводородов для переработки на перерабатывающие предприятия (производства) на территории Казахстана на договорных условиях;
- 5) реализации иного инвестиционного проекта или проекта, направленного на социально-экономическое развитие региона, самостоятельно посредством создания нового юридического лица или совместно с другими лицами.

2. Добровольный переход на условия Кодекса и модельного контракта

2.1. При разведочных операциях по недропользованию

Недропользователи, осуществляющие деятельность по разведке углеводородов в рамках контрактов, заключенных до введения в действие Кодекса, имеют право выбора одного из следующих вариантов:

- а) типовой контракт на совмещенную разведку и добычу углеводородов
При этом заявитель обязан соблюсти следующие условия:
 - отсутствие неустранимых нарушений по действующему контракту;

- полная уплата подписного бонуса по действующему контракту;
- наличие утвержденного проекта разведочных работ, получившего положительные заключения экспертиз;
- соответствие заявления условиям Кодекса.

б) типовой контракт на добычу углеводородов

Недропользователи, осуществляющие деятельность по разведке углеводородов по контрактам на недропользование, заключенным до введения в действие Кодекса, имеют право на заключение типового контракта на добычу углеводородов при соблюдении следующих условий:

- заявление подается в течение срока действия либо в течение 12 месяцев после прекращения действия первоначального контракта;
- недропользователь до даты заявления не заключал типового контракта на разведку и добычу углеводородов;
- недропользователем в рамках первоначального контракта в соответствии с требованиями Кодекса составлен и утвержден отчет по подсчету запасов месторождения, получивший положительное заключение государственной экспертизы недр;
- отсутствие неустранимых обязательств, указанных в уведомлении компетентного органа.

В случае если по первоначальному контракту недропользователем были открыты 2 или более месторождения углеводородов, то недропользователь вправе заключить один контракт на добычу углеводородов либо отдельные контракты по каждому месторождению.

Если начальные геологические запасы месторождения углеводородов, отчет по подсчету которых получил положительное заключение государственной экспертизы недр, превышают значение 100 000 000 тонн нефти или 50 000 000 000 кубических метров природного газа, положения контракта на добычу в отношении такого месторождения должны содержать одно из следующих обязательств:

- 1) по созданию перерабатывающих производств самостоятельно посредством создания нового юридического лица или совместно с другими лицами;
- 2) модернизации либо реконструкции действующих добывающих производств;
- 3) модернизации либо реконструкции действующих перерабатывающих производств;
- 4) предоставлению добываемых углеводородов для переработки на перерабатывающие предприятия (производства) на территории Казахстана на договорных условиях;
- 5) реализации иного инвестиционного проекта или проекта, направленного на социально-экономическое развитие региона, самостоятельно посредством создания нового юридического лица или совместно с другими лицами.

2.2. При осуществлении операций по добыче

Недропользователи, осуществляющие деятельность по добыче углеводородов по контрактам на недропользование, заключенным до введения в действие Кодекса (действующий контракт), имеют право заключить типовой контракт на добычу углеводородов при соблюдении следующих условий [3]:

- наличие утвержденного проекта разработки месторождения, получившего положительные заключения экспертиз;
- период добычи определен на основе проекта разработки месторождения, но не превышает срок действующего контракта на недропользование;
- инвестиционные обязательства, предусмотренные действующим контрактом (при их наличии), включаются в полном объеме в контракт на добычу углеводородов;
- отсутствие неустранимых нарушений обязательств по действующему контракту.

В случае, если в действующем контракте на недропользование закреплены два или более месторождения углеводородов, недропользователь вправе заключить один контракт на добычу углеводородов.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года № 125-VI «О недрах и недропользовании». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31764592
2. Совместный приказ Министра энергетики Республики Казахстан от 31 мая 2018 года № 222 и Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 мая 2018 года № 244 Об утверждении Правил финансирования научно-исследовательских, научно-технических и (или) опытно-конструкторских работ недропользователями в период добычи углеводородов и урана. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38339876
3. Новый Кодекс Республики Казахстан о недрах и недропользовании, Апрель 2018. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/kz/Documents/se_RUS.PDF

УДК 34.347.91/.95

Людмила Андрієвська
(Дніпро, Україна)

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ РЕЖИМУ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ ПІД ЧАС СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ В ПЕРІОД КАРАНТИНУ

На сьогоднішній день в Україні та в світі в цілому, склалася несприятлива ситуація, яка вплинула на економіку, політику, медицину і всі галузі суспільства. Судочинство не є виключенням. Проте, судова влада не може припинити свою діяльність навіть в умовах карантину. Тому, виходячи з цього, Верховна Рада України внесла зміни до деяких законодавчих актів України, в тому числі до Цивільного процесуального кодексу України, а саме запровадила можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду.

Ключові слова: *судовий розгляд, цивільний процес, судочинство, відеоконференція, карантин*

Today in Ukraine and in the world as a whole, there is an unfavorable situation that has affected the economy, politics, medicine and all sectors of society. Litigation is no exception. However, the judiciary cannot cease its activities even under quarantine. Therefore, based on this, the Verkhovna Rada of Ukraine amended some legislative acts of Ukraine, including the Civil Procedure Code of Ukraine, namely, introduced the possibility to participate in a court hearing by video conference outside the courtroom.

Key words: *trial, civil proceedings, court proceedings, videoconference, quarantine.*

Відповідно до Наказу Державної судової адміністрації «Про затвердження порядку роботи з технічними засобами відеоконференцзв'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесах за участі сторін поза межами приміщення суду» від 23 квітня 2020 р. № 196 відеоконференція – це телекомунікаційна технологія інтерактивної взаємодії двох або більше віддалених учасників судового провадження з можливістю обміну аудіо та відеоінформацією в реальному масштабі часу [1].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» ст. 212 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) доповнили новою частиною четвертою «під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), учасники справи можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Підтвердження особи учасника справи здійснюється із застосуванням електронного підпису, а якщо особа не має такого підпису, то у порядку, визначеному

Законом України "Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус" або Державною судовою адміністрацією України» [2]. Таким чином Законом закріпили можливість учасників справи брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

В Україні існує можливість участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції вже декілька років поспіль. Але, незважаючи на особливу важливість проведення судового засідання у такий спосіб зараз, існує чи мало перешкод. Найпершою проблемою є незадоволення судом заяви про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду або ж неподання таких заяв учасниками. Звичайно, враховуючи тенденцію поширення вірусу, всі особи захищають себе, дотримуючись карантинних заходів, але все одно більшість звикли до традиційного розгляду судового засідання в приміщенні суду.

Наступною проблемою з якою можуть стикнутися особи це ідентифікація завдяки електронного цифрового підпису. Труднощі можуть виникнути через те, що не кожен учасник має електронний цифровий підпис, а отримати його важко, адже акредитовані центри сертифікації ключів з 18.03.2020 р. призупинили надання послуг з формування та видачі кваліфікованих сертифікатів відкритих ключів. Згідно всіх процесуальних норм, суд повинен встановити осіб, які з'явилися у судовому засіданні. Як правило, особу встановлюють за оригіналом документа, який пред'являється суду. У разі, якщо учасник не має електронного підпису (або Система не дозволяє реєстрацію з використанням електронного підпису), то він повинен попередньо зареєструватися в Системі з використанням логіну та паролю чи за допомогою інших передбачених обраною Системою засобів реєстрації. При цьому, в своїй заяві про участь у судовому засіданні учасник справи повинен вказати про наявність або відсутність у нього електронного підпису [1].

З положення ч.4 ст.212 ЦПК України впливає, що якщо особа не має такого підпису, може підтвердити у порядку, визначеному Законом України "Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус" або Державною судовою адміністрацією України. Проте, порядок підтвердження особи учасника справи Державною судовою адміністрацією поки не визначений. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЕСІТС) не функціонує, а Положення про ЕСІТС, на яке робиться посилання в процесуальних кодексах, поки не прийнято [4].

Дуже важливим кроком для участі у відеоконференції є перевірка налаштування обладнання. Для цього варто перевірити власні технічні засоби на відповідність технічним вимогам, визначеним для роботи з обраною для проведення Системою відеоконференцв'язку. Технічні вимоги для доступу до Системи відеоконференцв'язку передбачені в Додатку 1 до Порядку роботи з технічними засобами відеоконференцв'язку під час судового засідання у адміністративному, цивільному та господарському процесах за участі сторін поза межами приміщення суду [2, с. 9]. Таким чином, якщо в учасників справи технічні засоби не відповідають вимогам, можуть виникнути проблеми із проведенням судового засідання. Належна якість зображення та звуку, а також інформаційна безпека є запорукою ефективного проведення розгляду справи в режимі відеоконференції.

Особа в разі проведення відеоконференції не може відповідним чином подати докази до суду та брати участь в дослідженні доказів, користуватися багатьма іншими процесуальними правами. Тому виникає питання з порядком подання доказів, письмових пояснень, клопотань та відводів.

Винесення рішення і процес розгляду справи повинні базуватися на загальних принципах. Одним із основних є принцип конфіденційності, який полягає в нерозголошенні отриманої інформації. Проте виникає сумнів, щодо забезпечення принципу та витоку інформації в системі easycop.com.ua або ж на інших платформах, таких як zoom.us. Адже обов'язок зберігати конфіденційну інформацію про фізичну особу (персональні дані) та юридичну особу (за виключенням тієї інформації, що підлягає розголошенню) є основою конфіденційності.

Незважаючи на складність і проблеми під час використання відеоконференцв'язку, існують позитивні наслідки цієї системи. Так, в американській судовій системі відеоконференцв'язок отримав назву «телеправосуддя» (telejustice). Введення цієї системи приносить багато вигоди для судової системи, в першу чергу – зниження витрат і прискорення судового процесу в цілому. Результати дослідження ефективності запровадження телеправосуддя в США, яке провів благодійний фонд П'ю, показали, що справи, які зазвичай розглядалися 120 днів, тепер слухаються не більше 10 днів. Все завдяки відсутності необхідності в особистій явці в залі судового засідання [3].

Отже, враховуючи вище зазначене, можна дійти висновку, що так як оперативність є одним серед основних критеріїв проведення судочинства, то використання при проведенні судових засідань систем відеоконференцв'язку може активно сприяти цьому. Виходячи з досвіду американської судової системи використання режиму відеоконференцв'язку є ефективним впровадження, адже спостерігається зниження витрати і прискорення судового процесу. Однак, на сьогоднішній день використання такої системи в Україні супроводжується виникненням ряду проблем, а саме: 1) не задоволення клопотання судом про розгляд справи в режимі відеоконференції; 2) ідентифікація особи в системі електронним цифровим підписом; 3) невідповідність наявних технічних засобів в учасників з технічними вимогами для доступу до Системи відеоконференцв'язку; 4) порядок подання доказів, письмових пояснень, клопотань та відводів; 5) забезпечення принципу конфіденційності та витоку інформації в Системі відеоконференцв'язку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження порядку роботи з технічними засобами відеоконференцв'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесі за участі сторін поза межами приміщення суду: Наказ ДСА України від 23.04.2020 № 196. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/dsa_pres_slujba_2019/dsa_pres_slujba_2020/N_196_20.pdf (дата звернення: 21.05.2020 р.).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 № 540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20?find=1&text=%D1%81%D1%83%D0%B4#w13> (дата звернення: 21.05.2020 р.).

3. Горобець О., Корнєєв К. Судебное заседание в режиме видеоконференции: влияние карантина на законодательство. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/194366_sudebnoe-zasedanie-v-rezhime-videokonferentsii-vliyanie-karantina-na-zakonodatelstvo.

4. Саприкін В. Судебная система Украины в условиях карантина. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/194334_sudebnaya-sistema-ukrainy-v-usloviyakh-karantina

УДК 342

*Данило Козирєв
(Дніпро, Україна)*

МІГРАЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ЯК САМОСТІЙНОЇ ПРАВОВОЇ ГАЛУЗІ

З урахуванням сучасних реалій суспільно-політичного розвитку України (збройний конфлікт на Сході України, підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом й уведення безвізового режиму з Європейським Союзом) виявлено специфіку джерел міграційного права України. Доведено та аргументовано думку про комплексний характер джерел міграційного права України, оскільки вони об'єднують і матеріальні, і процесуальні норми. Указано на першочерговість зовнішньополітичного чинника, який впливає на функціонування міграційного права України й системи його джерел.

Ключові слова: міграційне право, джерела міграційного права, правові норми, міграційні акти.

Taking into account the current realities of social and political development of Ukraine (armed conflict in eastern Ukraine, the Association Agreement between Ukraine and the EU introducing visa-free regime with the EU) the specific of sources of migration law in Ukraine are highlighted. Proved and reasoned the opinion about the complex nature of migration sources of law in Ukraine, as combined both material and procedural rules. Specified on the priority of foreign political factors that affect the functioning of the migration law of Ukraine and the system of its sources.

Key words: migration law, sources of the migration law, legal norms, migration acts.

На сьогоднішній день набуває значного росту інтеграційні процеси між державами, які сприяють розширенню кола правового регулювання, перед Україною стоїть завдання збереження цілісності. Упродовж останніх десятиліть міграційне право не є повністю дослідженим, деякі науковці, які тісно пов'язані з даною проблематикою мають багато питань, але недостатньо відповідей, тому ця тема є актуальною на сучасному етапі. Починається формування нових сфер суспільного життя, до яких необхідно застосовувати відповідні правила, що призводять до виникнення нових правових норм. Метою даної праці виступає у становленні міграційного права як цілісності.

Протягом тривалого періоду міграційне право в Україні почало набувати все більшої актуальності та розвитку, у сфері суспільних відносин. Завдяки розширенню міграції населення набуває великого масштабу та змісту, як на державному так і міждержавному рівні. Це також стосується України, адже за останні п'ять років активізувалась міграція населення у різних формах міграції, як внутрішні так і зовнішні. Формування міграційної системи та її оформлення, почалась ще до здобуття незалежності нашої держави, коли ВРУ РСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., в якій було питання щодо самостійного власного громадянства.

Як зазначила І. О. Грицай, «міграція фізичних осіб у вузькому розумінні цього поняття застосовується як синонім поняття «переселення», щодо широкого розуміння, це вільне переміщення фізичних осіб у будь-якій формі міграції [1]. Сьогоднішні економічні проблеми в Україні на жаль має негативний характер щодо впливу на міграційну політику, окрім цього існує проблема регулювання міграційного процесу. Міграційна політика нашої держави не визначена, відсутні цілі та принципи. Ми вважаємо, що для стабілізації та вирішення цих проблем, необхідно піднімати питання щодо створення нових галузей права в Україні.

А. І. Супруновський зазначив, що «базові норми міграційного права України покликані впорядкувати однорідні суспільні відносини, що виникають у сфері міграції фізичних осіб. До них належать положення, які регулюють таку діяльність:

- процеси пересування як усередині держави, так і за її межами;
- зміну й усі елементи переходу статусу мігранта з одного в інший у процесі міграції, гарантії здійснення прав і свобод мігрантів, їх юридичну відповідальність;
- діяльність держави щодо утвердження й забезпечення наданого нормативно-правовими актами юридичного статусу різним категоріям мігрантів» [2, с. 33].

Предметом міграційного права в Україні є міграційні процеси, які поділяють на мігрантів та міграцію. Окрім цього, розглядаються питання соціального й правового регулювання міграції, та управління цими процесами, задля розкриття європейського досвіду у вирішенні міграційних проблем» [3].

Щодо методу міграційного права, то останнє має вплив на міграційні відносини, що регулюються імперативним та диспозитивним методом, імперативний метод є більш домінуючим, адже зобов'язує суб'єктів міграційних відносин до активної поведінки.

Отже, для формування міграційної системи в Україні необхідно надавати більшій свободі суб'єктам міграційно-правових відносин у пересуванні кордонів держави та проживання. Тому, слід вважати, що міграційне право вже існує як самостійну галузь права, адже має ознаки останнього. Отже, в Україні сформовано основні джерела міграційного права, що включають міжнародне законодавство, законодавчі акти України, укази Президента України, постанови Уряду, відомчі нормативні правові акти, судові рішення, міжнародні

договори України. Сучасне міграційне законодавство України відрізняється наявністю прогалин правового регулювання, повторенням багатьох норм одна одною, іншими недоліками. Істотним недоліком є й те, що часто одні й ті самі громадські стосунки регулюються різними нормативними правовими актами відомчого рівня. Це пояснюється відсутністю єдиного суб'єкта міграційної політики, слабкою координацією діяльності служб із регулювання міграційних процесів. Ці обставини свідчать про кризу джерел міграційного права, що негативно впливає на його реалізацію. Законодавство не визначає такі базові категорії, як «міграція», «мігрант», «міграційний процес», що свідчить про предметну невизначеність цієї нормативної системи. І хоча це не чинить безпосереднього впливу на правове регулювання стосунків у сфері міграції, ця обставина має істотне значення для організації правового масиву. Як основні елементи кризи джерел міграційного права можна розглянути: - відсутність законодавчого закріплення предмета правового регулювання міграційного права; - розкиданість правових норм, що регулюють міграційні правовідносини по різних галузях права, що є чинником великої кількості норм-відсилань; - невизначеність статусу окремих категорій мігрантів; - повторення правових норм одна одною; - колізії норм міграційного законодавства. Правова невизначеність є основним наслідком кризи джерел міграційного права. Вона полягає в розмиванні предмета правового регулювання, в невизначеності методів правового регулювання, які в кожному конкретному випадку правозастосування визначаються предметом галузі, до якої належать ці правові норми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грицай І. О. Вдосконалення міграційного законодавства України контексті європейської інтеграції. *Учёные записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского*. 2006. Т. 26. № 2–1. С. 29–35.
2. Супруновский А. І. Міграційне право як нова галузь українського права: до постановки питання. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2014. № 4(2). С. 30–36
3. Бортник В. А. Навчальна програма дисципліни «Міграційне право». Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2012. 23 с.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Припутень Д. С.

УДК 342

*Анастасія Кулік
(Дніпро, Україна)*

ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Враховуючи сутність вузького (класичного) та широкого підходів до розуміння необхідних підстав юридичної відповідальності, до них віднесено фактичну, нормативно-правову, процесуальну підстави. Проведено загальнотеоретичну характеристику виокремлених підстав юридичної відповідальності.

Ключові слова: відповідальність, юридична відповідальність, фактична підстава юридичної відповідальності, нормативно-правова підстава юридичної відповідальності, процесуальна підстава юридичної відповідальності, підстави юридичної відповідальності
Considering the essence of the narrow (classical) and broad approaches to understanding the necessary grounds for legal liability, they include factual, regulatory, procedural grounds. General theoretical characteristics of the allocated grounds of legal liability have been provided.

It has been established that the actual basis of legal liability is the fact of violation of subjective rights, offenses, objectively wrongful act (in cases defined by the law, contract). Regulatory basis of legal liability is the existence of a legal norm (legal norms), which involves assignment (bringing) to legal liability. Procedural basis of legal liability is an enforcement act containing a decision on a particular case that individualizes legal liability, creates conditions for the realization of abstract norms regarding specific circumstances.

Keywords: *liability, legal liability, the actual basis of legal liability, regulatory basis of legal liability, procedural grounds of legal liability, grounds of legal liability.*

Важливим засобом забезпечення захисту закону є юридична зобов'язання. Останнє є якісним показником фактичної реалізації індивідуальних прав і свобод у соціальній реальності. Це пов'язано з тим, що в процесі реалізації юридичної відповідальності держава має безпосередній вплив на обсяг суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що містяться в нормах. Це виявляє цінність країни, рівень цивілізованості суспільства, духовний та культурний рівень людей та наявність законодавчих гарантій та механізмів захисту прав та свобод особистості [1].

Питання юридичної відповідальності є одним із основних пунктів вітчизняної юриспруденції. Однак, незважаючи на багаторічні комплексні дослідження юридичної відповідальності, багато аспектів її юридичної природи все ще залишаються суперечливими.

Якщо ми не проаналізуємо загальне поняття юридичної відповідальності-соціальної відповідальності, неможливо розглянути юридичну зобов'язання. Соціальна зобов'язання включає основний "генетичний код" будь-якого виду відповідальності. Соціальна зобов'язання виникає одночасно із суспільством. З того моменту, як поведінка людини набуває соціального значення і починає регулюватися соціальними нормами, її становлення тісно пов'язане з розвитком людини та соціальними відносинам [2].

Соціальна зобов'язання - це нерозривна єдність позитивних та негативних аспектів. Існує дві форми реалізації, а саме зовнішнє вираження: позитивне (добровільне) – проявляється у відповідь на відповідність соціальним нормам і проявляється у поведінці, яка є корисною для суспільства негативні (примусові), що виявляються у відповідь на порушення соціальних норм та застосування певних соціальних та (або) національних примусових заходів [3].

Соціальна зобов'язання – це відповідь на виконання або порушення соціальних норм.

За видами існуючих соціальних норм, які людина дотримується або порушує, можна виділити такі основні види соціальної відповідальності: моральну, політичну, релігійну, корпоративну, юридичну тощо. У суспільстві різні соціальні обов'язки існують у єдності та взаємодії. Виникнення юридичної відповідальності в історії пояснюється головним чином тим, що система соціальної відповідальності первісного суспільства не адаптується до реальності неоднорідного суспільства [4].

Як і будь-який інший вид соціальної відповідальності, юридична зобов'язання унікальна, включаючи позитивну (перспективну, добровільну) та зобов'язання за незаконні дії (негативну, ретроспективну).

Що ж є ознаками юридичної відповідальності?

- Юридична зобов'язання ґрунтується на нормах права, які володіють чіткістю та деталізованістю;

- Є гарантом держави та керується правовими аспектами;

- Її наслідками являється державне схвалення або осуд;

- Є певний процесуальний порядок.

Отже, вищезазначені характеристики юридичної відповідальності дозволяють відрізнити її від інших видів соціальної відповідальності. Зміст цих характеристик поєднує характеристики добровільної та державно-обов'язкової форм юридичної відповідальності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права. Харків : Право, 2009. 584 с.

2. Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції) : навч. посіб. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 400 с.

3. Іванова О. І. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3 (25). С. 21–26.

4. Нерцесянс В.С., Проблемы общей теории права и государства. Москва : Норма, 2004. 832 с.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент Золотоноша О. В.

УДК 342

*Дар'я Лавренко
(Дніпро, Україна)*

НОРМОТВОРЧИСТЬ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ГАРАНТУВАННЯ ЯКІСНОЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ МВС

Розвиток кожної країни повністю залежить від потужного законодавства, тобто чітко встановлених норм, які регулюють суспільні відносини в кожній галузі розвитку держави. Система правоохоронної діяльності не є винятком і розвиток цієї системи залежить від установлених нормативно-правових актів, які дають можливість чітко виконувати посадові обов'язки правоохоронним органам. Унаслідок недосконалості законодавства виникають проблеми, що призводять до підвищення рівня злочинності й негативної оцінки професійної діяльності підрозділів Міністерства внутрішніх справ з боку суспільства. Тому Міністерство внутрішніх справ має якомога більше приділяти увагу нормотворчій діяльності. З огляду на те що результати нормотворчої діяльності органів Міністерства внутрішніх справ України набувають прояву у вигляді відомчих нормативно-правових актів, їх дослідження безперечно набуває актуальності. У статті досліджується поняття й завдання нормотворчої діяльності Міністерства внутрішніх справ України. Науково розмежовується поняття «нормотворчість», «правотворчість» і «законотворчість».

Ключові слова: *нормотворчість, правотворчість і законотворчість, відомча нормотворчість, нормотворча діяльність Міністерства внутрішніх справ України, нормативно-правовий акт.*

The development of each country depends entirely on strong legislation, ie clearly established rules governing public relations in each area of state development. The law enforcement system is no exception and the development of this system depends on established regulations, which allow law enforcement agencies to clearly perform their duties. Due to the imperfection of the legislation, problems arise, which leads to an increase in crime and a negative assessment of the professional activities of the Ministry of Internal Affairs by society. Therefore, the Ministry of Internal Affairs should pay as much attention as possible to rule-making activities. Given that the results of rule-making activities of the bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are manifested in the form of departmental regulations, their study is undoubtedly relevant. The article examines the concept and objectives of rule-making activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The concepts of "rule-making", "law-making" and "law-making" are scientifically distinguished. The concept of "departmental rule-making" is considered. The main tasks of rule-making activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are outlined.

Key words: *rule-making, law-making and law-making, departmental rule-making, rule-making activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, normative-legal act.*

Забезпечення якості освітньої діяльності в університетах Міністерства внутрішніх справ України є складним процесом за своєю суттю та змістом, що знаходить своє відображення у певних формах, серед яких важливе місце формується правилами. Положення (законодавство) - офіційна діяльність уповноважених суб'єктів держави та громадянського суспільства щодо створення, зміни, зупинення та скасування правових норм, їх систематизації. Основною метою створення правил, пише О.Ф. Скакун, є формулювання нових правових норм, що містяться в соціальних відносинах, тобто моделювання суспільних відносин, які є прийнятними (бажаними) або необхідними (обов'язковими) з точки зору держави або громадянського суспільства. Зміна існуючих та скасування застарілих правових норм сприяє прийняттю нових норм, і тому вони є частиною створення норм як додаткові її прояви [1, с. 342].

Як зазначає О. Безпалова, саме в результаті нормотворчої діяльності уповноважених суб'єктів відбувається надання юридичної форми певним правовим нормам, тобто вносяться зміни та доповнення до нормативно-правових актів відповідно до чинних законів. Особливу увагу варто звернути на те, що прийняті нормативно-правові акти в результаті нормотворчості [5, с. 134]. Не можна не погодитися із цим визначенням, адже, на нашу думку, нормотворча діяльність МВС України – це діяльність посадових осіб структурних підрозділів центрального апарату МВС України, яка спрямована на створення, унесення змін і доповнень до нормативно-правових актів, що спрямовані на врегулювання діяльності всіх підрозділів МВС України. Результатом такої діяльності є створення нормативно-правових актів, які спрямовані на врегулювання відомчої діяльності підрозділів МВС і на тих суб'єктів, які підпадають під юрисдикцію МВС України. І саме від ефективності нормотворчої діяльності залежить виконання своїх обов'язків і завдань правоохоронними органами. Для досягнення цілей, які поставлені перед нормотворчою діяльністю МВС України, потрібно визначитися із завданнями, що поставлені перед нормотворчою діяльністю. Не можна не погодитися з В. Копейчиковим, який, на нашу думку, чітко визначив призначення та завдання відомчих нормативно-правових актів, що полягають у: – встановленні прав одного суб'єкта відповідно до обов'язків іншого; – роз'ясненні, конкретизації змісту (значення) прав чи обов'язків, викладених у законі в загальних рисах; – розширенні (звуженні) змісту права одного суб'єкта та звуженні (розширення) права іншого; – введенні нових чи доповненні попередніх вимог до здійснення суб'єктом свого права; – роз'ясненні, конкретизації змісту (значення) контрольної функції органу управління, який підвідомчий міністерству, комітетові, відомству [6, с. 164].

На думку Т. В. Курус, діяльність у галузі нормотворчості – це особлива форма діяльності компетентних суб'єктів у галузі нормотворчості у галузі підготовки, розробки, прийняття та офіційного оприлюднення правових норм, яка базується на знанні об'єктивних соціальних потреби та інтереси суспільства [2, с. 9].

Я. Ленгер указує, що процес нормотворчості є складним соціальним процесом, який поєднує дію нормативно-правових актів об'єктивної дійсності й суб'єктивну думку нормотворчого органу, тільки розроблення об'єктивно зумовлених нормативно-правових актів, які відображають суспільні потреби, може слугувати основою ефективного законодавства, основним показником якого є реальна дія норм права [7, с. 12].

Основними особливостями прийняття правил є наступні:

- виконується суб'єктами, які мають право
 - а) держава, її органи (парламент, уряд, міністерства, органи місцевого самоврядування тощо);
 - б) громадянське суспільство, його організації;
- є формою авторитетного волонтерства уповноважених суб'єктів, що включає вивчення, узагальнення та систематизацію типових конкретних правовідносин, що виникають у суспільстві;
- не диктується волею уповноважених осіб, але процес формулювання стандартів, нерозривних у соціальних відносинах, став типовим актом їх учасників;

- виражається в санкціях за існуючі або при встановленні нових, зміні чи призупиненні діючих та скасуванні застарілих правових норм з причин, передбачених законом;
- він заповнюється письмовим актом-документом, який називається нормативно-правовим актом (законом) [2, с. 10].

Щодо нормотворчості, П. Д. Пилипенко, В. Я. Буряк та С. Я. Козак зазначають, що місцеві правові акти можуть бути прийняті при підготовці централізованого законодавства, тобто для визначення певних норм, які за своїм характером вимагають посилання на місцеві умови конкретного підприємства. Однак юристи підкреслюють, що місцеві правові норми існують не лише для конкретизації, вони також призначені для заповнення певних прогалин у законодавстві, вони пишуть, що місцеві правові акти можуть бути прийняті з метою складання централізованого законодавства, тобто для конкретизації [4, ст. 544]. Місцеві правила дозволяють вищим навчальним закладам Міністерства внутрішніх справ України розробляти та вдосконалювати законодавчі положення щодо забезпечення якості освіти з урахуванням особливостей та потреб їх освітньої діяльності.

Отже, суть створення правил як форми забезпечення якості освітньої діяльності в університетах Міністерства внутрішніх справ України полягає у встановленні, зміні та скасуванні законодавчої бази для реалізації цього положення. Під час розробки правил визначаються та фіксуються: стандарти вищої освіти; правовий статус органів, необхідних для забезпечення належної якості вищої освіти; принципи, форми та процедури забезпечення якості освітньої діяльності університетів, включаючи системи Міністерства внутрішніх справ України; відповідальність за порушення вимог законодавства про освіту тощо. Це означає, що завдяки створенню норм створюється правове поле, в межах якого знаходиться якість освітньої діяльності в університетах Міністерства внутрішніх справ України. І одне з головних завдань нормотворчості в цій галузі полягає в тому, щоб забезпечити максимально відповідну нормативну базу: по-перше, міжнародні стандарти у вищій освіті; по-друге, існуючі потреби в освітній діяльності цих університетів; по-третє, сприяли постійному вдосконаленню та розвитку освітньої діяльності в університетах системи Міністерства внутрішніх справ України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. 2-ге вид. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2017. 520 с.
2. Курусь Т. В. Співвідношення нормативної діяльності із суміжними правовими поняттями. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Юриспруденція. №6-3. Т. 1. С. 9–11.
3. Дзюбенко О. Л. Теоретичний аспект відомчої нормотворчості. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 12-16
4. Пилипенко П.Д. Трудове право України. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2016. 544 с.
5. Беспалова О.І. Роль відомчої нормотворчості в адміністративно-правовому забезпеченні реалізації правоохоронної функції держави. *Національний вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2013. № 6-1. С. 133–137.
6. Копейчиков В.В. Теорія держави та права : підручник. Київ, 2000. 510 с.
7. Ленгер Я.І. Реформування правової системи України як засіб підвищення її ефективності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.

ПРИРОДА ТА ГЕНЕЗА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню адміністративно-правового статусу громадян України. З'ясовано, що адміністративно-правовий статус громадянина опосередковано визначенням його як суб'єкта адміністративного права. Встановлено, що громадянин України як суб'єкт адміністративного права: 1) є потенційним учасником адміністративних правовідносин; 2) володіє адміністративною правосуб'єктністю; 3) на цього суб'єкта поширюються визначені види адміністративного примусу; 4) реальна участь громадянина України в адміністративних правовідносинах здійснюється на підставі юридичного факту тощо. Визначено адміністративно-правовий статус громадянина України як встановлене нормами адміністративного права положення громадянина України, що детермінується через можливість брати участь у адміністративних правовідносинах, через наділення визначеними правами й обов'язками у сфері публічного адміністрування та здатність їх реалізовувати. Виокремлено структуру адміністративно-правового статусу громадянина України, яка містить у собі такі елементи: 1) адміністративна правосуб'єктність; 2) права; 3) обов'язки; 4) система гарантій; 5) юридична відповідальність.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, громадянин України, суб'єкт адміністративного права, адміністративна правосуб'єктність, спеціальний адміністративно-правовий статус.

The article is devoted to the study of the administrative and legal status of citizens of Ukraine. It is found that the administrative and legal status of a citizen is mediated by the definition of him as a subject of administrative law. It is established that a citizen of Ukraine as a subject of administrative law: 1) is a potential participant in administrative relations; 2) has administrative legal personality; 3) certain types of administrative coercion apply to this subject; 4) the actual participation of a citizen of Ukraine in administrative legal relations is carried out on the basis of a legal fact, etc. The administrative and legal status of a citizen of Ukraine is defined as the position of a citizen of Ukraine established by the norms of administrative law, which is determined by the ability to participate in administrative legal relations by giving certain rights and responsibilities in public administration and the ability to implement it. It is singled out, that the structure of the administrative and legal status of a citizen of Ukraine contains the following elements: 1) administrative legal personality; 2) rights; 3) responsibilities; 4) system of guarantees; 5) legal liability

Key words: administrative and legal status, a citizen of Ukraine, subject of administrative law, administrative legal personality, special administrative and legal status.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що Україна є суверенною у незалежною, демократичною, соціальною правовою державою. Ст.3 Конституції України проголошує людину, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю держави, зміст і спрямованість якої визначаються правами і свободами людини та їх гарантіями. Саме стаття 3 Основного закону нашої країни утворює обов'язки держави перед людиною: відповідальність держави за свою діяльність перед людиною, а також визначення головного обов'язку держави як утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Проголошення в розділі 2 Конституції України прав, свобод та обов'язків людини і громадянина є фактором визнання державою загальнолюдських цінностей як основи державотворення.

Визначенням поняття адміністративно-правового статусу різних суб'єктів адміністративного права займалися такі учені-адміністративісти, як В. Б. Авер'янов, А. М. Авторгов, Н. О. Армаш, Д. М. Бахрах, Ю. П. Битяк, Т. О. Гуржій, Я. В. Журавель, В. В. Зуй, Д. С. Каблов, С. Ф. Константинов, Л. В. Крупнова, О. В. Литвин, У. І. Ляхович, О. О. Пабат, Ю. Н. Старілов С. В. Шестаков, Н. В. Янюк та інші. Сучасна наука, аналізуючи ідеї правових доктрин і юридичних документів, які дані доктрини закріплюють, сформулювала певні витоки, що склали сучасний правовий статус людини. Такими витоками можна назвати свободу, яка є умовою існування людини; невіддільність свободи від рівності; права людини як система духовних та матеріальних благ, які необхідні для нормальної життєдіяльності людини; а також прагнення до особистої автономії та свободи самовизначення.

Зв'язок людини і права найбільш повно характеризується через поняття правового статусу. Це пояснюється тим, що саме правовий статус розкриває зміст прав та обов'язків громадян України, а держава в свою чергу безпосередньо визначає зміст цих прав та обов'язків і встановлює межі їх здійснення. Різновидом правового статусу громадян є адміністративно-правовий статус, який дає можливість визначити роль та місце громадян в державно-управлінських та інших суспільних відносинах, які регулюються нормами адміністративного права. Правовий статус юридично опосередковує найважливіші зв'язки між індивідами та державою, які врегульовані нормами права [1]. Пристосування категорії «статус» до сфери права детермінує його низкою ознак, специфічних для конкретної правової системи загалом та окремої галузі права зокрема. Тобто правовий статус може бути використано для позначення встановленої нормами права положення суб'єктів у межах правової дійсності, окреслення меж можливої та належної поведінки особи за допомогою нормативно-правових приписів.

Можливим є виокремлення загального, галузевого та спеціального правового статусу. Водночас галузевий правовий статус окреслює становище визначеного суб'єкта (громадянина, іноземця, підприємства, організації і т.д.) в межах суспільних правовідносин, які врегульовано конкретною галуззю права. Отже, адміністративно-правовий статус є галузевим правовим статусом, який визначає місце визначеного суб'єкта в адміністративному праві та засади його участі в адміністративно-правових відносинах [2].

Зміст адміністративно-правового статусу громадян України складає комплекс їхніх прав і обов'язків, що закріплені нормами адміністративного права, а також гарантії захисту цих прав і обов'язків. Адміністративно-правовий статус громадян є частиною їхнього загального правового статусу, що закріплено Конституцією України, міжнародними договорами й нормативноправовими актами України. Адміністративно-правовий статус громадянина України визначається обсягом і характером його адміністративної правосуб'єктності, яку становлять адміністративна правоздатність і адміністративна дієздатність.

Відповідно до Закону України «Про громадянство», громадянином України є фізична особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України. Адміністративно-правовий статус громадянина опосередковано визначенням його як суб'єкта адміністративного права [3].

Суб'єктом адміністративного права визнається особа, яка має нормативну закріплену можливість брати участь в адміністративних правовідносинах через наділення її визначеними правами й обов'язками у сфері публічного адміністрування та яка має здатність їх реалізувати.

Отже, адміністративно-правовий статус громадянина України – це встановлене нормами адміністративного права положення громадянина України, що детермінується через можливість брати участь у адміністративних правовідносинах через наділення визначеними правами й обов'язками у сфері публічного адміністрування та здатність їх реалізувати. Адміністративно-правовий статус громадянина України може бути доповнено спеціальним статусом у межах адміністративного права. Варто зазначити, що відмежування спеціального

адміністративно-правового статусу однієї особи від усіх інших осіб лежить у площині спеціальної правосуб'єктності.

Особливості правової природи адміністративно-правового статусу громадянина України відображаються у структурі адміністративно-правового статусу. Сутність правосуб'єктності полягає в тому, що вона визначає ті юридично значущі характеристики, які перетворюють реальну (персонально індивідуалізовану) особу на носія того чи іншого статусу. Адміністративна правосуб'єктність громадянина України – це визначена здатність особи бути суб'єктом адміністративного права, яку виражено й конкретизовано в адміністративній правоздатності, дієздатності та деліктоздатності.

Зі свого боку, адміністративна деліктоздатність громадянина України означає здатність суб'єкта притерпівати негативних наслідків за порушення адміністративно-правових норм. Водночас негативні наслідки можуть мати вираження у притягненні громадянина до адміністративної, кримінальної, цивільно-правової, дисциплінарної, матеріальної відповідальності залежно від виду порушення адміністративно-правової норми. Відповідно, адміністративна правосуб'єктність фізичної особи опосередковує його участь у адміністративних правовідносинах, даючи змогу водночас реалізовувати відмінні від інших суб'єктів права й обов'язки у сфері публічного адміністрування [4].

Наділення громадянина України якістю суб'єкта адміністративного права є першою і необхідною умовою набуття ним суб'єктивних прав. Суб'єктивне право завжди належить уповноваженій особі, яка має певний інтерес: матеріальний, духовний, політичний, сімейний тощо. Для задоволення цього інтересу особі надаються певні правові можливості. Можлива поведінка щодо реалізації певного інтересу становить зміст суб'єктивного права й заснована на бажанні уповноваженої особи. Межі бажаної поведінки чітко окреслені нормами позитивного права. У конкретних адміністративних правовідносинах суб'єктивні права реалізуються через правомочність уповноважених осіб.

Права громадянина України як елемент його адміністративно-правового статусу – це гарантована адміністративно-правовою нормою міра можливої або дозволеної поведінки особи, яка встановлюється для задоволення його інтересів й забезпечується державою. Права громадянина України можливо класифікувати залежно від наявності в нього спеціального статусу в межах адміністративного права на: загальні права, якими наділено всіх без винятку громадян України (наприклад, право на подання звернення до органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, право на участь в управлінні державними справами, право на доступ до державної служби, право на оскарження рішень, дій і бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації до суду) та спеціальні права, якими наділено громадян України, що набули спеціального статусу в межах адміністративного права (наприклад, права державного службовця, права водія транспортного засобу) [5].

Щодо юридичної відповідальності громадянина України як елемента його адміністративно-правового статусу, то це передбачена законом міра його обов'язку зазнавати відповідних негативних наслідків примусового й обмежувального характеру за порушення або неналежне виконання норм адміністративного права, яка накладається визначеними органами чи посадовими особами на підставі та в порядку, встановлених законом [6].

Отже, зважаючи на вищезазначене, можна констатувати, що адміністративно-правовий статус громадянина України є багаторівневою і складно-елементною категорією, яку складає: галузевий статус у межах адміністративного права (з урахуванням особливостей галузі права, що складається з визначених елементів); спеціальний статус у межах адміністративного права (який аналогічно складається з конкретно визначених елементів), що у своїй сукупності утворюють єдиний та неподільний адміністративно-правовий статус громадянина України. Важливість і широке коло суспільних відносин, у межах яких громадян України наділено адміністративною правосуб'єктністю, та розвиток елементів механізму забезпечення прав цих суб'єктів опосередковують потребу здійснення подальших досліджень цієї проблематики.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96. (зі змінами і допов.) *Відомості Верховної Ради України*. 2019, № 38, ст.160.
2. Гуренко М.М. Зародження та становлення ідеї гарантій прав і свобод людини і громадянина у ліберальній теоретико-правовій думці: Монографія. Київ, 2000. 167 с.
3. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 ООН. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021
4. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI (із змінами і доповн). *Відомості Верховної Ради України*. 2018, № 32, ст.242).
5. Права человека : Учебник для ВУЗов / Под ред. Е.А. Лукашевой. Москва, 1999. 269 с.
6. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямів діяльності міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2004. 19 с.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор Припутень Д. С.

УДК 347.02

*Инна Некрасова
(Петропавловск, Казахстан)*

К ВОПРОСУ О ПОРЯДКЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассмотрены проблемы защиты прав и законных интересов потребителей в Республике Казахстан. Проанализирована эффективность нормативно-правовых актов в сфере защиты прав потребителей (в том числе Гражданский кодекс РК (Общая часть), Закон РК «О защите прав потребителей»).

Ключевые слова: *потребитель, защита, права, информированность, население.*

This article discusses the problems of protecting the rights and legitimate interests of consumers in the Republic of Kazakhstan. The effectiveness of regulatory legal acts in the field of consumer rights protection (including the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part), the Law of the Republic of Kazakhstan "On Consumer Rights Protection") is analyzed.

Keywords: *consumer, protection, rights, awareness, population.*

Проблема защиты прав потребителей остается актуальной на сегодняшний день. Несмотря на то, что законодательство о защите прав и интересов потребителей динамично развивается, вносятся изменения и дополнения, но ряд не решенных проблем остается.

В большинстве случаев потребителю, который столкнулся с фактом нарушения своих прав, приходится искать пути разрешения конфликтной ситуации, так как переговоры с продавцом часто не приводят к положительному разрешению проблемы.

На современном этапе защиту прав потребителей следует понимать как комплекс мер, реализуемых государством и направленных на регулирование общественных отношений, возникающих между потребителем (физическим лицом, приобретающим товар или услугу для личных, семейных домашних и иных нужд, не связанных с предпринимательской деятельностью) и субъектом предпринимательской деятельности – изготовителем, исполнителем, продавцом и включающих в себя: установление конкретных прав потребителей; формы возможных нарушений прав и механизм их защиты; ответственность за нарушение прав потребителей.

В статье 9 Гражданского Кодекса Республики Казахстан перечисляются основные способы защиты гражданских прав:

- 1) признание права;
- 2) восстановления положения, существовавшего до нарушения права;
- 3) пресечение действий, нарушающих право или создающих угрозу его нарушения;
- 4) присуждение к исполнению обязанности в натуре;
- 5) взыскание убытков, неустойки;
- 6) признание сделки недействительной;
- 7) компенсация морального вреда;
- 8) прекращение или изменение правоотношений;

9) признание недействительными или ненадлежащими применению не соответствующего законодательству акта органа государственного управления или местного представительного либо исполнительного органа;

10) взыскание штрафа с государственного или должностного лица за воспрепятствование гражданину или юридическому лицу в приобретении или осуществлении права [1].

Большинство из вышеуказанных способов защиты гражданских прав применимы и к защите прав потребителей.

В соответствии с нормами казахстанского законодательства потребитель вправе принимать следующие действия:

1) обратиться с претензией непосредственно к продавцу и (или) воспользоваться услугами медиатора. Как показывает практика, определенная часть претензий, направленных объединениями и потребителями, продавцами (услугодателями, изготовителями) удовлетворяется, так как субъекты предпринимательства понимают степень затратности, которую они могут понести в случае обращения потребителя в суд.

- 2) обратиться в уполномоченный орган;
- 3) обратиться в судебные органы.

С 2021 года в Казахстане начала действовать Единая информационная система приема жалоб в сфере защиты прав потребителей, которая упростила подачу жалобы потребителями. Данная система осуществляет круглосуточную техническую поддержку потребителей

При самостоятельной защите своих прав потребитель пытается разрешить ситуацию с продавцом (услугодателем, изготовителем) путем переговоров, направляет претензию продавцу или услугодателю. Как показывает практика, потребителем самозащита применяется редко, так как трудность реальной самозащиты в потребительских отношениях обусловлена еще тем обстоятельством, что в них потребитель объективно выступает более слабой стороной по сравнению с продавцом (услугодателем, изготовителем).

Обращение потребителя за помощью к специалистам (юристам, адвокатам, медиаторам), естественно влечет за собой материальные расходы, так как их услуги, начиная от консультирования и заканчивая представлением интересов в суде, должны оплачиваться.

Есть необходимость обращаться к специалистам у потребителей, которые приобрели дорогую вещь либо услугу несоответствующего качества. Но ведь зачастую права потребителей нарушаются при покупке недорогих товаров, приобретении услуг, которые не стоили больших материальных затрат. Конечно, при обращении потребителя в суд с иском заявлением, расходы потребителя в случае удовлетворения судом исковых требований истца ответчиком возмещаются, однако не всегда возмещаются в полном объеме, к тому же вся процедура рассмотрения судом иска требует длительного времени и сил.

В настоящее время в казахстанском обществе, в целях эффективного обеспечения прав граждан, в том числе и в сфере потребительских отношений, важная роль отводится общественным объединениям потребителей. Способность неправительственных организаций самостоятельно и эффективно решать проблемы, а также возможность сотрудничества общественных объединений потребителей с государственными структурами способствуют разрешению общественными объединениями потребителей многих проблем в сфере защиты прав потребителей.

При обращении потребителя в государственный уполномоченный орган, потребитель ждет реальной действенной помощи: оказания содействия в разрешении его проблемы, принятия соответствующих мер к недобросовестному продавцу (услугодателю, изготовителю).

В настоящее время на местах это Департаменты Комитета по защите прав потребителей Министерства торговли и интеграции РК.

Но Департаменты в пределах своей компетенции вправе обратиться с иском в суд в случаях нарушения прав более десяти потребителей по одному и тому же вопросу.

Поэтому помощь специалистов уполномоченного органа сводится к информированию и консультированию граждан, предоставлению контактов общественных объединений потребителей и образцов претензий для обращений к продавцам.

В настоящее время, население более осведомлено о своих правах в сфере защиты прав потребителей в результате деятельности уполномоченного органа.

Однако сложности в реализации своих прав у потребителей остаются.

Так, согласно статье 14 Закона, покупатель вправе в течение четырнадцати дней с момента передачи ему непродовольственного товара, если более длительный срок не объявлен продавцом (изготовителем) обменять купленный товар в месте покупки или иных местах, объявленных продавцом (изготовителем), на аналогичный товар другого размера, формы, габарита, фасона, расцветки, комплектации и тому подобное либо на другой товар по соглашению сторон, произведя в случае разницы в цене необходимый перерасчет с продавцом.

Далее, обмен производится в соответствии со статьей 30 Закона, которая гласит, что продавец (изготовитель) обязан обеспечить обмен или возврат непродовольственного товара надлежащего качества, если он не был в употреблении, сохранены его товарный вид, потребительские свойства, пломбы, ярлыки, а также документ подтверждающий факт приобретения товара [2].

Зачастую, на практике, когда потребитель покупает технически сложный товар, складывается следующая ситуация: например, потребитель купил смартфон и установил, что фото, сделанные смартфоном, получаются нечеткими. Естественно, он узнает об этой характеристике камеры, только сделав несколько снимков. Однако, при обращении в магазин, для произведения обмена товара, он получает отказ в связи с тем, что товар уже был в применении. Затем продавец направляет покупателя в сервисный центр для произведения экспертизы товара, экспертиза, как правило, выдает потребителю акт об отсутствии дефектов в товаре, что дает право продавцу отказать в обмене товара покупателю. Однако, как понять потребителю, не воспользовавшись товаром, устраивают ли его качественные характеристики смартфона. Право потребителя, предусмотренное статьей 14 Закона нарушено, хотя товар в применении не был, его товарный вид и потребительские свойства сохранены.

Вместе с тем, данная категория товаров: бытовая и электронная техника, смартфоны относятся к непродовольственным товарам и фактически должны подлежать обмену. Также, в соответствии с частью 2 статьи 30 Закона при обнаружении потребителем недостатков товара и предъявлении им требования о его замене, продавец (изготовитель) имеет право провести дополнительную проверку качества товара в течение 30 календарных дней с момента предъявления соответствующего требования.

В данном случае получается, что потребитель на время проведения проверки продавцом (изготовителем) качества товара, остается без нужного ему товара и не имеет права требовать возврата ему денежных средств до окончания проверки. Данной нормой Закона защищены права продавца (изготовителя), а потребитель остался без товара, без денег, и вместе с тем обязан погашать задолженность перед финансовой организацией в случае приобретения товара в кредит. Предусмотренный вышеуказанной статьей срок в 30 календарных дней является достаточно долгим сроком для ожидания, учитывая тот факт, что потребитель, совершая покупку, отдает деньги за приобретение качественного товара. За

время вынужденного ожидания результатов проверки он мог бы пользоваться товаром и получить, к примеру, определенную выгоду.

Потребители, независимо от того, каковы размеры понесенного им ущерба, очень часто требуют возмещения ему морального вреда. И это требование потребителя правомерно, это право потребителя помимо Гражданского кодекса Республики Казахстан также регламентировано также статьей 21 Закона [2].

Согласно законодательству размер морального вреда, причиненного потребителю, определяется судом в каждом конкретном случае.

Однако, на практике очень частыми являются ситуации, когда потребитель остается не доволен размером суммы, взыскиваемой судом с ответчика в счет возмещения морального вреда.

Потребитель, даже при удовлетворении судом его требований остается с чувством обиды и обманутости его ожиданий на большую сумму компенсации. К тому же, по мнению правозащитников, работающих в сфере защиты прав потребителей, судебная практика по взысканию размера морального вреда настолько ничтожна, что сводит на нет действие этой нормы. Этот фактор также способствует возникновению у потребителя негативного отношения к судебной системе.

Таким образом, улучшение положения потребителей заключается в необходимости дальнейшего разъяснения информации по защите прав потребителей, так как никто не застрахован от нарушения своих прав. А потребителям нужно иметь более активную жизненную позицию, чтобы изменить качество жизни в лучшую сторону.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года, с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.01.2021 г. URL: <http://online.zakon.kz>

2. Закон Республики Казахстан от 4 мая 2010 года № 274-IV «О защите прав потребителей» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2021 г.). URL: <http://online.zakon.kz>

МИСТЕЦТВО / ИСКУССТВО

УДК 793.3

*Юлия Бегишева, Азиза Турдиева
(Шымкент, Казахстан)*

ОСОБЕННОСТИ ПОСТРОЕНИЯ УРОКА СОВРЕМЕННОГО ТАНЦА

В данной статье рассматривается построение урока современного танца и его основные разделы на примере урока джаз-модерн танца.

Ключевые слова: *современный танец, джаз-модерн танец, урок, педагог, педагогические приемы, метод, разогрев.*

This article discusses the construction of a modern dance lesson and its main sections on the example of a jazz - modern dance lesson.

Keywords: *modern dance, jazz-modern dance, lesson, teacher, pedagogical techniques, method, warming up.*

При построении и проведении тренажа танца педагогу необходимо руководствоваться основными задачами хореографической системы. Каждый педагог должен быть направлен на воспитание и обучение будущего танцовщика, на тренировку его опорно-двигательного аппарата.

В основу обучения модерн-джаз танцу, в отличие от обучения классическому и характерному, лежат принципы индивидуальной тренировки и воспитания личности. Тренирующий класс классического и характерного танца пользуется системой движений и упражнений, тренинг - класс современного танца - это система принципов, правил и приемов динамики, импровизации и композиции, наряду с обучением техники танца. Основой обучения модерн-танца является анатомо-физиологические возможности обучающегося и принципы физических движений.

Для начала преподаватель современного танца, должен определиться, чей стиль ему близок. В уроке джаз-модерн танца нет определенной последовательности упражнений, как существует в классическом танце. Многие педагоги, изучив базовые техники, создают собственную систему преподавания, объединяющую несколько техник. В американской и западноевропейской системе хореографического образования не существует единой методики. Каждый педагог является самостоятельной творческой личностью и имеет право на поиск своих педагогических приемов и методов. Основные разделы урока модерн - джаз танца (их использует каждый педагог):

Разогрев - основная задача привести в рабочее состояние мышцы. Возможны варианты разогрева - у станка, на середине, в партере. Но основная задача - последовательный разогрев, где бы, ни находился исполнитель: стопы, ахиллесово сухожилие, коленный сустав и подколенные связки, тазобедренный сустав и мышцы паха, мышцы спины и торса. В разогреве в основном используются движения с разогревом ног, в чистом и вариационном виде, а также движения заимствованные из других техник. Нет четких правил исполнения разогрева, но он должен быть насыщен пятью - десятью упражнениями на различные группы мышц, все зависит от уровня подготовки учащихся.

Изоляция и координация. Изоляции, как правило, подвергаются все центры сверху вниз, от головы до ног. Первоначально все движения изучаются в чистом виде, причем возможно исполнение двумя способами: медленное сжатие и расширение (например, медленный наклон головы, вперед и максимальный наклон головы назад) или резко достичь максимального положения. Но в том и другом случае центр, приведенный в движение, должен достигать своего крайне возможного положения. Второй этап обучения: соединение движений одного центра в простейшие комбинации: крест, квадрат, круг, полукруг.

Следующий этап - соединение в более сложные геометрические комбинации, более сложные ритмические структуры. И, наконец, последний этап - соединение движений нескольких центров, то есть, координация. Основная задача педагога во время изучения движений изолированных центров - следить за тем, чтобы движения были действительно изолированными, чтобы во время движения одного центра, не двигался другой. Эта, на первый взгляд, простая задача вызывает трудности, так как анатомически все центры тесно связаны. Координация присутствует во всех разделах урока, везде, где необходимо соединить движения двух или более центров в одной комбинации. Первый этап обучения - координация изолированных центров. Координируются два, три, четыре центра в одновременном параллельном движении. Затем эта координация усложняется движением в оппозицию, введением сложных ритмических рисунков. И, наконец, последний этап координация нескольких центров во время передвижения. Процесс изучения координации строится от простого к сложному как и в классическом экзерсисе. На первом этапе обучения желательно использовать в музыкальном сопровождении четные ритмы $2/4$, $4/4$, $6/8$ и так далее. Затем можно переходить к полиритмии более сложного уровня нечетные уровни $5/4$, $7/8$, $9/8$. Упражнения на полиритмию тесно связаны с координацией, но задача усложняется, поскольку необходимо сочетать не только движения двух и более центров, но и различные ритмические рисунки и размеры.

Партер. Современный танец использует сценическое пространство не только по вертикали, но и по горизонтали. Движение исполнителя на полу - существенная часть хореографии. В уроке этот раздел несет очень важные функции:

- В партере может происходить разогрев
- В партере могут быть упражнения на изоляцию
- В партере могут исполняться упражнения - stretch характера
- В партере очень эффективны упражнения для развития подвижности позвоночника.
- Переход из одной позиции в другую, создание цепочек на смену уровня, дополнительный тренаж на координацию и ориентацию в пространстве

Adagio.

Отработка устойчивости и развитие высоты подъема ноги.

- Отработка вращения в позах
- Отработка пространственного расположения.

В такой последовательности рассматриваются и комбинации:

Комбинация с использованием наклонов, спиралей торса, contraction и release с одновременным подъемом «рабочей» ноги на 90° и выше.

- Комбинации с использованием tour lent и других видов партерных туров, fouette en tournant и pirouettes.
- Комбинация с использованием различных ракурсов, изменением уровня, перемещением по пространству класса.

Передвижение (Cross) шаги, прыжки, вращения - это заключительная часть урока. Ее цель - развить танцевальность, ощущение стиля, координацию.

Cross - наиболее импровизационная часть урока, каждый педагог задает те шаги, вращения и прыжки, какие считает необходимыми. Эта часть урока сродни allegro урока классического танца, однако необходимо отметить, что современный танец очень осторожно относится к прыжкам, особенно «большим». Техника прыжка и вращения с небольшими изменениями полностью заимствована из классического танца. Поэтому в основном педагоги используют комбинации шагов, вращений, и в меньшей степени прыжков. Cross обычно исполняется по диагоналям класса или по кругу. В зависимости от задач урока, Cross может быть в различных манерах и стилях современного танца, например, с использованием шагов фольклорного характера, то есть афротанца, используются шаги и вращения латиноамериканского танца, возможны кроссовые комбинации с элементами, заимствованными из танца модерн, с использованием падений, перекатов на полу и так далее. Но при всех видах комбинаций желательно выдерживать один стиль и манеру движения.

Комбінація. Последним разделом урока модерн-джаз танца является танцевальная комбинация. Обычно комбинация изучается на протяжении 3-4 уроков, шлифуется и отрабатывается. Естественно, на первом этапе обучения комбинации должны быть достаточно просты для усвоения, их длительность не должна превышать 32 или 64 такта, затем, совершенствуясь и усложняясь, педагог должен создавать развернутые танцевальные комбинации. Основное отличие комбинации от постановочного номера в том, что в ней нет никакой идеи, кроме технического совершенствования. Комбинация может исполняться под любую «квадратную» музыку и не требует специально подобранного музыкального материала. К сожалению, в настоящее время очень многие балетмейстеры, особенно в любительских коллективах, выносят на сцену хореографические номера, которые напоминают комбинацию - набор движений, без мысли и развития.

При подготовке урока необходимо разделить материал на разделы и определить для каждого из них время. Нет необходимости каждый раз обязательно использовать все разделы урока, возможна более детальная проработка двух, трех разделов. Примерное распределение времени при полутора часовом занятии:

- Разогрев - 5-7 минут
- Изоляция - 10 минут
- Партер - 10 минут
- Adagio и grand battement - 20 минут
- Кросс 20 минут
- Комбинация 20 минут

В конце каждого урока необходимо иметь несколько минут для восстановления дыхания и нескольких упражнений на расслабление. Курс занятий модерн-джаз танцем рационально разделить на три этапа: подготовительный, базовый и продвинутой. Уровень курса зависит от возможностей учащихся.

Подготовительный уровень: изучаются основные положения, уровни модерн-джаз танца, основные движения, шаги, прыжки. В разделе «Комбинация» изучаются комбинации на 32 и 64 такта, включающие движения изолированных центров, шаги, смену уровней и т.д.

Базовый уровень: вводятся новые технические понятия в каждом разделе урока, в разделе «Комбинация» изучаются комбинации с перемещением в пространстве, с использованием смены уровней, различных способов вращения и прыжков.

Профессиональный уровень: этот третий, продвинутой уровень, предназначен для профессиональных исполнителей, владеющих не только основами модерн-джаз танца, но и техникой классического и народно-сценического танца. Упражнения выполняются по тем же разделам, но с полицентрией, полиритмией, с координацией всех центров. Более сложными становятся прыжки и вращения. Время для разогрева максимально сокращается.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Мырзаев С.А. Современные направления хореографии. Курс лекций. Шымкент: ЮКГУ им. М.Ауезова, 2018. 117 с.
2. Учебное пособие по дисциплине "Современная хореография I, II" / Ю.В. Бегишева. Шымкент: ЮКГУ, 2017. 96 с.
3. Основы современного танца / С.С. Полятков. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2006.

УДК 674.72.01

*Рахымжан Матжан, Урынбасар Джанахметов
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)*

ШАҒЫН КЕҢІСТІКТЕРГЕ АРНАЛҒАН ТҮРЛЕНДІРІЛЕТІН ЖИҒАЗДЫҢ АҚЫЛДЫ ШЕШІМДЕРІ

Шағын пәтерлер - бұл халықтың өсіп келе жатқандығы мен тұрғын үй құрылысын дамытудың нәтижесі. Маркетингтік бағалар мен өсіп келе жатқан урбанизация адамдарды кіші кеңістікке орналасуға мәжбүр етеді. Мақала жиһаз, шағын пәтерлер мен адамның әл-ауқаты арасындағы байланысты зерттеуге арналған және шағын пәтерлерге арналған жиһазды жобалау кезінде адамның әл-ауқатын басты назарда ұстау керек екенін түсіндіреді.

***Кілт сөздер:** халық санының өсуі, қаланың дамуы, кішігірім кеңістік, жиһаз, адамның әл-ауқаты, адамның қажеттілігі.*

Small apartments are the result of the growing population and the development of housing construction. Marketing prices and growing urbanization force people to settle in smaller spaces. The article is devoted to the study of the relationship between furniture, small apartments and human well-being and explains that when designing furniture for small apartments, it is necessary to focus on the well-being of a person.

***Keywords:** Population growth, Urban Development, Small Space, Furniture, human well-being, human need.*

Қазіргі қоғамға өсіп келе жатқан халық пен урбанизация әсер етеді. Бұл қалаларда тұрғын үйге сұраныстың артуына алып келеді, бұл маркетингтік бағалардың өсуіне және пәтерлердің кішірейуіне әкелді.

Кішкентай пәтер туралы түсінік мүлдем өзгерді. Шамамен 30 жыл бұрын кішігірім пәтерлер шамамен 55 шаршы метрді құрады. Бүгін сіз 10-15 шаршы метрдей пәтерлер таба аласыз, бұл тек едендік кеңістік. Жиһаздар мен заттар бұрынғыдай көп орын алады. Қалалық тұрғын үй құрылысы азаматтарға әсер етеді; олар аз кеңістікке мәжбүр. Бізді қоршап тұрған кеңістік біздің ғарышты қабылдауымызға және онымен қалай байланысымызға әсер етеді дейді. Тұрғын үй құрылысы адамның әл-ауқатына қалай әсер етеді?

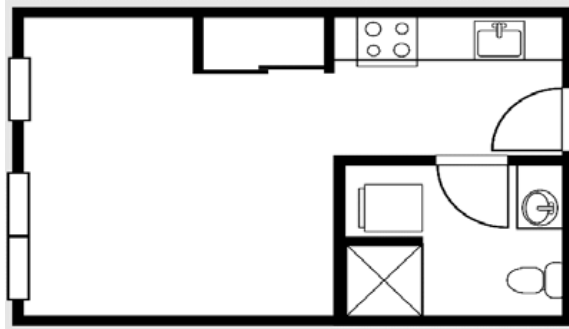
Адамның қажеттіліктері бұрынғыдан әлдеқайда көп немесе мүмкін одан да үлкен. Адамның әл-ауқатын құру үшін көптеген негізгі қажеттіліктер сақталуы және орындалуы керек. Британ сәулетшілерінің Корольдік институтының зерттеулері бойынша кеңістіктің жетіспеушілігі адамдардың үйге қатысты наразылығының ең көп тараған себебі болып табылады [1]. Осы мақаланың мақсаты - шағын пәтерлердің, жиһаздың және адамның әл-ауқатының арасындағы байланыс қандай екенін зерттеу? Пәтердегі жиһаз сол жерде тұратын адамдардың әл-ауқатына әсер ете ме?

Бұл мақаланың нәтижелері әдебиеттерді шолуға негізделген. Таңдалған әдебиеттер - бұл шағын пәтерлер мен қалалық тұрғын үй құрылысын дамытуға арналған жиһаздар, жиһаздар туралы және адамның қажеттіліктері мен әл-ауқаты туралы психологиялық мақалалар. Google және КиберЛенинка сияқты іздеу ғылыми мақалалап жүйелерін, сонымен қатар кітапханадағы мәліметтерді пайдалану арқылы тиісті әдебиеттер табылды. «Шағын өмір», «Адамның әл-ауқаты», «Көп мақсатты жиһаз» және «Адам қажеттіліктері» сияқты негізгі сөздер қолданылды.

Шағын кеңістікте өмір сүру жаңа құбылыс емес. Бірнеше жыл бойы адамдар шағын пәтерлерде өмір сүруде, мысалы Азияда. Бұл негізінен үлкен қалаларда халықтың тығыздығы өте жоғары болғандықтан. Біріккен Ұлттар Ұйымының урбанизациясының - 2014 жылғы есебіне сәйкес, 2050 жылға қарай үлкен қалаларда тұратындардың саны 66% өседі.

Қала тұрғындарының көбеюінің нәтижесі: адамдар көп, орын аз және пәтерге деген сұраныстың жоғарылауы. Бұл даму батыс әлемінде және әсіресе Норвегияда талқыланатын үлкен мәселе. Олардың шешімі: шағын пәтерлер. Статистика көресткіштеріне сәйкес, бір бөлмелі пәтердің минималды мөлшері 7-10 шаршы метрді құрайды. Қазіргі таңда Ослода (Норвегия) таба алатын ең кішкентай пәтердің жалпы аумағы тек 10 шаршы метрді құрайды [2].

Пәтерлерге деген жоғары сұраныс сонымен қатар нарықтағы бағалардың жоғарылауына алып келеді. Бүгін, мысалы, Норвегияның Осло қаласында шаршы метрдің орташа бағасы 3,5 млн теңге шамасында. Мұны үй иелері пайдаланады, ал қазірдің өзінде көптеген пәтерлер деп аталатын бөлімдерге бөлінеді. Бұл пәтерлердің аумағын одан сайын кішірейтеді.

Сурет 1. Шағын пәтердің мысалы. Бұл пәтерлердің ауданы 20 шаршы метрді құрайды.

1-суретте көрсетілгендей, шағын пәтерлердің көпшілігінде тек бір немесе екі бөлме бар. Бұл дегеніміз, әр түрлі бөлмелерге бөлінетін бірнеше іс-шаралар үшін бір бөлмені пайдалануымыз керектігін айқындайды. Бұл көп мақсатты кеңістік деп аталады. Көп мақсатты кеңістік бірқатар функцияларды орындай алады.

1-суретте бөлмелерге орналастыру қажет әр түрлі «аймақтардың» мысалы келтірілген. Мұнда қонақ бөлме, жатын бөлме және ас үй бір бөлмеде. Осы «аймақтардың» әрқайсысы оңтайлы өнімділікке қойылатын нақты талаптарға ие.

Көп мақсатты кеңістіктер басқа ортада қалыпты жағдай. Мысалы, желкенді қайықтар мен рекреациялық көліктерде қонақ бөлмесі, ас үй және ұйықтау орны ретінде жұмыс жасайтын шағын кеңістіктер бар. Бұл көптеген функцияларды орындайтын кішкентай кеңістіктер.

Екінші жағынан, шағын көпфункционалды кеңістіктер тар сезімді тез тудыруы мүмкін. Өзіңізді тар сезіну - бұл орын жеткіліксіз деген психологиялық сезім. SSB мәліметтері бойынша, Норвегиядағы әрбір оныншы адам көп шоғырланған жерде тұрады. 2012 жылы Ұлыбританияда жүргізілген сауалнама мұны растап, сауалнамаға қатысқандардың жартысы өздерінің жиһаздары үшін орын және сақтау орны жеткіліксіз екенін айтты.

SINTEF тақырыптық зерттеуі шағын пәтерлердегі жетіспейтін қасиеттерді қарастырады:

- кіреберіс жоқ немесе өте аз;
- сақтау орны тым аз;
- ас үй тым кішкентай;
- жеке жатын бөлмесі жоқ;
- мүгедектер арбасына қол жетімсіз.

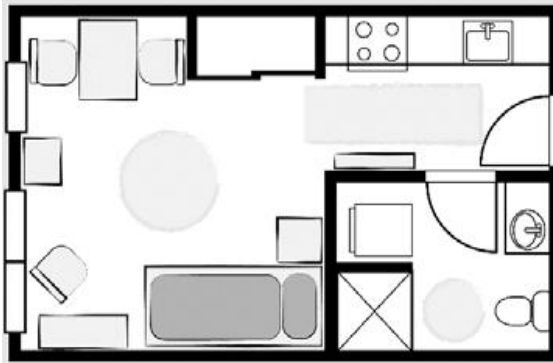
Шағын пәтерлердің тек жағымсыз жақтары ғана бола бермейді. Экологиялық аспект - шағын пәтерлер үшін оң фактор. Шағын пәтерлер салу үшін азырақ ресурстарды, және күтіп ұстау үшін де азырақ ресурстарды қажет етеді. Бұл адамның ізі мен қоршаған ортаға әсерін азайтады.

Нарықтық бағалар мен пәтерлердің өлшемдері өзгеруде. Тұрғын үй жағдайы да өзгерді. Адамдар бөлек және өздігінен өмір сүреді. Бір адамдық үй шаруашылығының саны өсуде. SINTEF-тің зерттеуі бойынша жеке үй шаруашылықтары 18 бен 30 жас аралығындағы

адамдардан тұрады. Олар сондай-ақ, бұл ингибиторлар өздерінің пәтеріне заманауи үй ретінде қарайтындығын атап өтті [3].

Бүгінгі таңда жиһаз сән-салтанат емес, қажеттілік деп саналады. Ағаш ғылымдарының профессоры Карл А.Эклмэннің айтуы бойынша, жиһаз - адамның бойындағы ең құнды заттардың бірі. «Ол оған отырады, ұйықтайды, тамақтанады және, мүмкін, ең бастысы, оған өзінің ең құнды заттарын салады».

Жиһаз функциясы мен мақсатына байланысты әртүрлі формада және мөлшерде болады. Жиһаздың мөлшері мен масштабы функционалдылық пен практикалыққа байланысты, мысалы, диванның биіктігі мен тереңдігі оның қаншалықты ыңғайлы екенін анықтай алады. Кішігірім пәтерлердің дамуына байланысты кереует, үстел және диван сияқты негізгі стандартты жиһаздарды бір уақытта орналастыруға орын жоқ. Сондықтан жиһаздың ақылды және жинақы шешімдеріне сұраныс артып келеді.

Сурет 2. Жиһаздың қанша орын алатындығы туралы мысал.

2-суреттегідей кішкентай пәтерде тұру, тарлық сезімін тудыруы мүмкін. Бірнеше жаңалық мақалалары мен блогтарында жиһаздың ұлғайып келе жатқандығы айтылады. Бұл адам эволюциясымен негізделген: адам денесінің физикалық өлшемдері өзгереді. Соңғы 50 жыл ішінде адамның бойының орташа ұзындығы 10 сантиметрге өсті.

Мұндай жиһаз дизайнының мысалы - кереуеттің өлшемі. Бұрын 90-шы жылдары жиһаз шығаратын компания баскетболшыға арнайы ұзындығы 240 см төсек шығарды. Стандартты өлшем ол кезде шамамен 200 см болатын, бірақ бүгінде кез-келген жиһаз дүкенінен стандартты түрде 210-220 см өлшемді кереуетті таба аласыз. Бұл қала құрылысымен бірге ең жақсы үйлесім емес. Пәтерлер кішірейіп, жиһаздар үлкейіп келеді [4].

Нәтижелер көрсеткендей, кішігірім кеңістік мәселесін шешудің бірнеше әдісі бар, бірақ кішігірім өмір сүру кеңістігі үшін жиһаздың жаңашыл болуы қажет. Көпфункционалды жиһаз да, модульдік жиһаз да, әртүрлі өмір сүру кеңістігіне айналуы мүмкін арнайы жасалған бөлмелер де қолданылады. Барлық шешімдер кеңістікті үнемдеуге және кеңістікті пайдалану тиімділігін арттыруға бағытталған.

Сурет 3. Көпфункционалды жиһаздың мысалы.

Модульдік жиһаз - бұл бірнеше тапсырыс беруші ретінде сіз өз қалауыңыз бойынша жинай алатын бірнеше дайын бөлікке бөлінген жиһаз. Бұған мысал ретінде модульдік дивандар жатады, ол сіздің кеңістігіңіз шектеулі болғанда және сіздің өлшемдеріңізге сәйкес келетін диван қажет болғанда өте жақсы.

Түрлендірілетін бөлмелер дәстүрлі Мерфи төсегіне негізделген: қабырға ішіндегі кереует. Жаңа және тұжырымдамалық шағын пәтерлердің интерьерінде пәтерге өте қолайлы арнайы жиһаздан жасалған интерьер бар. Қабырғаларда бірнеше түрлі функциялар мен механизмдер бар. Мысалы, сіз есікті ашып, кереует, үстел, шкаф, жуынатын бөлме және т.б. таба аласыз. 4-суретте кереует диваннан жоғары қабырғаға шығарылатын трансформаторлық бөлменің мысалы келтірілген.

Сурет 4. Трансформацияланатын бөлменің мысалы

Түрлендірілетін жиһаздың бірнеше атауы бар: көпфункционалды жиһаз, ықшам жиһаз және түрленетін жиһаз. Көпфункционалды жиһаздың негізгі идеясы - аты айтып тұрғандай оның бірнеше қызметі бар. Нарықта көптеген нұсқалар бар. Жиһаздың мысалы төмендегі 4-суретте көрсетілген. Бұл жиһаз кітап сөресі, қойма және үстел мен орындықтар ретінде қызмет етеді.

Бұл мақалада жиһаз, шағын пәтерлер мен адамдардың әл-ауқаты, сондай-ақ оның тұрғындарына үлкен әсер ететін пәтердегі физикалық орта арасындағы маңызды байланыс көрсетілген. Сонымен қатар, мақалада іс жүзінде шағын пәтерлерді функционалды жабдықтаудың бірнеше әдісі бар екенін көрсететін тиісті әдебиеттер келтірілген. Шешімдер ақылды және шағын кеңістікте өмір сүруге мүмкіндік береді. Алайда, адамның әл-ауқаты туралы айтатын болсақ, әртүрлі шешімдер практикалық деңгейде ғана тиімді болып көрінеді. Олар кеңістікті тиімді пайдалануға қызмет етеді, бірақ сол жерде тұратын адамдардың әл-ауқаты үшін өте қолайлы болмауы мүмкін [5].

Кішкентай пәтерлерде тұрғындардың әл-ауқатына бағытталған жиһаз жасаудың нақты тәсілі бар-жоғы белгісіз. Бұл қиын болуы мүмкін, бірақ осы мақалада қарастырылған әдебиеттерге сүйенсек, үш негізгі факторды есте ұстаған жөн.

Біріншіден, адамдар физикалық тұрғыдан әр түрлі болатынын, олардың эмоционалды-психологиялық сипаттамалары әр түрлі болатынын есте ұстаған жөн. Екіншіден, мүмкіндігінше құнды кеңістікті үнемдеу үшін бірнеше функцияларды орындайтын жиһаздың болуы өте маңызды. «Басты ереже» - мүмкіндігінше қарапайым және интуитивті нәрселерді сақтау. Пайдаланушы жиһаздың әртүрлі функцияларын күн ішінде қосымша тапсырма ретінде қарастырмауы керек. Бұл қиындықсыз және табиғи болуы керек. Жиһаз бірнеше функцияларды орындай алады, ал тұрғындар бұл туралы ойланудың қажеті жоқ. Үшіншіден, жиһаздың орналасуы пәтердің ағымы мен сезіміне әсер етуі мүмкін. Сондықтан жиһазды жеңіл және жылжымалы ету маңызды.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Пономарева Е. О. Азаматтық ғимараттардың интерьері. Минск: Жоғары мектеп, 1991. 255 б.
2. Агранович-Пономарева Е.О., Аладова Н.И. Интерьер және тұрғын үйлердің дизайны. Ростов-н / Д.: Феникс, 2005. 352 б.

3. Сәулет және дизайн: Анықтамалық. 2014. URL: <http://novosibdom.ru/node/562> - кіру күні: 20.01.2014.

4. Сәулет және интерьер. 2014. URL: [http://www.novate.ru/files/\]\]>_u31123 / Renato-Arrigo-1.jpg](http://www.novate.ru/files/]]>_u31123/Renato-Arrigo-1.jpg)-Кіру күні: 04.02.2014.

5. Сәулет және интерьер: Сіздің үйіңізге арналған идеялар. 2014. URL: [http://www.novate.ru/blogs/130108/8257\]\]>](http://www.novate.ru/blogs/130108/8257]]>) - Қол жеткізу күні: 02.02.2014 ж.

УДК 78.07:374«20/21»

Лілія Музиченко
(Володимир-Волинський, Україна)

НАШ СУЧАСНИК У МУЗИЧНОМУ І КРАЄЗНАВЧОМУ ПРОСТОРИ ВОЛИНИ

У статті окреслено життєвий і творчий шлях Володимира Музиченка, талановитого музиканта й аранжувальника, викладача, громадського діяча, краєзнавця, письменника, який зробив вагомий внесок у розвиток культури Волині, зокрема міста Володимира-Волинського.

Ключові слова: викладач, аранжувальник, композитор і письменник, очільник місцевої єврейської громади.

The article analyzes the life and creative Volodymyr Muzychenko way of the talented musician and arranger, teacher, public figure, ethnographer, writer, who made a significant contribution to the development of the Volyn culture, in particular the city of Volodymyr-Volyns'kyi.

Key words: lecturer, arranger, composer and writer, head of the Jewish community.

Роль особистості в історії дуже вагома, оскільки саме вихідці з народу і є творцями історії держави. Саме ті, звичайні і прості люди творять історію нашого краю, майбутнє нашої країни – України.

Рис. 1. Музиченко В. А.

Володимир Музиченко – людина, яка зробила добру справу, яка вклала часточку своєї душі, щоб відновити пам'ять людей про ті події, які відбувались в історії минулих років на Володимирщині. Він розказав правду, яка впродовж багатьох років замовчувалася.

Народився 4 січня 1964 року в місті Сарни на Рівненщині у багатодітній інтернаціональній родині. Батько білорус, мати єврейка, яка перенесла всі жахи гетто, втратила рідних, була врятована простим українським селянином. Закінчив Володимир 8 класів Сарненської ЗОШ і музичну школу.

З 1988 року разом із сім'єю проживає в місті Володимирі-Волинському, де народились його син і донька. З того ж часу він працює викладачем у Володимир-Волинській дитячій музичній школі. Окрім того, Володимир Музиченко композитор, краєзнавець та громадський діяч, людина з активною громадянською позицією.

Нещодавно вийшло друком доповнене перевидання праці Володимира Музиченка «Володимир єврейський». Враховуючи англomовний переклад, це вже третє видання книжки, яка розповідає про життя єврейської общини міста до Другої світової війни, трагічні сторінки Голокосту, героїчних рятівників – Праведників народів світу і долю тих небагатьох врятованих євреїв, які мають безпосередній стосунок до міста Володимира-Волинського та його району. Нова книжка видана у твердій палітурці, доповнена великою кількістю ілюстрацій, серед яких багато кольорових знімків і загалом цікавих історичних світлин.

Третє видання книги Володимира Музиченка «Володимир єврейський» вийшло тиражем 600 примірників. Праця має досить значний обсяг – 432 сторінки [5].

Володимир Музиченко постійно проводить дослідницьку роботу про єврейську громаду з володимирським корінням, більшість з яких емігрували і нині проживають за кордоном. Його дослідження – це масштабна клопітка праця, з якою варто ознайомитися усім, кого цікавить історія міста Володимира-Волинського та району.

Книга Володимира Музиченка «Володимир єврейський» – це спроба донести людям правду про минуле, пам'ять про події, що відбувались на Володимирщині, які замовчувались і витирались зі сторінок історії нашого краю.

Володимир Музиченко – очільник Володимирської єврейської громади, він вивчає історію єврейської громади міста, опікається меморіалом жертв Голокосту біля села П'ятидні, він ініціатор встановлення пам'ятника в'язням єврейського гетто, що знаходиться по вул. Т. Шевченка в м. Володимирі-Волинському.

Окрім дослідницької роботи Володимир Музиченко займається композиторською діяльністю. У 1984 році закінчив Рівненське музичне училище (клас викладача Костючок М. В.), а в 1993 році закінчив Рівненський інститут культури. Впродовж багатьох років він працює викладачем по класу гітари у Володимир-Волинській дитячій музичній школі. Володимир Музиченко викладач вищої категорії, старший викладач, автор ряду фортепіанних і вокальних творів, обробок для гітари та ансамблів, аранжувальник, керівник дитячого ансамблю музичної школи «Музиченьки». За участь у Всеукраїнському конкурсі молодих виконавців «Володимир – 2002» журі фестивалю нагородило Володимира Анатолійовича дипломами «Кращий композитор конкурсу» та «Композитор найкращої національно-патріотичної пісні» («Пісня про хліб»). Він також був відзначений як кращий композитор конкурсу, де виконувалося найбільше пісень у його аранжуванні [3, с. 2].

Видана його збірка обробок для гітари «Золотий Єрусалим» [6]. До збірки увійшли обробки різного рівня складності, але кожна з них написана із урахуванням особливостей виконавської практики на гітарі, в першу чергу – вікових особливостей. При цьому кожна обробка у максимально доступній формі містить елементи різних функцій викладу матеріалу без спотворень мелодичної лінії і достатньо детальною гармонізацією. Зокрема, збірка містить авторські обробки пісень різних за стилістикою та різних народів, одна з них для квартету гітаристів. Також до збірки включено комплекс власних вправ, написаних автором в процесі багаторічної викладацької діяльності для початківців. Дані обробки є опробованими як у власній педагогічній практиці, так і у практиці його колег.

Збірка його фортепіанних творів «Осінь, зачекай...» включає п'єси для фортепіано. [7]. Серед них можна виділити п'єсу «Білі троянди», сповнену ліричності та любові, а також «Колискову для Сергія», присвячену сину композитора. Твори композитора вирізняються мелодійністю, ритмічністю звучання, різнобарв'ям гармонії і простотою викладу. Видання користується популярністю серед учнів музичних шкіл та студентів музичних закладів, як навчальний та конкурсний матеріал, музикантів, всіх тих, хто прагне збагатити свій творчий репертуар.

Пісенний матеріал В. Музиченка різноплановий – це дитячі, шкільні та патріотичні пісні, в яких гармонійно поєдналися музика і поетичний текст, що поглиблює образну виразність його музичних творів. Володимир Музиченко аранжував велику кількість пісень українських авторів, які неодноразово виконувались на конкурсах всеукраїнського так і міжнародного рівнів. Зокрема, В. А. Музиченком написані пісні на тексти таких поетів, як Н. Гись,

Б. Янович, О. Лель, Л. Патлашинська, Н. Шугніло, Ю. Музиченко, В. Трохимук, С. Бояркевич, Г. Маніва, В. Остапчук, Й. Струцюк, Г. Ващук, Н. Денисюк, В. Кахалашвілі, І. Кохановський, Л. Вишеславський, Г. Сербін, В. Захарда, Т. Кочеткова та ін. Його завжди хвилювали теми патріотизму, любові до рідного краю і рідної мови, загальноетичні теми. Деякі тексти були написані до вже готових інструментальних творів і відразу ставали піснями, а деякі композитор створив самостійно.

Юні співаки, виконуючи пісні свого наставника, неодноразово перемагали на таких престижних конкурсах і фестивалях, як «Золота підкова» (м. Ковель), «Зірки, на сцену!» (м. Київ), «Крок до зірок» (м. Київ), «Юні голоси» (м. Володимир-Волинський), «Володимир» (м. Володимир-Волинський), «Шоу – західний регіон» (м. Рівне), «Азовські вітрила» (м. Скадовськ), «Срібні дзвіночки» (м. Луцьк), «Паросток» (м. Нововолинськ). Із його аранжуваннями пісень «Моя Волинь», «Пісня про Трускавець» Ірина Хом'як, учасниця Всеукраїнського пісенного конкурсу «Зірки, на сцену!» в Трускавці, вийшла у фінал, а із твором «Кольорова пісенька» на слова В. Трохимук Настя Сисоєва виступала на конкурсі «Крок до зірок» у столиці. Чимало аранжувань пісень зробив композитор для дітей, які брали участь у щорічному міському конкурсі сучасної української естрадної пісні «Юні голоси» [9, с. 3].

На Всеукраїнському конкурсі композиторів «Спалахи багаття», що проходив у Києві, в якому брали участь близько 460 професійних і самодіяльних композиторів, що представили понад 1600 музичних творів у чотирьох номінаціях, яскраво засвітилася зірка композитора-новатора та викладача Володимир-Волинської музичної школи Володимира Музиченка. На конкурс він представив пісню «На червоне» на слова місцевої поетеси Надії Гись. За умовами конкурсу визначалося чотири переможці. Одним із них і став Володимир Анатолійович, за що в березні 2008 р. у столиці отримав Диплом IV-го ступеня майстра-композитора в номінації «Свіжа танцювально-пісенна мелодія» Всеукраїнського конкурсу композиторських талантів «Спалахи багаття» 2007-2008 років [4, с. 13].

За ініціативи В. А. Музиченка на телеканалі «АТМ Володимир» було знято фільм «Плач, мамо...» (2005 р.), присвячений темі Голокосту на Володимирщині, та «І дай у вічності нове ім'я» (2007 р.) – про Праведників народів світу, що рятували від смерті євреїв.

Аранжовані ним пісні увійшли до збірок християнських пісень: «Я знаю край» Миколи Ткачука (м. Луцьк, 2007 р.) та «Ти, мабуть, не маєш друга» (м. Луцьк, 2011 р.) Юрія Костюка.

Володимир Анатолійович Музиченко своєю творчістю, популяризацією української пісні зробив вагомий внесок у розвиток культури міста Володимира-Волинського та Волині загалом. Його прізвище занесено до книги М. Веремчука «Володимир-Волинська енциклопедія» [1, с. 164]. Творча і красзнавча діяльність Володимира Музиченка сприяє естетичному і патріотичному вихованню молодого покоління, допомагає зберегти пам'ять про тих, хто був безневинно знищений та пережив тяжкі роки Голокосту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Веремчук М. Володимир-Волинська енциклопедія (ескорт). Луцьк : Редакційно-видавничий відділ Луцького націон. техн. ун.-ту, 2011. С. 164.
2. Гусюк Л. Викладач і аранжувальник. *Слово правди*. 2000. № 91 (14 листопада). С. 2.
3. Гусюк Л. Любов до України починається з пісні. *Слово правди*. 2002. № 67 (20 серпня). С. 2.
4. Михальчук А. Іскра Музиченка у «Спалахах багаття!». *Слово правди*. 2008. № 23 (20 березня). С. 13.
5. Музиченко В. Володимир єврейський. Історія і трагедія єврейської громади Володимира-Волинського. Нововолинськ : Формат, 2021. 432 с.
6. Музиченко В. Золотий Єрусалим. Обробки для гітари. Нововолинськ : Формат, 2020. 32 с.

7. Музиченко В. «Осінь, зачекай... П'єси для фортепіано. Нововолинськ : Формат, 2020. 32 с.
8. Надюкова І. Вічна пам'ять жертвам Голокосту. *Слово правди*. 2014. № 18 (1 травня). С. 5.
9. Надюкова І. Камертони любові. *Слово правди*. 2004. № 103 (23 грудня). С. 3.
10. Нестерук Л. Вернісаж юних Володимирських талантів. *Регіональна газета Володимир-Волинського району і міста Нововолинська*. 2002. № 30 (25 липня). С. 1.
11. Muzychenko Volodymyr. (2015). Jewish Ludmir: The History and Tragedy of the Jewish Community of Volodymyr-Volynsky: A Regional History. – Boston : Academic Studies Press. 378 p. [in USA].

УДК 7.097:792.82

*Сералы Тлеубаев, Гульмира Дильдебаева
(Шымкент, Казахстан)*

ТВОРЧЕСТВО З.М.РАЙБАЕВА В ИСТОРИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ РАЗВИТИЯ БАЛЕТНОГО ТЕАТРА КАЗАХСТАНА

В статье дан краткий обзор пути развития балетного театра Казахстана и вклад великого балетмейстера З.Райбаева. В творчестве З.Райбаева, в его произведениях – будь то крупный балет или короткая миниатюра – всегда можно проследить черты, связывающие его с прошлым, с традициями, и найти рожденное современными требованиями с опорой на предшествующее развитие творческого новаторства.

Ключевые слова: балетный театр, казахский балет, балетмейстер, казахский танец, творчество, Райбаев.

The article provides a brief overview of the development of the ballet theater of Kazakhstan and the contribution of the great choreographer Z.Raybayeva. In the work of Z.Raybayev, in his works – whether it is a large ballet or a short miniature – you can always trace the features, connecting it with the past, with traditions, and to find what is born of modern requirements based on the previous development of creative innovation.

Keywords: ballet theater, kazakh ballet, choreographer, kazakh dance, creativity, Raybayev.

С начала становления балетного театра Казахстана прошло 80 лет. За этот сравнительно небольшой отрезок времени казахским балетом пройден немалый путь творческих успехов и неудач, на котором все же больше достижений. За годы своего существования хореографическая труппа театра завоевала репутацию профессионально-стабильного, ищущего коллектива. Сегодня казахский балет – понятие не столько географическое, сколько обозначающее определенное, вполне самостоятельное явление в ряду культурной жизни республики. Восемь десятков лет назад казахский народ начал возрождать свой танцевальный фольклор. Единицами насчитывались энтузиасты народного танца – талантливые самоучки, сохранившие от предков насыщенное поэзией и красотой искусство пластического движения. Единичными были и сами танцы. Казахстан обладал тогда лишь несколькими коллективами художественной самодеятельности, которые изредка использовали танцы-пантомимы [1, с. 52].

Балет, балетный театр, классический танец – эти понятия совершенно отсутствовали в культуре казахского народа, были ему неизвестны. Кроме того, широко бытовало представление, будто бы танца вовсе не было в народном искусстве, мешая поверить, что казахский танец и балетный театр могут войти в жизнь народа, стать частью культуры, приобрести свои национальные черты. Каждый год был ступенькой вверх или, напротив, шагом назад, иногда же просто остановкой, как время для раздумий, чтобы оглянуться в

прошлое или заглянуть в будущее. Это годы поисков, редких открытий и обязательного копирования, без которого не может существовать ни один большой балетный коллектив. В обширном крае не существовало ни балетной школы, ни театра. Тем значительней достижения, которых добился казахский балетный театр за прошедшие десятилетия. Сегодня в Казахстане работают десятки театров, музыкальных учреждений и учебных заведений, которые благоприятствуют распространению балетного искусства. Начиная с первых дней своего творческого пути, балетный театр активно шел по основным двум направлениям – становление и развитие классического танца, и становление национальной хореографии. У истоков казахского балета стояли А. Александров, А. Чекрыгин, Ю. Ковалев. Каждый из них сделали многое для популяризации его достижений. В создании классического репертуара балетмейстеры видели будущее театра. И эта задача осуществлялась и осуществляется на протяжении всех лет работы театра. Ю. Ковалев сформировал первую труппу русского балета и впервые показал казахскому зрителю классический балет «Коппелия». Его постановки «Конек-Горбунок», «Лебединое озеро», «Жизель», «Дон Кихот», «Спящая красавица», «Бахчисарайский фонтан» стали основой репертуара национального балета, многие из них живут и поныне. Прочная и неразрывная связь с традициями русского театра была опорой в создании национального балета [2, с. 7]. Впервые годы становления музыкального искусства не сразу были преодолены пережитки патриархально-байской морали во взглядах на балетное искусство. Пренебрежительное отношение к народным танцам было частью этих пережитков. Театру удалось изменить это отношение и поднять народный танец на уровень профессионального сценического искусства.

К перечисленным спектаклям, время от времени обновляемым балетмейстерами, присоединяются интересные классические балеты, которые говорят о том, что труппа набирает силы. Это «Лауренсия» (1941), «Раймонда» (1952), «Эсмеральда» (1953). Интенсивное расширение репертуара идет за счет известных советских балетов: «Юность» (1952), «Берег счастья» (1953), «Медный всадник» (1955), «Шурале» (1956).

Инициатива в создании новой линии репертуара принадлежала балетмейстеру Д. Абинову. Его по-праву можно назвать первым отечественным балетмейстером. Придя в театр, он, прежде всего, уделяет внимание исполнительскому составу, активно выдвигая артистическую молодежь. Под руководством Даурена Абинова развились дарования С. Кушербаевой, А. Асылмуратовой, А. Джалилова, С. Тулусановой и З. Райбаева, ставших ведущими солистами.

Вместе со всем многонациональным искусством бывшего Советского Союза казахский балет шел по пути борьбы за единство эстетического и этического, за тот «сердечный интеллектуализм в балетном искусстве, которому свойственно средствами условного танцевального языка создавать обобщения, утверждающие прогрессивное как прекрасное, все реакционное как безобразное» [3, с. 168].

Эти эстетические завоевания многонационального балетного театра стали достоянием и балета казахского. Достижения советского балета послужили той отправной платформой, на которой вырос казахский балет. Кроме этого, казахский балет взял готовые формы европейского балета. Свое национальное своеобразие он нащупывал сам, и в этом поиске немалая роль принадлежит новаторам, экспериментаторам сцены. Таким образом, казахская хореография последовательно и планомерно шла вперед, накапливая силы, опыт и знания, одновременно решая важную для эстетики казахского балета проблему – традиций и новаторства, путей освоения и сохранения классического наследия и создания новых оригинальных балетов.

Постановщики смело отходят от традиционных форм и композиций, вводят малые ансамбли, квартеты и трио. Ценным достоинством многих спектаклей является национальный танцевальный стиль, причем этот стиль чувствуется не только в отдельных танцах, но во всей пластике, в манере двигаться, в манере носить костюм. Как сказал театральный критик Н. Эльяш: «Все проникнуто чертами национального характера» [4, с. 1].

Важкими етапами в історії національного балета були декади казахського мистецтва і літератури в Москві в 1936 і 1958 роках. Перша декада – це початок, перші кроки, але вже тоді балетний театр взяв визначену вершину і довів право на існування. Друга декада – це своєрідний злет, утвердження. Незважаючи на зазначені недоліки – недостатня жанрова визначеність лібретто, ілюстративність і прямолинійність режисерських рішень, позбавлена цілісного драматичного задуму музика – критики єдинодушно говорили про казахський балет як про повноцінну, розквітаючу гілку багатонаціонального балетного мистецтва.

Цей період був характерний тим, що відбулося накоплення нових ідей, виникла необхідність осмислити мистецтвенний досвід минулих років, знайти нові, глибокі за змістом сюжети, нові більш переконливі засоби виразності. Поряд з багатодійними спектаклями, втілюваними трагедії, драми, комедії, літературні твори як сучасних, так і класических авторів, народжуються балети однодійні, танцювальні сюїти і хореографічні симфонії, ліричні і героїчні поеми, буффонади, концертні мініатюри. Активізується і теоретична думка, з'являються багато нових книг, статей в періодичних виданнях, де осмислюється не тільки практика старіших балетних театрів Москви, Ленінграда і інших міст, накопивших величезний досвід. Все більше з'являється досліджень творчої лабораторії діячів балета – артистів, балетмейстерів, композиторів, мистецтво яких поглиблює хореографію.

В 60-і роки казахський балетний театр розвивається, зберігає і поглиблює все цінне, що було накоплено раніше. Діяльність театру по-прежнему направлена на рішення головної задачі – підвищити рівень національної хореографії. В своїй роботі керуються двома взаємодоповнюваними одне одного тенденціями – розвитку національних форм при збереженні традицій класического балета.

В 60-і роки театр ім. Абая бережливо зберігає спектакль «Жизель» в постановці Г.С.Уланової. Два рази відновлюється «Лебедино озеро». Не сходять з сцени «Спляча красавиця». Ставляться «Есмеральда», «Дон Кихот», «Баядерка». З. Плужникова, А. Селезнев, М. Ахмедієва, К. Айдарова і др., заклали основи виконавської культури, високої творчої звитяжливості, передають своє кредо артистам балета середнього покоління.

Крупніший дослідник балета П. Карп писав: «Достатньо беглого знайомства з історією балета, щоб переконатися, що його виразні засоби все час, хоча нерівномірно, розвивалися, досягаючи то однієї, то інших своїх сторін, іноді навіть за рахунок деградації тих, які досягали свого напередодні. Але історія балета не зводиться до зміни систем виразних засобів. Сама ця зміна визначається вимогами життя, неперервно змінюваним змістом» [5, с. 39].

В залежності від цього, з яких позицій художник-балетмейстер підходить до сприйняття правди життя, враховуючи умовну природу балетного мистецтва, його творення або знаходять справжню цінність, або не досягають високої мистецтвенності і забуваються. Якщо одні балетмейстери свою основну задачу бачать в збереженні творчого спадку, то інші, порівнюючи свої пошуки з вимогами самої життя, беруться за перетворення досягнутого, все більш стилізуючи як виразні засоби пластики, так і змістову тематику. К останнім і належав Заурбек Райбаєв.

Г.Н. Бейсенова, учениця З. Райбаєва, сказала: В культурі Казахстану був і свій Петіпа, і свій Ігорь Моїсєєв» в обличчя Заурбека Райбаєва. Як би пафосно це не звучало, але той внесок, який зробив Райбаєв в становлення і класического балета, і національної народно-сценічної хореографії безцінені. Для тих, з ким він працював, кого навчав, він всю життя залишався прикладом високої культури і професіоналізму.

Райбаєва-балетмейстера відзначають глибоке знання справи, мистецтвенний смак, прагнення до створення хореографічних композицій, вірних природі балетного мистецтва на рівні його сучасних досягнень. Їм належать постановки драматических, трагедійних, лірических, комедійних і глибоко філософських по своїй суті балетів. Їх цікавлять постановки як однодійних, так і монументальних балетів. Він автор більш ніж десятків оригінальних спектаклів [6, с. 271].

Творчество Райбаева всегда отличало глубокое проникновение в национальную культуру. Им поставлены «Мереке би», «Девичий лирический танец» на музыку Н. Тлендиева, «Шолпы» С. Еркембекова, «Косалка», «Асатаяк», «Келиншек» и другие танцы, которые занимают достойное место в репертуаре профессиональных и самодеятельных коллективов. Творческая деятельность Государственного ансамбля танца «Салтанат» является сегодня достойным продолжателем дела своего создателя – Заурбека Мулдагалиевича Райбаева [7, с. 17].

О незаурядном таланте и человеческих качествах З. Райбаева говорят и пишут деятели культуры. Приведем ряд высказываний.

– Дюсенбек Накипов, председатель союза хореографов Казахстана: «Несомненно, с его именем связана целая эпоха в жизни театра. Он был первым артистом, который от Казахстана ездил за рубеж. Все видные казахстанские балетмейстеры прошли школу Райбаева».

– Гульжан Туткибаева, руководитель балетной труппы ГАТОБ им. Абая: «Он уделял огромное количество времени своим артистам и на репетициях старался работать с каждым индивидуально. Он мог выявить в каждом его творческий потенциал».

– Анвара Садыкова, председатель совета творческой молодежи при Фонде первого Президента РК, преподаватель: «З.М. Райбаев – классик казахстанской хореографии, своим творчеством обозначил целую эпоху становления и развития профессионального балета в нашей стране».

– Ляйля Мамбетова, доктор искусствоведения Евразийского Национального университета, преподаватель: «Его балетные либретто отличаются точностью, насыщенностью хореографической лексики для каждого музыкального фрагмента. Как балетмейстер он сочинил удивительную лексику рук. Он является мэтром, казахским Петипа, человеком удивительно талантливым и глубоким».

В творчестве известного балетмейстера, в его произведениях – будь то крупный балет или короткая миниатюра – всегда можно проследить черты, связывающие его с прошлым, с традициями, и найти рожденное современными требованиями с опорой на предшествующее развитие и творческое новаторство [8, с. 7-15].

З. Райбаев поставил такие балеты: «Болеро» М. Равеля, «Шопениана» Ф. Шопена (1962), «Франческа да Римини» П. Чайковского (1962), «Легенда о белой птице» Г. Жубановой (1964, совместно с Д. Абириным), «Чин-Томур» К. Кужамьярова (1968), «Ромео и Джульетта» С. Прокофьева (1972), «Спартак» А. Хачатуряна (1974), «Раймонда» А. Глазунова (1984) и др. Заложил основы казахского национального танца, изучая его историю, развивая и привнося свое видение в классические элементы. Его танцы «Асатаяк», «Косалка», «Бишіқайың», «Балбырауын» и сегодня включены в репертуар многих профессиональных и самодеятельных коллективов Казахстана [9, с. 78]. У казахского народного танца большое будущее. Важно, чтобы специалисты, занимающиеся его сохранением и развитием, руководствовались исторически сложившимися традициями, корректно использовали новые достижения хореографии и относились к казахскому танцевальному творчеству как элементу художественной культуры казахского народа и общечеловеческой культуры в целом.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Сарынова Л. П. Балетное искусство Казахстана. А., 1976. С.108.
2. Жумасейтова Г. Страницы казахского балета. Астана: Ел Орда, 2001. С.7.
3. Ванслов В. Традиции и новаторство в балете // Ванслов В. Статьи о балете. Л.: Музыка, 1980. С. 167-190.
4. Эльяш Н. Казахский балет. Из стенограммы выступления на обсуждении балетных спектаклей ГАТОБ им. Абая во Всероссийском театральном обществе 23 декабря 1958 г. Алматы, Архив театра.
5. Карп П. Балет и драма. Л.: Искусство, 1980. 78 с.

6. Кишкашбаев Т., Шанкибаева А., Мамбетова Л. и др. История хореографии Казахстана. Алматы: ИздатМаркет, 2005. 271 с.

7. Қазақстан Республикасында кімнің кім екені. Екі томдық анықтамалық. Алматы, 2011. ISBN 978-601-278-473-26.

8. Садыкова А.А. страницы творчества З. Райбаева 60-70-х годов XX века. Диссертация магистра искусствоведения. Алматы, 2006.

9. Национальная энциклопедия. Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2006. Т. IV. ISBN 9965-9908-6-7.

УДК 347.785.7

*Балжан Тлеубаева, Санжарқожа Мырзаев, Айгерім Мырзаиш
(Шымкент, Казахстан)*

ҚАЗАҚ БИІНІҢ ПАЙДА БОЛУЫНА ҚАТЫСТЫ ДЕРЕКТІ НЕГІЗДЕР

Мақалада қазақ халқының би өнерінің даму жолдары қарастырылған. Халық өмірі қоғамның әлеуметтік-экономикалық әрекеті арқылы ғана қалыптасып қоймай, сонымен бірге мәдени, рухани-эстетикалық таным-түсінігі де шыңдалып отырған. Қазақ халық би өнері ерте заманнан-ақ қалыптасып, халқымыздың аса бай ауыз әдебиетімен, ән-күйлерімен, дәстүрлі тұрмыс-салтымен біте қайнасып келе жатқан ел мұрасы.

Кілтті сөздер: қазақ биі, хореография, дәстүр, тұрмыс-салт, сахналық би.

The article discusses the ways of development of dance art of the Kazakh people. The life of the people was formed not only by the socio-economic activities of society, but also by the strengthening of cultural, spiritual and aesthetic knowledge. Kazakh folk dance art is the heritage of the country, which has been formed since ancient times and is intertwined with the rich oral literature of our people, songs and KUIS, and traditional way of life.

Keywords: Kazakh dance, choreography, traditions, everyday life, stage dance.

Қазақтың би өнері тарихы ұзақ, би өнері жанды да сазды болып келеді. Әрбір ырғақ қимылдарында қазақтың ұлттық болмысы мен бітімі, мінезі мен тұлғасы, ақыл-парасаты, арманы мен мұраты, тілек-ниеті т.б. мазмұндар кеңінен қамтылады. Өзге ұлттардың биінен ашық та айқын тайға таңба басқандай, сұлу сымбатымен, қадыр-қасиетімен, тәкаппар табиғатымен, кеңпейіл дарқандығымен, ержүрек ерке мінезімен айдай анық өзгеше болып тұрады.

Халқымыздың басқа рухани мұрасы сияқты, би өнері жайындағы деректер мен мұрағаттар да тым ертеден бастау алады. Осыны ескере отырып, халық би өнерін зерттеуде этнографиялық һәм басқа деректермен бірге қазақтың өткендегі өмір салтын, мәдени болмысын, өнерінің сипатын саралай отырып ой түзедік.

Қазақ халық би өнері ерте заманнан-ақ қалыптасып, халқымыздың аса бай ауыз әдебиетімен, ән-күйлерімен, дәстүрлі тұрмыс-салтымен біте қайнасып келе жатқан ел мұрасы. Халықтың көркемдік жетістігінің бір көрінісі ретіндегі би өнері өзінің эстетикалық болмысында қазақ жұртының жалпы дүниетанымына сай арман мұраттарын бейнелейтін қимылдар жүйесін қалыптастырды. Қазақ халқы ежелгі би өнерімен бізге жеткен бүгінгі дәстүрін өзінің рухани қазынасына қосып, ғасырлар белесінен алып өткен [1, б.37].

Қазақ халқының би өнері де халық арасынан жиналып, қағаз бетіне түсірілді. Сахнаға дайындаушылардың жетекшілігімен ұйымдастырылып, сахна төріне көтеріле бастады. Тарихы ұзақ, ұлттық бояуы қанық, қоры мол қазақ би өнері, сахна төрінде өзіндік орынын төмендетпей, күн санап түлеп-түрленіп, гүлденіп – көркейіп толыса түсті.

XX ғасырдың басында әр жерде өткен театрландырылған концерттік кештерде би биленбеген, дегенмен, әр түрлі ойын түрлерінің сахнадан көрсетілгенін аңғардық. Осы

кезеңдегі жазба деректерде сахнада би биленді деген сөз жоқ. Дегенмен, белгілі өнертанушы ғалым Б.Құндақбайұлының мына сөзіне көңіл бөлуге болады деп ойлаймыз. Ол өзінің "Уақыт және театр" атты кітабында: "Сахнада өлең айту, күй тарту, кейбір халық ойындарын көрсету бұрын да Семейде болып тұрған",-деп, жазды. Халық биі осы ойын түрлерінен дамып, әуесқойлық қарапайым түрінен кәсіби келбет алып, шығармашылық ізденістер арқасында сахнаға шыға алды.

Қазақ халқының эстетикалық мәдени қоры шексіз және ол ұдайы жаңарып, даму үстінде. Маман хореографтардың міндеті де осы бай мәдени мұраны өз шығармашылығында дұрыс пайдалана отырып, заман талабына сай халықтық-сахналық би түрлерін жасау. Сол кезеңнен бері қазақ биі ұлттық хореография өнерінің дамуында үлкен рөл атқарып отыр. Бүгінгі күні кәсіби және әуесқой шығармашылық би ұжымдарының бағдарламалары негізін халық биі құрайды [2, б. 71].

Ал, қазақ би өнерінің кәсіби деңгейге көтеріліп сахна төріне шығуы, XX-ғасырдың 30-шы жылдарында ашылған Қазақ Мемлекеттік би өнері театрымен тікелей байланысты. Бұл кезеңде кәсіби өнерді терең ұғынудың, Еуропаның озық мәдениетінен үйренудің нәтижесінде қазақтың халықтық өнері жан-жақты дамыған шын мәдениетті өнердің санатына қосылғанын ғалымдар айтып та, жазып та жүр [3, б. 143].

Қазақтың халық би өнері ұлттық сазы мен дыбысы, үні өте әсем, ырғағы жігерлі, мазмұны бай болып келеді. Тіпті қуанышты, жайдары, нәзік үнге толы күй әуендерінің өзінен де би ырғағын анық сезінуге болады. Мысалы, Құрманғазының «Балбырауын» күйін алайық. Мұнда ол «Балбырауын» күйін би ырғағы етіп шығарған сияқты. Күйдің басынан аяғына дейінгі қуанышты, көтеріңкі ырғақтар арқылы ауыл жастарының той-думаны көз алдына елестейді. Ал, Тәттімбеттің «Былқылдақ» күйінен де ырғағы жігерлі би қимыл-қозғалыстарын көргендей боламыз. «Мерген», «Қара жорға», «Ортеке» және тағы басқа күйлердің мазмұны да, саз немесе әуен ырғағы да биге арналып жазылған дегенге дау тудырмайтындығы анық [1, б. 45].

Ал егер біз бұлардың үстіне айгөлек, ақсүйек, соқыр теке, түйе-түйе, алтыбақан, орамал тастау, беташар, жар-жар, шашу, мерген, сайыс, көкпар, бәйге, күрес, жаяу жарыс, ат шабыс, айтыс, қыз қуу, садақ тарту сияқты ұлттық ойындарын қоссақ, сондай-ақ бұлардың сыртында өрнек тоқу, кесте тігу, текемет, сырмақ басу, тұс киіз, күміспен оюлаған ер-тоқым, сандық, кебеже, саба пісу, ұршық иіру тәрізді қазақ әйелдерінің қолөнерлеріне катысты іс-қимылдары да бар екенін ескерсек, осылардың барлығы да би өнері ырғағына тұнып тұрған қазақ биі демей не дейміз?! Шаңырақ көтеріп киіз үй тігу және оны жығудың өзі де қандай әсем көрініс [4, б. 112].

Қазан социалистік революциясы Ресей халықтарымен бірге, қазақ халқын да қанаудан, езгіден босатты, қоғам өмірінің рухани және әлеуметтік-экономикасының жан-жақты жедел дамуына қажетті жағдайлар жасады, миллиондаған бұқара халықтың мәдени байлықтарға қол жеткізуіне жол ашты. Өнерге қамқорлық жасау тарихта бірінші рет шын мәнінде мемлекеттік, жалпы халықтық іске айналды. Өз халқының ұлттық мәдениетінің дамуына терең көңіл аударудың жарқын көрінісі қазақ биінің кәсіби сахнаға шығуымен байланысты Қазақстандағы театр өнерінің тууы болып табылады.

Қазақстан халықтарының кәсіби театр өнерімен танысуы XIX ғасырда, алғашқы орыс театрларының шеткі территорияларында (Омбы, Оренбург) ашылуымен және орыс және украин жылжымалы театр ұжымының өнер сапары қойылымдарынан басталып, XX жүзжылдықтың басында Қазақстанның барлық қалаларын қамтыды.

Бұл театрлардың концерттері арқылы қазақтар алғаш рет орыс және украин билерін, олардың қарапайым және эмоционалды қимыл-қозғалыстарын, суреттеме бояуларының молдығын тұңғыш көре алды.

Орыстың театр өнерінің әсер етуімен алғашқы әуесқой драма үйірмелері пайда бола бастады. Мұнда алдыңғы қатарлы қазақ зиялы буыны өзінің шығармашылық күшін байқап көре отырып, үйлену тойындағы салт-дәстүрлерді, халық ертегілерінің инсценировкаларын жасады. Ескі өмірді сынап, бай-феодалдардың жауыздық іс-әрекетін, өткен өмірді

бейнелейтін комедиялы, бір актілі пьесалар жазды, қазақ ақын-ағартушылары А.Құнанбаевтың, Ы.Алтынсариннің және т.б., Крылов мысалдарының аудармаларынан инсценировка жасады.

Қазақстандағы мәдениеттің қайта құрылуының ең жарқын көрінісі социалистік құрылыстың алғашқы жылдарында-ақ республикада көптеген көркемөнерпаздар ұжымдарының пайда болуы болып табылады. Бұл процесс, бүкіл кеңес одағындағыдай республикада да қысқа мерзімнің ішінде кең етек жайды. Мұндай ұжымдар барлық жерде қалаларда, Қызыл армияның әскери бөлімдерінде, ауылдарда құрыла бастады. Халыққа саяси-эстетикалық тәрбие беру міндеттелген бұл ұжымдардың репертуарының басты тақырыбы еңбекке үндеу, сауатсыздықпен, адам санасындағы ескілік сарқыншақтармен күресу болып табылды. Халықтық көркемөнерпаздар өнерінің дамуы мақсаты, ұйымдастырылған сипатта жүргізілді. Республика басшылары халық шығармасының дамуына белсенді түрде ықпал жасады [5, б. 87].

Көптеген халық шығармасы шеберлерінің жиналуы Қазақ драма театрындағы ұлттық оркестрді, әншілер тобын және халықтық хорды біріктіріп, осының негізінде филармония құруға мүмкіндік алды. Болашақта Қазақ би өнері театрына айналдыру мақсатында би студиясы ашылды. Бұл студияның негізгі құрамында жақсы вокалдық өнерлері бар бұрынғы драма театрының әртістері болды. Олардың қатары би өнері-драма техникумының әншілерімен, қазақ педагогика институтының көркемөнерпаздар ұжымының және қазақ радиосында жұмыс істейтін әншілермен толықтырылып отырылды.

Нәтижесінде, бір ғана қазақ драма театры ұжымының өзінде үш жеке шығармашылық ұйымдар: драма театры, би өнер студиясы және республикалық филармония құрылды.

Қазақ биіндегі үлкен бір ерекшелік көшпенді өміріміздің айрылмас байлығы болған төрт түлік малға құрметін, және сол төрт түлікті байлық ретінде пайдалана білген өмір салтымызды бейнелейді. Айтар болсақ, би әрекеттерінде мал сауу, атқа шабу, жүн түту, сырмақ тігу, ұршық иіру, саба пісу міне осылай тізе берсек таусылмайды. Осы ерекшеліктер тек қазақ ұлтына тән өмірді бейнелеген таза қазақ қанды өнер деп әлем халықтарына тамсандыра көрсетуге боларлықтай сап өнер.

Және айтар болсақ, үлкен бір атап өтеріміз, сахнаға шыққан биде ұлттық ойындарымыз түгелімен бейнеленеді. Ол әрекеттер қазақтың қара домбырасының қосішегінен саулаған далалық күйдің ырғағымен қосылып қазақ даласының байырғы бай мәдениетін, таза салт бояуын көз алдыға тұтасымен әкелері шын. Міне осы ерекшеліктер қазақ халқы да техникалы заманмен бірге дамып тұрмысы өзгере бастаған осы ғасырда да өз бояуын солғындатпай, жоғары оқу орындарының төрінде қазақ би өнерінің білім ошағы болып қалыптасып, ондағы ұстаздар сол асыл ерекшеліктерді бұзбай, қайта онан ары зерттеп қалыпқа түсіріп дамытып отырғаны мақтанарлық жәй. Сонымен бірге қазақ халқының болашағына қосқан үлкен үлесі деуге болады.

Би өнерінің сахна төрінде орын алуына әр елде жасап жатқан қазақ өнерпаздары басқа ұлттардың өнер артықшылықтарын пайдалана отырып, халық би өнерінің дамуына еңбек етті.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ізім Т. Қазақ биінің даму белестері (Диссертациялық жұмыс). Алматы, 2005. 138 б.
2. Әбіров Д. Қазақ биінің тарихы. Алматы: Санат, 1997. 160 б.
3. Әуезов М. Шығармалар жинағы. Т. II. Алматы: Жазушы, 1969. 480 б.
4. Всеволодская-Голушкевич О.В. Бақсы ойыны. Алматы: Рауан, 1996. 144 с.
5. Жиенкулова Ш. Тайна танца. Алма-Ата: Өнер, 1980. 280 с.

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГІКА

УДК 37.01

*Тетяна Пуertas Паласіос, Тетяна Сич, Валентина Марковська
(Маріуполь, Україна)*

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ: НОВІ РЕАЛІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Процес оволодіння знаннями, розширення компетенцій ефективніше здійснюється при наявності складових, що відповідають сучасним новітнім технологіям. У статті розглядаються особливості дистанційного навчання, як складнощі, пов'язані з ним, так і переваги.

Ключові слова: знання, компетенції, дистанційне навчання.

The process of acquiring knowledge, expanding competencies is more effective in the presence of components that meet the latest technologies. The article discusses the features of distance learning, both the difficulties associated with it and the advantages.

Keywords: distance learning, knowledge, competence.

Всебічні зміни торкаються всіх ступенів навчального процесу. Будь-який процес має свої технології, набір інструментів та засоби користування ними. Не обходить це явище і надання освітніх послуг.

За класифікацією Організації Об'єднаних Націй, третинний сектор переважає в країнах з розвинутою економікою. До нього відноситься і надання освітніх послуг, в сфері яких останнім часом втілення нових технологій стало не тільки прогресивним явищем, а нагальною потребою. Якщо ще 3 роки тому (в «доковідну епоху») знання і компетенції викладача могли охоплювати ту область знань, в сфері якої він і сам здобував освіту, це було звичним явищем. У період же самоізоляції і переходу всього освітнього процесу в період пандемії на дистанційну форму, бути просто добрим фахівцем у своїй галузі знань стало недостатньо. Виклик, кинутий педагогам, змусив переглянути підходи до роботи, взяти на озброєння інструменти, що вже застосовуються. Багатьом викладачам довелося освоювати нові для себе галузі знань, на ходу перебудовуючись зі звичних методик на дистанційні методи навчання.

Дидактика, як розділ педагогіки, дає відповіді на питання «чому вчити» і «як вчити». І якщо в умовах дистанційного навчання з першим питанням все зрозуміло, то при відповіді на друге, виникає ще маса нових. Особливостями нових завдань, що стоять перед сучасними працівниками освіти, з урахуванням сучасних технологій, які увірвалися в освітній процес, можна відзначити те, що часто великий педагогічний досвід не може допомогти без знань і навичок володіння інструментарієм інтернет-освіти. В авангард виходять вчителі, які нещодавно отримали освіту, володіють сучасними каналами комунікації, в тому числі за допомогою гаджетів з новітніми програмами. І тут часто педагог з багаторічним стажем сам стає учнем, міняючись місцями зі студентами. Викликом, кинутим досвіду можна назвати те, що авторитет знання тепер кардинально переглянутий. Будь-яку інформацію можна знайти в інтернеті. Нове покоління, яке народилося «зі смартфоном в долоньці», змінює завдання дидактики. Ці завдання полягають в тому, щоб:

- з наукової точки зору описати і пояснити процес навчання і умови його організації;
- розробити більш досконалу організацію процесу навчання, нові навчальні системи.

У рішенні своїх завдань дидактика використовує досягнення інших наук: інформатики, кібернетики, психології. В організації дистанційного навчання можна вибудувати систему, яка застосовується у викладанні:

- процес отримання знань і навичок повинен бути цікавий учням, так як класична форма присутності на уроці і залучення уваги учнів тут не працює;

– темп отримання нових знань повинен відповідати можливостям учнів з різними особливостями психіки, для цього необхідна можливість доступу до повтору, відтворення інформації;

– методи контролю набутих знань і навичок повинні бути ефективними, і сприяти зацікавленості учнів в позитивних результатах навчання;

– учням мають бути доступні інструменти, технічні засоби, що застосовуються викладачем;

– викладач для успіху в своїй професійній діяльності повинен паралельно вдосконалюватися і в освоєнні сучасних методик освітньої комунікації.

Робота педагога не може бути ефективною без зворотного зв'язку: комунікація, якість каналу передачі інформації від учня до навчального є одним з найважливіших інструментів у педагогічній практиці.

Складнощі дистанційної освіти полягають ще й в тому, що зворотній зв'язок інколи перетворюється в обмін текстами в менеджерах, що не сприяє підвищенню мотивації до навчання. Дати набір лінків на дистанційні платформи – це не є дистанційне навчання. Бо знати лінки недостатньо, треба ще вміти ними користуватися і правильно організувати роботу – свою і учнів.

Карантин, як і будь-яка криза, – це хороший привід робити те, що давно вимагало втілення в освітньому процесі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дидактика як розділ педагогіки. URL: <https://neudoff.net/info/pedagogika/didaktika-kak-razdel-pedagogiki-ponyatie-didaktiki/>

2. Дистанційне навчання під час карантину: що робити школам, батькам і МОН. URL : <https://nus.org.ua/view/dystantsijne-navchannya-pid-chas-karantynu-plan-dij-dlya-shkil-batkiv-i-mon/>

3. Дистанционное обучение в экстремальных условиях. URL: <https://academia.interfax.ru/ru/analytics/research/4491/>

4. Контакт и обратная связь в педагогическом общении. URL: https://www.e-reading.club/chapter.php/98177/57/Methodika_prepodavaniya_psihologii_konspekt_lecticii.html

5. Эффективная обратная связь – ключевой фактор успешности коммуникационного процесса. URL: <https://research-journal.org/social/effektivnaya-obratnaya-svyaz-klyuchevoj-faktor-uspeshnosti-kommunikacionnogo-processa/>

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

Олександр Посацький, Андрій Грабинський
(Дрогобич, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЛІДЕРСТВА ТА КЕРІВНИЦТВА

У статті аналізується лідерство, як один із способів диференціації групи, виникає в результаті спілкування та взаємодії індивідів у складі групи і стає складним психологічним феноменом, в якому певним чином фокусуються і виявляються найважливіші характеристики групового розвитку.

Ключові слова: група, лідер, міжособистісні взаємини, харизма.

The article analyzes leadership as one of the ways to differentiate a group, arises as a result of communication and interaction of individuals in a group and becomes a complex psychological phenomenon, which in some way focuses and reveals the most important characteristics of group development.

Key words: group, leader, interpersonal relationships, charisma.

«Лідерство починається з особистих якостей лідера»
Ф.Хесселбайн

Процеси відновлення, що відбуваються в країні, все частіше переконують нас у тому, що сформувати правову державу без підготовки підростаючих поколінь до життя у правовому, демократичному гуманному суспільстві, без виховання самостійної, відповідальної за свої справи і вчинки людини неможливо. Тому набувають актуальності дослідження з проблем виховання в особистості лідерських якостей. Аналіз психолого-педагогічної літератури переконує в тому, що проблема виховання в школярів лідерських якостей потребує поглибленого дослідження, систематизації й теоретичного узагальнення. Проблема виховання лідерських якостей особистості знайшла відображення у працях західноєвропейських та американських учених. Але й багато вітчизняних дослідників вбачали не лише виховання лідерських якостей, а й підготовку лідерів.

Співвідношення понять «лідерство» і «керівництво»

Поняття «лідер» пов'язане з поняттям «управління» і «керівництва».

Лідерство визначається, по-перше, як провідне становище окремої особи соціальної групи, класу, партії, держави, що обумовлено більш ефективними результатами діяльності (економічної, політичної, спортивної і т.д.), по-друге, як процеси внутрішньої самоорганізації а самоврядування групи, колективу, що обумовлено індивідуальною ініціативою їх членів.

На відміну від лідера керівник завжди виступає посередником соціального контролю і адміністративно-державної влади. Лідер – це член групи, який добровільно взяв на себе значну міру відповідальності в досягненні групових цілей, ніж того вимагають формальні приписи або суспільні норми. Формальний лідер призначається або вибирається, набуваючи таким чином офіційний статус керівника. Неформальний лідер – це член групи, який найбільш повно в своїй поведінці відповідає груповим цінностям і нормам. Він веде групу, стимулюючи досягнення групових цілей і виявляючи при цьому більш високий рівень активності в порівнянні з іншими членами групи.

У вітчизняній соціальній психології певні відмінності у змісті понять «лідер» і «керівник». Б.Д. Паригін зазначає такі відмінності:

- Лідер покликаний здійснювати переважно регуляцію міжособистісних відносин в групі, а керівник здійснює регуляцію офіційних відносин;
- Лідерство виникає за умов мікросередовища, керівництво ж – елемент макросередовища, це пов'язано з усією системою суспільних відносин;
- Лідерство виникає стихійно, керівник або призначається, або вибирається;

– Явище лідерства менш стабільно, залежить від настрою групи, керівництво – більш стабільно;

– Керівництво підлеглими в порівнянні з лідерством має певну систему санкцій;

– Процес прийняття рішення керівником більш складний і опосередкований обставинами, які не обов'язково мають витоки в даній групі, лідер приймає безпосередні рішення, пов'язані з груповою діяльністю;

– Сфера діяльності лідера – здебільшого – мала група, де він є лідером; сфера діяльності керівника ширша, оскільки він представляє малу групу в більш широкій соціальній системі.

Однак лідер і керівник мають справу з однопорядковим типом проблем, а саме - вони повинні стимулювати групу, націлювати її на вирішення певних завдань. У психологічній характеристиці їх діяльності є і багато спільних рис. Однак при цьому, лідерство - це чисто психологічна характеристика поведінки окремих членів групи. Керівництво в більшості своїй є соціальною характеристикою відносин в групі, перш за все з точки зору розподілу ролей управління та підпорядкування.

Ознаки і функції лідерства в теоріях лідерства

Лідерство, як і керівництво стало об'єктом досліджень на початку 20-х років ХХ століття, коли почав виявлятися інтерес до управління як до науки. Ранні дослідження мали на меті виявити загальні якості або особистісні характеристики ефективних керівників. Однією з ранніх теорій є «теорія рис» (особистісна теорія лідерства). Відповідно до цієї теорії лідером може бути тільки така людина, яка має певний набір особистісних якостей або сукупність певних психологічних рис. Різні автори прагнули виділити необхідні для лідера риси чи характеристики, проте так і не прийшли до єдиної думки.

Так, американський дослідник К. Берд склав список, в якому фігурували – ініціативність, комунікабельність, почуття гумору, ентузіазм, впевненість, доброта. Пізніше Р. Стокділл додав ще популярність, красномовство та ін. Хоча жодна з рис не займає значного місця в характеристиці лідера, проте вони в характеристиці лідера присутні.

Згідно Максвеллу, потенційний лідер зобов'язаний мати позитивне сприйняття, служити загальним інтересам, мати потенціал зростання і бути послідовним і відданим справі: бути гнучким, порядним, мати широкий кругозір, дотримуватися дисципліни і виявляти вдячність організації і людям. Однак, керуючись одним з основних положень соціальної психології про значення соціальної ситуації, розглядати ефективність лідера, враховуючи тільки риси особистості, недостатньо. Існує кілька теорій лідерства, які фіксують увагу одночасно на особистісних якостях лідера і ситуації, в якій він діє. Це ситуаційні теорії лідерства.

Згідно ситуаційним теоріям лідерства, лідерство – це продукт певної ситуації. У різних конкретних ситуаціях групового життя з'являються окремі члени групи, які мають переваги перед іншими, хоча б однією рисою, а оскільки саме ця риса є необхідною в даний момент, людина стає лідером. Однією з найбільш відомих з теорій такого роду, є теорія Ф. Фіддера, яка стверджує, що ефективність лідера залежить від того, наскільки даний лідер орієнтований на завдання або на взаємини, а також від того, якою мірою лідер контролює групу і реалізує свій вплив на неї. Слід зазначити, що теорія Фіддера пройшла успішну перевірку на численних групах лідерів, включаючи директорів підприємств, адміністраторів, начальників відділень і пр.

Представники поведінкового підходу до дослідження лідерства вважають, що лідером стає людина, яка має потрібної формою поведінки. У рамках цього підходу були виконані численні дослідження стилів лідерства та розроблено їх класифікації.

Виходячи з різних теорій лідерства, в сучасній психології в якості основних ознак лідерства виділяють наступні:

– Більш висока активність та ініціативність індивіда при вирішенні групою спільних завдань;

– Велика поінформованість щодо розв'язуваної задачі, про членів групи, про ситуацію в цілому;

– Більш виражена здатність впливати на інших членів групи.

Основні функції лідерства – організація спільної життєдіяльності в різних її сферах, вироблення і підтримку групових норм, зовнішнє представництво групи у взаєминах з іншими групами, прийняття відповідальності за результати групової діяльності, встановлення і підтримання сприятливих соціально-психологічних відносин у групі.

Феномен лідерства визначається взаємодією ряду змінних, основними з яких є психологічні характеристики особистості самого лідера, соціально-психологічні характеристики групи, характер вирішуваних завдань і особливості ситуації, в якій перебуває група.

Стилі лідерства і керівництва

Як показує практика, психологічний клімат у групі визначається насамперед діловими відносинами керівництва та підпорядкування, відносинами відповідальної залежності. Отже, від стилю керівництва в значній мірі залежить ефективність діяльності групи, рівень усвідомленості загальних цілей і завдань кожним його членом, ступінь особистої участі в їх реалізації.

Розподіл лідерів і керівників з точки зору стилю і метолом роботи на авторитарних і демократичних бере початок в експериментах з лідерства, проведених у свій час під керівництвом К. Левіна. Ці експерименти виявили три типи лідерства, які по-різному впливають на ефективність групової діяльності (авторитарний, демократичний, попустительський).

Авторитарний (адміністративний, директивний, вольовий) стиль відрізняється тим, що групою управляє одна людина - керівник. Він виробляє, координує та контролює її діяльність. Цей стиль посилює фрустрацію і сприяє тим самим виникненню неформальних груп.

Демократичний стиль управління (керівництва) називають ще колегіальним, товариським. Його характерна риса – активне спілкування між начальником і його співробітниками, складовими групу. Цей стиль сприяє розповсюдженню інформації і полегшує прийняття рішень, однак, при авторитарному стилі рішення приймаються швидше. Демократичний стиль управління важче реалізувати. Він припускає у керівника таких якостей, як почуття особистої відповідальності, здатність розуміти інших, толерантність та ін.

«Попустительський» стиль керівництва (ліберальний, анархічний) характеризується тим, що функція управління повністю передається членам групи, яка стає «групою без керівника». У дійсності лідер існує, але його позиція непомітна. Така група живе дуже динамічно, але витрачає багато сил на свою організацію.

Кожен з перерахованих стилів управління має як свої переваги, так і недоліки.

Типологія лідерства К. Левіна має у вітчизняній психології найбільш широке поширення, однак існують ще декілька значних теорій стилів лідерства. До таких теорій відноситься, наприклад, теорія Дугласа Мак Грегора, яка виділяє стилі «Х» та «У» в залежності від сприйняття лідером людської сутності.

Для стилю «Х» характерне сприйняття підлеглих як маси людей, які взагалі не люблять працювати, прагнуть уникнути роботи, як таких, які не мають честолюбства, безвідповідальних, несамостійних, як таких, які потребують захисту. Тому їх необхідно примушувати працювати, використовую примус і покарання. Жорсткий контроль.

Керівники стилю «У» виходять з того, що робота – це природний процес, властивості людей. У відповідних умовах люди не тільки не уникають роботи і відповідальності, але прагнуть до неї. Здібності до творчості притаманні багатьом людям і завдання керівника – використовувати їх.

Вчені університету Х'юстону Блейк і Мутон розробили управлінську матрицю. На їхню думку стиль керівництва визначається місцем поля, обмеженого осями «турбота про виробництво» й «турбота про людей».

Існують також теорії стилів управління, які виділяються в залежності від характеру взаємодії керівника з підлеглими в процесі прийняття рішень. Існують моделі, що зв'язують стиль керівництва зі ступенем зрілості групи, яка в свою чергу пов'язана зі ступенем входження членів групи у справи організації, ступенем причетності до цих справ.

Наявність численних теорій стилів керівництва і лідерства показує, що велику соціальну систему суспільства, яка є живим організмом важко змодельовати і описати.

Висновки. У соціальній психології існує кілька точок зору на природу і сутність лідерства. Одна з них – «теорія рис» – обґрунтовано визначає лідерів за їх особистими якостями. Інша – «ситуаційна теорія» обґрунтовує ініціативну поведінку особистості потребами сформованої соціальної ситуації.

Відповідно до виділенням двох основних сфер життєдіяльності малої групи – діловий, пов'язаної із здійсненням спільної діяльності і рішенням групових завдань, і емоційної, пов'язаної з процесом спілкування і розвитку психологічних відносин між членами групи, – виділяють два основних види лідерства – лідерство у діловій сфері та лідерство в емоційній сфері. Ці два види лідерства можуть бути персоніфіковані в одній особі, але частіше вони розподіляються між членами групи. У залежності від ступеня вираженості спрямованості на ту чи іншу сферу життєдіяльності групи можна виділити типи лідерів, орієнтованих на вирішення групових завдань; на спілкування і взаємини в групі; універсальних лідерів.

Існує кілька теорій «стилів лідерства» – системи прийомів впливу лідера на групу. Найбільш поширеною у вітчизняній психологічній науці є теорія К. Левіна, який виділяє три стилі керівництва - авторитарний, демократичний.

Феномен лідерства визначається взаємодією ряду змінних, основними з яких, є психологічні характеристики членів малої групи, характер вирішуваних завдань і особливості ситуації, в якій перебуває група.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ануфрієва Н.М., Зелінська Т.М., Зелінський Н.Є. Соціальна психологія: Курс лекцій. Київ: МАУП, 2000. 136 с.
2. Москаленко В.В. Соціальна психологія: Підручник. Київ: Центр Навчальної Літератури, 2005. 624 с.
3. Петровський А.В., Шпалінській В.В. Соціальна психологія колективу. Москва: Освіта, 1978. 176 с.
4. Паригін Б.Д. Соціальна психологія. Санкт-Петербург, 1999. 543 с.
5. Платонов Ю.П. Психологія колективної діяльності. Теоретико-методологічний аспект. Л.: Вид-во ЛДУ, 1990. 184 с.
6. Шихару П.М. Сучасна соціальна психологія. Москва: ИП РАМ, 2000. 448 с.

УДК 159.922.8

Людмила Поцікайло
(Остроз, Україна)

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ САМОКОНТРОЛЮ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВНЗ

Стаття присвячена аналізу проблеми самореалізації та самоконтролю студентської молоді під час навчання у закладах вищої освіти. Висвітлено основні аспекти взаємодії самореалізації та самоконтролю у процесі становлення особистості студента, розвитку творчості, креативності, готовності до професійної діяльності.

Ключові слова: самоконтроль, самореалізація, саморегуляція, самовпевненість, мотивація.

The article is devoted to the analysis of the problem of self-realization and self-control of student youth while studying in higher education institutions. The main aspects of the interaction of self-realization and self-control in the process of formation of the student's personality, development of creativity, creativity, readiness for professional activity are highlighted.

Key words: self-control, self-realization, self-regulation, self-confidence, motivation.

Постановка проблеми. Одним із ключових питань у контексті становлення особистості є проблема самореалізації студента. Представниками психологічних та психотерапевтичних наук було досліджено поняття психологічних особливостей самореалізації та зв'язку цього феномену із процесом самоконтролю. На даному етапі досліджень та пошуків ще не виокремлено жодної концепції щодо психологічних особливостей взаємозв'язку самоконтролю і самореалізації під час освітнього процесу. Актуальність дослідження полягає у дослідженні потреби адаптуватися та трансформуватися до потреб суспільства. Проблема полягає в інтеграції внутрішнього – можливостей особистості, її потенціалу; зовнішнього – потреб та запитів суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психологічних особливостей потенціалу самореалізації особистості була і досі продовжує бути об'єктом дослідження та висвітлення для зарубіжних і вітчизняних дослідників, серед яких А.Г. Маслоу, К. Роджерс, М. Снайдер, З. Фрейд, Е. Фром, В. Франкл, С.А. Хазова, К.Г. Юнг, Е.М. Балашов, М. Боришевський, І. Сеченов, І. Павлов, П. Анохін.

Виклад основного матеріалу. Проблема самореалізації особистості сьогодні стоїть на чолі гуманітарної науки та сучасних психологічних досліджень. За допомогою різноманітних методик можна визначити та пояснити психологічні механізми самореалізації та самоконтролю молоді особистості у сучасному соціумі. З такої позиції маємо синтез філософського, соціологічного, екологічного та психологічного підходів до вивчення особистості. Варто зазначити, що «самореалізація особистості являє собою складне структурне утворення, основними компонентами якого є інтернаціональність, процесуальність, результативність» [2, с. 27].

Згідно вікової періодизації «період юнацтва: від 16 до 22-23 років є найбільш вирішальним у житті людини, коли остаточно складається фундамент ціннісних орієнтацій, вимальовується проекція головних напрямків пошуків самореалізації на інших вікових етапах. Серед основних проблем на цьому віковому етапі можна назвати пошук смислу власного існування, своєї необхідності у житті; бажання особистого щастя, кохання, створення сім'ї; професійне самовизначення, можливості самореалізації здібностей тощо» [1]. Саме тому в цьому віці особливо гостро постає питання професійного самовизначення, пошуку свого місця у житті, самостійного заробітку на життя, формування моделі поведінки. Ускладнюються ці процеси в зв'язку із життєвими обставинами, факторами розвитку та змін у суспільстві.

Складність питання самореалізації полягає у її взаємопов'язаних компонентах. «Дослідження проблеми самореалізації особистості передбачає: по-перше, визначення базових характеристик особистості; по-друге, вироблення інтегративного уявлення про самореалізацію особистості як феномен, який пов'язує індивідуальне, соціальне і культурне в житті конкретної людини; по-третє, побудову структурної моделі самореалізації особистості» [2, с. 27]. Внаслідок чого до структурної моделі самореалізації особистості можна віднести самоконтроль, саморегуляцію, самовпевненість, мотивацію та ставлення до себе (рис. 1).

Рис. 1. Складові процесу самореалізації

Мотиваційний аспект відіграє ключову роль у процесі самореалізації та самоконтролю. Загалом, мотивація є ключем до реалізації своїх можливостей. Ці два феномени нерозривно поєднані між собою тим, що володіють спільними закономірностями. Основна мета самореалізації – «стати собою», тобто в повній мірі – психологічно, емоційно, дієво реалізувати себе як повносправну особистість. Студенти реалізують себе вступаючи у заклади вищої освіти, щоб розвивати свої здібності, нахили, сприймати оточуючих, соціалізуватися, вчитися робити вибір, розвинути творчість. Самоконтроль у цьому процесі є невід’ємною складовою, адже з процесом його активізації відбувається постановка акцентів на врегулювання діяльності та власного життєвого простору. Самоконтроль як процес і система присутній усюди, особливо сьогодні.

Два процеси не можуть бути окремими категоріями, адже із одного впливає інше. Метою самоконтролю є слідкування та об’єктивність, відповідальне ставлення до власної діяльності. Самореалізація, у свою чергу, є результатом самоконтролю як такого, адже ієрархія мотивів та цінностей є ключовою психологічною основою становлення молоді перспективної людини (рис. 2).

Рис. 2. Психологічні основи самореалізації особистості

Молодь є тією віковою категорією, що легше піддається впливу обставин, оточуючих. Вибір орієнтацій, прагнення до реалізації своїх можливостей разом із визначенням життєвих перспектив є складним сьогодні. «Вибір за об’єкт вивчення молоді як особливої вікової категорії та соціальної групи замовлений недостатньою проблемою самореалізації молодих людей у нових соціокультурних умовах. Рішення даної проблеми з позиції соціокультурного підходу передбачає з одного боку, визначення домінуючих особистісних цінностей як основних мотиваційно-сміслових характеристик соціальної самореалізації молоді, з іншого боку, виявлення особливостей їх реалізації молоддю у сучасних соціокультурних умовах» [2, с. 27].

Якщо проаналізувати ситуацію загалом, то підемо висновку, що самоконтроль є рушійною силою індивідуального розвитку, формування зусиль, поведінкових мотивів, оціночних суджень. Самоконтроль вважається тим видом діяльності, який включає в себе мотиви, дії, судження, результати.

Звертаючись до твердження Л.Н. Кулікової, яка визначає самоконтроль «як здатність людини слідкувати за собою, перевіряти себе, звітувати собі про власну поведінку та

діяльність» [3], можемо сказати, що цей процес регулюється вродженими інстинктами і спадковістю.

Дослідниця Г.А. Собієва визначає самоконтроль «як вміння критично ставитися до власних вчинків, свідомо регулювати і планувати свою діяльність на основі аналізу змін, які відбуваються, що дозволяє врешті решт досягати визначеної мети» [7].

Цікавої думки про цей процес дослідники Л.І. Рувінський та А.С. Линда. За їхніми словами самоконтроль визначається «як перевірка власними силами своїх роботи, знань, поведінки, самокорекція, яка призводить до з'ясування відхилень у програмі, що реалізується, і внесення коректив у план діяльності» [4,6].

Якщо співставити усі судження, то визначимо, що самоконтроль виступає регулятором усіх процесів діяльності людини. Самоконтроль є багатофункціональним процесом, адже включає у себе планування власної діяльності, усунення помилок, корекція роботи. Вагомим виступає вміння планувати власні дії та їх результати, порівнювати їх, робити висновки, удосконалюватися, створювати зразки для себе самого. Поняття самоконтролю нерозривно пов'язане з поняттям самооцінка. Самооцінка входить до однієї із складових самореалізації. Тобто, процес самореалізації буде успішним лише за умови активізації самоконтролю, самооцінки.

Процес самореалізації для кожної особистості особливий та складний. Це проявляється передусім у особливостях власної діяльності, нахилах, умінні оцінювати та співставляти закономірності. Самореалізація особистості виступає також соціально-педагогічною проблемою. «Заслугує на увагу структурно-функціональна модель самореалізації, яку запропонувала зарубіжний науковець Л. Коростильова, де автор виокремлює три основні блоки («хочу», «можу», «потрібно»), які за умови правильного співвідношення стають запорукою успішної самореалізації» [5, с.180], (рис. 3).

Варто виокремити зв'язок між цими категоріями, адже блоки «хочу» та «можу» є результатом власного усвідомлення. Категорія «потрібно» є наслідком цього усвідомлення, реалізації себе в суспільстві, відповідно до сучасних запитів.

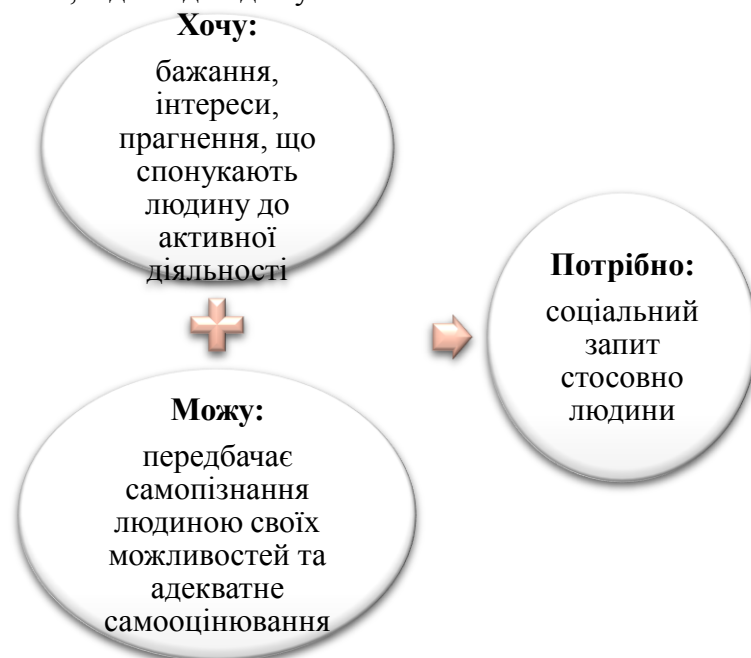

Рис. 3. Структурно-функціональна модель самореалізації
В. Коростильової

«Блок «хочу» містить бажання, інтереси, прагнення, що спонукають людину до активної діяльності, тим самим демонструючи можливості самореалізації» [5, с. 180]. Це пояснюється прагненнями до кращого, досягнути більшого ніж інші, отримання користі від діяльності.

«Блок «можу» передбачає самопізнання людиною своїх можливостей та адекватне самооцінювання. Якщо особистість здатна усвідомити свої реальні здібності та якості, то уявлення можливостей буде адекватним» [5, с. 180]. На цьому етапі вже відбулося становлення потенційних можливостей, відбулася оцінка та переоцінка цінностей, ключових аспектів діяльності.

«Блок «потрібно» сприяє самоорганізації та саморегуляції особистості, а також визначає соціальний запит стосовно людини. Цей блок охоплює поняття свободи та контролю, в свою чергу контроль поділяється на самоконтроль та соціальний контроль» [5, с. 180]. Вказуючи на це дійдемо висновку, що сутність самореалізації молодого розвиненої особистості полягає у ціннісному, мотиваційному та суспільному аспектах. Самоконтроль, базуючись на психічній функції організму, у цьому процесі відіграє роль спускового механізму – цілі. Цей процес регулює здатність особистості досягати своєї мети. Особливо актуальною ця потреба є зараз під час карантину та дистанційного навчання.

Система організації самостійного та ефективного навчання є результатом «Я-концепції» та самоконтролю під час цього процесу. Здатність студента навчатися самостійно, ставити цілі та досягати їх, будувати продуктивне освітнє середовище вдома, є успішним кроком до вдалої самореалізації. Це проявляється у відповідальному ставленні до навчання, виконання всіх запитів викладачів без безпосереднього контролю. Мета самоконтролю на цьому етапі – обрати план своїх дій, визначити мету та цілеспрямовано до неї йти. Через організацію самостійної навчальної діяльності під час дистанційного навчання

Відбувається розкриття прихованих можливостей, що підтверджує психологічну основу самореалізації. Самоконтроль визначається вродженими характеристиками психологічних навичок людини, генетичними особливостями. Можливість аналізувати та оцінювати власну поведінку є компонентом будь-якої діяльності студента. Самоконтроль сприяє прийняттю усвідомлених рішень, втілення їх у життя, можливості протистояти спонтанним бажанням.

Висновки. Проаналізувавши психологічні особливості самореалізації та взаємозв'язку цього процесу із контролем, визначено, що ці два психологічні процеси інтегрально пов'язані між собою, адже без одного немає іншого. Процес самореалізації керується самоконтролем власної діяльності, постановкою мети, виконання цілей та вирішення поставлених завдань. В умовах дистанційного навчання проблема самоконтролю є особливо гострою, адже виконання студентами навчальних планів без безпосереднього керівництва викладачів потребує здатності аналізувати та оцінювати власну діяльність з конкретною метою. Самоконтроль є основним фактором у процесі самореалізації студентів, постановки їхніх життєвих установок, формування професійної особистості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гуляєва Г.Б. Психологічні особливості самореалізації особистості студентів, її зв'язок з життєвою метою. *Психологія, соціологія і педагогіка*. 2012. №9. URL: <https://psychology.snauka.ru/2012/09/1056>
2. Козицька І. В. Психологічні аналоги феномену антиномічності. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 1. С. 39-44.
3. Куликова Л.Н. Виховати себе: Книга для учнів. Москва: Відродження, 1991. 143 с.
4. Линда А.С. Дидактичні основи формування самоконтролю учнів у процесі самостійної навчальної роботи: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Москва, 1978. 42 с.
5. Мільчевська Г. Самореалізація особистості як соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2016. № 1. С. 180-182.
6. Рувинський Л.І. Самоконтроль як засіб самовиховання. Психол. дослідження. Москва, 1976. 160 с.
7. Собієва Г.А. Формування навичок самоконтролю учнів початкових класів на уроках. *Сприйняття психології*. 1962. № 2. С.49-57.

ПСИХОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ЕМПАТІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито сучасні теоретичні аспекти та підходи щодо вивчення поняття емпатія, зазначено її вагомую роль у формації емоційного інтелекту людини, побудові суспільних відносин. Виокремлено ключові розрізнення видів та рівнів емпатійних відносин, аргументовано цінність теоретичних та емпіричних вивчень.

Ключові слова: емпатія, емпат, структура емпатії, функції емпатії, рівні відносин.

The article reveals modern theoretical aspects and approaches to the study of the concept of empathy, its significant role in the formation of emotional intelligence of man and the construction of social relations. The key distinctions of types and levels of empathic relations are singled out, the value of theoretical and empirical studies is argued.

Key words: empathy, empath, structure of empathy, functions of empathy, levels of relations.

Постановка проблеми. Вивчення емпатії є одним із ключових завдань в межах філософських міркувань, педагогіки та психології. Її дослідження здійснюється через низку методик і методичних прийомів, які не мають чітко сформульованих критеріїв, а тому це питання залишається розрізненим, суперечливим та характеризується наявністю ряду позицій щодо тлумачень і теоретичних підходів.

Виклад основного матеріалу. Проблему емпатії, її роль в ціннісній системі людини та структурі особистості загалом багато висвітлювали в напрацюваннях вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема Р. Бернс, В. Бойко, Л. Виговська, Т. Гаврилова, Ю. Гіппенрейтер, Л. Журавльова, І. Коган, І. Кузнецова, В. Мак-Даугол, К. Роджерс, Н. Роджерс, О. Саннікова, І. Юсупов та інші.

Згідно українського вченого Е. М. Балашова, емпатію варто пояснювати як глибоке і безпомилкове сприйняття внутрішнього світу іншої людини, її прихованих емоцій і смислових відтінків, емоційне співзвуччя з її переживаннями, використання всієї глибини розуміння цієї людини не у своїх, а в її інтересах [2].

Сучасна наука пропонує розглядати емпатію як багатовимірне, ієрархічно та цілісно структуроване утворення. Враховуючи ці критерії виокремлюють кілька ключових рівнів відображення емпатії, зокрема фізіологічний (неусвідомлений), психофізіологічний (частково усвідомлений), соціопсихологічний (усвідомлений) та духовний або ж надсвідомий.

Протягом періоду розвитку емпатії Л. Журавльова пропонує вирізняти три головні її види: натуральна, особистісно-смилова та трансфінітна. Останніх два, на відміну від першого, зароджуються пізніше, а саме під час фізичного і психологічного становлення особистості, проте усі три варто досліджувати в руслі єдиного цілого, взаємозалежного [4].

У ранньому онтогенезі, науковці зі сфери нейробіології вважають, що певні складові натуральної емпатії є вродженими, зокрема безпосередньо чуттєве сприймання, як ключовий елемент до пізнання світу. Під час вивчення натуральної емпатії доречно говорити про систему взаємозв'язку на рівні «Я-Ти», коли завдяки методам спостереження та порівняння людина сприймає емоційний стан ближнього, ідентифікує себе, визначає риси характеру для наслідування. Цей вид емпатії великою мірою прослідковується у дитячому віці, проте може виражатися й на інших етапах онтогенезу. Варто зазначити, що поширеною є теорія про наявність значної частини елементів натуральної емпатії у багатьох видах тварин. Зокрема доречно згадати вивчення в експериментальних умовах Л. А. Преображенської [6].

У досліді було задіяно чотири собаки. Три з них – «собаки-спостерігачі», остання постала жертвою, яка відчувала на собі удари електричного струму. Під час проведення

експерименту усі тварини перебували в одній кімнаті. До лапи жертви прикріпили провід з електричним струмом, який при включенні породжував біль і виск тварини, як результат. Лапи трьох інших собак були закріплені за важелем, що запускав у дію електричний струм або навпаки при піднятті лапи над рівнем поверхні вимикався. У результаті нанесення болю «собаки-жертви» в двох із спостерігачів завмерла поведінка, зупинилися спонтанні підняття лап. Інший «спостерігач-собака» перші кілька секунд продовжував рухатися, тим самим вмикаючи і вимикаючи електричний струм. Проте після споглядання страждань «собаки-жертви» завмерли і ці рухи. Відштовхуючись від цього експерименту Л. А. Преображенська пропонує говорити про орієнтаційний рефлекс, що формується на дуже сильному емоційному зараженні, проте без наявності мислинневих процесів у вирішенні ситуації. Подальші дослідити підтвердили, що тварини здатні до відчуття емоції, але можуть використовувати це як на шкоду іншим, так і собі.

Однією із ключових рис натуральної емпатії є те, що вона допомагає немовляті пережити усвідомлене судження про себе, як емпатійне «Я», тобто почати частково розуміти свою цінність в проявленні любові до неї, необхідності задоволення її базових потреб.

Дослідження психології людини з позиції гуманітарної методології дозволяють говорити про особистісно-сміслову емпатію на рівні «Я-Він» стосунків. Якщо на рівні «Я-Ти» людина сприймалася крізь призму джерела власних співпереживань, то тут необхідно розглядати інших як носіїв внутрішніх переконань, цінностей тощо. Початки прояву цього виду емпатії відбуваються на межі першого та другого років життя дитини. Саме тут простежується зародження елементів особистісно-ціннісної складової. Дитина відчуває емоційне налаштування батьків, виражає елементарні емпатійні реакції, що формуються на основі когнітивних процесів. Згідно Д. Б. Ельконіна в дошкільному віці особистість помічає «скло» крізь яке здійснюється споглядання на дорослих. У цей проміжок часу відбувається руйнування сенсомоторної єдності та набування механізму наслідування інших [8].

Варто зауважити, що цей вид емпатії характерний виключно для людини та відіграє важливу роль у побудові системи правил, законів, оскільки мотивує індивіда до проявлення поваги і любові до ближнього. Проте об'єднуючою силою аспектів натуральної та особистісно-сміслові емпатії постає її третій вид – трансфінітна.

Напрацювання англійських психологів К. Сміта та М. Аптера дозволили поглянути на емпатію не лише з фізіологічної позиції, однак як результат знайденої пошукової системи активності і реакції на просоціальні духовні феномени. Це мотивує особистість до творення суспільного блага, втілення позитивних духовних принципів у матеріальному світі. Варто зазначити, що попри просоціальність наявний і асоціальний характер, який теж має початки в цінностях і поглядах. Внаслідок чого в реальному житті людина спосібна володіти двома сторонами: трансфінітною емпатією, чи в гіршому випадку крайнім егоцентризмом, аморальністю, садизмом [1].

Особистість, яка схильна до трансфінітної емпатії роблячи добрі справи суб'єктивно усвідомлює це не просто як акт великої послуги, героїчного вчинку, але як необхідність повсякденного життя. Той, хто постійно практикує трансфінітну емпатію, розуміє її не крізь призму самозречення, самоприниження, але як пошук себе в іншому. Для нього світоглядні переконання стають не законом, що потребує пильності і дотримання, але установкою і необхідністю існування в суспільстві.

Відштовхуючись від історії розвитку досліджень психології емпатії було виокремлено кілька позицій до класифікацій та опису її функцій [4]. Зокрема Дж. Дайх у своїй роботі, яка посвячена аналізу психологічних особливостей людей-садистів надав наступний перелік функцій емпатії:

- комунікативна;
- регулятивна;
- захисна;
- соціально-перцептивна.

Залежно від того, як відбувається психічне відображення дійсності індивідом, розрізняють ідентичні трьом видам емпатії рівні відносин:

– Елементарні емпатійні, які формуються під впливом вроджених біологічних схильностей до співпереживання, ласки, турботи;

– Особистісно-сміслові, що основані на співчутті, внутрішньому сприйнятті або відторгненню;

– Трансцендентні емпатійні відносини, що обумовлені духовним з'єднанням з іншою людиною завдяки світоглядним принципам, цінностям, яких притримується індивід.

Щоб краще зрозуміти цю класифікацію у реальному житті Л. П. Журавльова подає приклад із роману Л. М. Толстова «Війна і мир». Після смерті князя Андрія Болконського, персонажа роману, інші дієві особи про себе відчували всі згадані види відносин. Для прикладу графиня і Соня плачучи через сумну ситуацію, проявляли співчуття до Наташі (особистісно-сміслові відносини з Наталкою). Старий граф співпереживав та міркував над тим, що зовсім скоро доведеться зустрітися з подібним випадком його родини, але тільки по відношенню до себе (елементарні емпатійні відносини). Трансфінитна емпатія заповонила свідомість княжної Марії, котра глибоко замислилася над потойбічним світом, сенсом існування на Землі, цінністю життя померлого [4].

О. А. Орищенко в своїх напрацюваннях через диференційно-психологічний аналіз пропонує інший варіант структури емпатії по рівнях. Вчений виділив три ключові рівні цієї властивості особистості:

– формально-динамічний, що представлений динамічністю у виникненні та протіканні емпатії;

– змістовний, що розуміє у собі вибір простору для емпатійних переживань;

– імперативний, який відображає особисті уявлення щодо соціокультурних принципів вияву співчуття, співпереживання [5].

Звичайно, було б недоречним не згадати більш класичний поділ емпатії в її структурі. Згідно напрацювань П. Симонова емпатію, залежно від її особливостей прояву, можна поділити на такі види: емоційна, когнітивна та предикативна. Відповідно емоційна – це та, що базується на копіюванні, наслідуванні афективних і моторних проєкцій іншої особистості. В основі когнітивної емпатії покладені мислиневі процеси, інтелектуальні здатності людини. Предикативний вид емпатії стосується причино-наслідкового зв'язку, передбачень, прогнозування, припущень щодо афективних реакцій іншого в певній ситуації [97].

Майже ідентичний поділ у структурі емпатії виділяє В. В. Бойко. Науковець пропонує виокремлювати наступні канали емпатії: раціональний, емоційний та інтуїтивний. Перший канал реалізується шляхом оперування отриманою інформацією, аналітикою, судженнями щодо ситуації іншої особистості. Згідно з теорією саме цей канал якби привідкриває «шлюзи» до розвитку наступних. Емоційний канал здійснюється завдяки емоційному відчуттю переживань. Якщо раціональний канал забезпечує розуміння, то емоційний сприяє налаштуванню до співрозмовника, формуванню поведінки. Останній, інтуїтивний канал, реалізується через працю з інформацією на рівні припущень та здогадування [3].

Отже, дослідженню особливостей структури емпатії та її генези присвячено низку наукових доробків вітчизняних і зарубіжних вчених. Здебільшого вивчення розгортаються в трьох ключових напрямках, а саме когнітивному, емоційному та інтуїтивному. На емоційному рівні доречно згадати про тварин, що теж здатні до емпатії, адже володіють елементами натуральної емпатії. Проте рівень пізнання, аналітики, судження, усвідомлення (когнітивний вид емпатії) та інтуїції (інтуїтивна емпатія) – це виключно прерогатива людини. В усіх напрацюваннях емпатію тлумачать, як динамічну властивість людини з широким спектром об'єктів на котрі вона спрямовується. Також із запропонованих характеристик і класифікацій стає очевидним, що емпатія має не лише біологічну природу, але й культурну та соціальну. Узагальнений погляд на стан вивчення дозволяє говорити про три ключові її функції: розкриття та засвоєння моральних принципів, естетичних норм, сприйняття власного «Я»;

гуманізація людини, формування альтруїстичного стилю поведінки; регулятивна, що стримує прояв негативних емоцій, агресії особистості. Згідно критерію розвитку емпатії її найвищим показником формації постають духовні цінності виражені не з почуття примусу, але самопожертви, відданості, посвяти, що звичайно становить ще більшу вагу подальших досліджень цієї теми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аптер М. Дж. Теория реверсивности и человеческая активность, 1987. №1. С. 162–169.
2. Балашов Е. М. Психологічні особливості соціальної емпатії студентів як засобу самореалізації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2014. №28. С. 28–39.
3. Бойко В. В. Диагностика уровня эмпатических способностей. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / Ред. и сост. Райгородский Д.Я. Самара, 2001. С. 486-490.
4. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: монографія. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2007. С. 299.
5. Орищенко О. А. Психологія в контексті міжпарадигмальної комунікації. *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія*. 2013. Вип. 663-664. С. 224-229.
6. Преображенская А. О. Реализация позиции субъекта в автобиографическом нарративе. *Журнал Высшей школы экономики*. 2007. №4(1). С. 142–150.
7. Симонов П. В. Метод К.С. Станиславского и физиология эмоции. Москв : Акад. наук СССР, 1962. С. 139.
8. Эльконин Д. Б. Детская психология. Москва: Издательский центр «Академия», 2008. С. 383.

УДК 005953:159.9.018

*Татьяна Рыжковская, Инна Меньшойкина
(Минск, Беларусь)*

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД К ОТБОРУ ПЕРСОНАЛА

В статье представлен теоретический анализ проблемы применения компетентностного подхода к отбору персонала: описаны наиболее распространённые подходы к определению компетенций (поведенческий, функциональный и интегрированный); перечислены современные модели компетенций; минусы и плюсы применения компетентностного подхода.

Ключевые слова: *компетенция, компетентностный подход, профессиональный отбор, отбор персонала, модель компетенций.*

The article presents a theoretical analysis of the problem of applying the competence-based approach to personnel selection: describes the most common approaches to determining competencies (behavioral, functional and integrated); lists modern models of competencies; cons and pros of using the competence-based approach.

Keywords: *competence, competence approach, professional selection, personnel selection, competence model.*

Глобалізація в сучасних економічних умовах кардинально змінила зміст і характер праці: зросла його інтенсивність і напруженість із-за високої конкуренції на ринках виробництва і збуту продукції; удосконалюється технічне оснащення виробництва; ускладнюються вимоги до професіоналізму

работника. Ведь правильный выбор сотрудника способствует увеличению производительности и качества труда и росту прибыли предприятия. При этом акцент внимания работодателей все более перемещается на сформированность у соискателя ряда универсальных компетенций, обеспечивающих успешность в выбранной деятельности, нежели на совокупность знаний. В этой связи значимость организации качественного профессионального отбора персонала для всех сфер профессиональной деятельности несомненно возросла.

Под *профессиональным отбором* обычно понимают «процедуру изучения и оценки степени развития, психических и психофизиологических качеств человека, требуемых конкретной профессией, что способствует успешному овладению профессией и последующей эффективной деятельности» [3, с. 235]. Традиционный подход к профессиональному отбору сводится к выявлению у соискателя необходимой квалификации и подразумевает функциональное соответствие между требованиями рабочего места и стандартного набора необходимых знаний, умений и навыков. Однако, эффективность данного подхода к профессиональному отбору активно критикуется рекрутерами и альтернативой ему стала разработка компетентностного подхода. Компетентностный подход подразумевает ориентацию на владение работником ряда компетенций, обеспечивающих успех в деятельности.

Термин «компетенция» (от лат. глагола «*competere*» – добиваюсь, соответствую, подхожу), определяется как поведенческие характеристики, которыми индивидум должен владеть или которые должен приобрести для того, чтобы эффективно выполнять свою деятельность. «Компетентность» включает в себя как демонстрируемые индивидумом результаты деятельности, так и поведенческие характеристики [1, с. 82]. Таким образом, компетентность определяется как качество человека, завершившего образование определенной ступени, выражающееся в готовности (способности) на его основе к успешной, продуктивной, эффективной деятельности с учетом ее социальной значимости и социальных рисков, которые могут быть с ней связаны.

Актуальность и необходимость применения компетентностного подхода к оценке персонала и в профориентации обусловлен рядом факторов: скоростью технологический инноваций (к профессиональным и личностным качествам сотрудника предъявляются более высокие требования); глобализация и высокая мобильность специалистов (необходимо обеспечение сопоставимости стандартов и качества квалификаций высшего образования между странами); высокая степень риска деятельности для организаций любой формы собственности (необходимо быстро приспосабливаться к возникающим переменам внешней среды) [1, с. 81].

Первые теории компетенций появились еще в начале 80-х гг. прошлого века в связи с необходимостью перехода к более высоким уровням производительности на предприятиях. Сегодня сложилось несколько основных подходов к процессу определения компетенций – американский (поведенческий), английский (функциональный) и интегрированный подход Франции, Германии и Австрии [1, с. 82].

Поведенческий подход разрабатывался такими учеными как Р. Вайт, Р. Бояцис, Д.Р. МакКлелланд. Р. Вайт был первым, кто использовал термин компетенция, определяя его как «эффективное взаимодействие индивидума с окружением». Д.Р. МакКлелланд в рамках данной теории активно разрабатывал тесты для оценки компетенций. Американский подход, рассматривает компетенции как описание поведения сотрудника. Компетенция в данном ракурсе понимается как основная характеристика сотрудника, при обладании которой он способен показывать правильное поведение и, как следствие, добиться высоких результатов в работе, а также приобретать их через научение и развитие. Р. Бояцис сформулировал 19 компетенций, необходимых успешному лидеру: ориентация на эффективность; проактивность; диагностическое использование концепций; стремление оказывать влияние; уверенность в себе; использование устных презентаций; логическое мышление; концептуализация; использование социального влияния; позитивное отношение; управление групповым процессом; точная самооценка; развитие других; одностороннее использование

власти; спонтанність; самоконтроль; об'єктивність восприяття; внутрішня устійчивість и адаптивність; нацеленність на отношения.

Функциональний подход зародился в Великобритании для создания единой системы производственных квалификаций, которые концентрировались главным образом на компетенциях, демонстрируемых на рабочих местах, а не на систематически приобретаемых знаниях и тем более не на поведенческих характеристиках. Компетенция в данной концепции понимается как способность сотрудника действовать в соответствии со стандартами, принятыми в организации. Однако в дальнейшем функциональные критерии дополнились поведенческими характеристиками. В рамках этого подхода, Г. Читхэм и Дж. Чиверс разработали модель компетенций, включающую в себя функциональные (навыки), личностные (поведенческие), познавательные (знания), этические (ценности) и мета-компетенции (способность справляться с неопределенностью, обучение и критическое мышление) [2, с. 3].

Интегрированный подход распространён во Франции и Германии. Французский подход называется многомерным поскольку он интегрирует в себе элементы всех подходов, существовавших до этого: помимо поведенческих характеристик, он включает в себя знания и опыт [1, с. 83]. Французская модель компетенций включает в себя три группы компетенций: теоретические компетенции, знания – когнитивная составляющая; практические компетенции, навыки – функциональная составляющая; социальные компетенции – поведенческая составляющая. Целостный подход связан с понятием «ключевые квалификации», которое возникло в системе образования Германии в 80-е гг. XX века. Это понятие включает такие индивидуальные характеристики, как гибкость, способность к сотрудничеству, этичность, моральная устойчивость. Таким образом, в немецкой школе компетентного подхода учитывается как предметные, так и личностные и социальные компетенции. Предметные компетенции подразумевают готовность и способность выполнять задачи, решать проблемы и судить о результатах деятельности. Личностные компетенции определяют готовность и способность индивидуума как личности понимать, анализировать и оценивать возможности развития, требования и ограничения в семейной, профессиональной и общественной жизни, развивать свои навыки, принимать решения и строить жизненные планы. Социальные компетенции определяют готовность и способность создавать и поддерживать отношения, идентифицировать и понимать преимущества и напряжённость отношений, а также взаимодействовать с другими разумным и честным образом, развивая социальную ответственность и солидарность. Данный подход отличается сложными моделями профессиональных компетенций, охватывающими знания (когнитивные компетенции), умения (функциональные компетенции), личностные качества и метакомпетенции (связанные со способностью к обучению, рефлексии и умением решать проблемы в условиях неопределенности) [2, с. 4]. Отечественные специалисты выделяют следующие группы компетенций: корпоративные; управленческие; профессиональные.

А.В. Овчинников предложил психоаналитическую модель компетенций. В этой модели выделено пять качественно различных групп компетенций, выстроенных в определённом порядке: личностные, социальные, технические, организационные и административные. В модели описано 10 взаимосвязей между компетенциями, в том числе пять взаимосвязей между компетенциями, отражающих естественный характер в развитии компетенций, а также пять противоречий, возникающих при попытке нарушить этот естественный характер [4]. Автор данной модели обращает внимание на цикличность и закономерность развития компетенций, при нарушении которого могут возникать проблемы. Он выделяет 5 кластеров:

– кластер №1. «Личностные компетенции» включающие такие группы компетенций, как: когнитивные (познавательные); креативные (творческие); организационно-деятельностные (методологические); эвристические;

– кластер №2. «Социальные компетенции» включающий социальное взаимодействие; межличностное общение; социальную (религиозная, расовая, национальная, родовая, культурная) самоидентификацию;

– кластер № 3. «Технические компетенции» включающий: специальные компетенции; безопасность и охрану труда; экологические компетенции;

– кластер № 4. «Организационные компетенции» включающий: понимание компании; преданность компании; правильное позиционирование себя в компании; командную работу;

– кластер № 5 «Административные компетенции» включающий: командное лидерство; стратегические навыки; оказание влияния; организационное мужество. В данной классификационной модели отражён факт эволюционного динамического развития компетенций, заключающийся в том, что естественным образом в человеке сначала развиваются личностные компетенции (человек учится осознавать себя в окружающем мире), затем социальные (выстраивает отношения с другими людьми), технические (получает профессию), организационные (выстраивает отношения с коллегами по работе). Завершением этого ряда являются административные, или управленческие, компетенции [4, с. 149-150].

Одной из современных моделей компетентностей является модель IPMA Individual Competence Baseline (IPMA ICB). Это стандарт, описывает международные требования к компетентности специалистов по управлению проектами. Стандарт описывает набор ключевых элементов компетентности руководителя проектов: технические, персональные и социальные, и контекстуальные [5, с. 54].

Компетентностный подход настолько популярен среди рекрутеров, что на сегодняшний день все крупные и успешные корпорации разработали собственную и уникальную «модель компетенций», которая отражает их требования к соискателям. Под «моделью компетенций» понимают структуру, состоящую из набора специфических для определенного рода деятельности компетенций, которая необходима индивидууму для эффективной работы в организации или подразделении [1, с. 82].

К преимуществам построения моделей компетенций относят, то что сотрудники имеют четкий набор видов поведения, требуемых их работой, и понимают, что от них требуется при выполнении работы; системы оценки и наборы персонала становятся более открытыми и справедливыми; фирмы по поиску и набору персонала в состоянии оценить навыки работы и идентифицировать необходимые поведенческие характеристики вне независимости от опыта работы; эффективная индивидуальная работа приводит к повышению организационной эффективности; рабочие процессы становятся измеримыми и стандартизированными вне зависимости от организационных и географических границ. Недостатками метода является достаточно длительный и трудоемкий подготовительный процесс, включающий подготовку списка компетенций, формирование группы экспертов и их обучение; детальная оценка каждого критерия, уровня его выраженности; при формировании компетенций возможны и ошибки.

Таким образом, внедрение компетентностного подхода в деятельность по отбору персонала позволит вывести работу с персоналом на новый качественный уровень, и, как следствие, сформировать высококвалифицированный кадровый состав, способный эффективно решать стоящие перед организацией задачи.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Басинская И. В., Радюк О. М. Компетентностный подход в управлении человеческими ресурсами. *Гуманітарна-эканамічны веснік: навукова-тэарэтычны часопіс*. Минск: Міжн. гуман.-эканам. інст, 2013. №3. С. 81-87.
2. Божко Е. М., Ильнер А. О. Компетентностный подход в России и за рубежом: исторические и теоретические аспекты. *Мир науки. Педагогика и психология*. 2019. №1. С.1-10.
3. Кабаченко Т. С. Психология управления. Москва: Педагогическое общество России, 2000. 384 с.
4. Овчинников А. В. О классификации компетенций. *Организационная психология*. 2014. №4. С. 145–153.
5. Ципес Г. Л. и др. Стандарты компетентности – гармонизация через структуризацию. *Управление проектами и программами*. 2013. №1(33). С.52-60.

**ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ /
ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ**

*Людмила Комісаренко
(Боярка, Україна)*

МАТЕМАТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ КОЛЕГІАЛЬНОГО ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

Існують різні процедури колегіального прийняття рішень, від вибору між декількома фіксованими категоріями до встановлення конкретної оцінки. Строгий математичний апарат дозволяє показати переваги і недоліки процедур із точки зору їх точності, можливих ризиків, наявності незалежної оцінки індивідуальних експертів.

Ключові слова: колегіальне прийняття рішень, імовірність, ризики, голосування, незалежна оцінка.

There are different procedures of group decision making, varying from making a choice among fixed number of categories to setting a fixed estimate in a form of single real number. Detailed mathematical background can help to show advantages and disadvantages of different procedures based on accuracy, possible risks, existence of independent expert votes.

Key words: probability, risk, decision making, ensembles, voting, independent estimate.

Математика – одна з найдавніших наук, що зародилась на світанку цивілізації. Вона постійно збагачується і оновлюється. Є засобом пізнання закономірностей навколишнього середовища. Розширюючи і зміцнюючи свої багатогранні зв'язки з практикою, математика допомагає людству відкривати і використовувати закони природи і є у наш час могутнім рушієм розвитку науки. Математика знайшла своє застосування у більшості сферах життєдіяльності, кожне зважене рішення має базуватися на математичних розрахунках.

Кожна людина знайома на практиці із процесом прийняття рішень. Протягом дня ми приймаємо десятки, а протягом життя – і тисячі. Деякі з них прості, інші більш складні і вимагають ретельного обдумування.

Теорія прийняття рішення як самостійна наукова дисципліна почала складатися в середині ХХ століття в рамках методології системного аналізу, хоча найперші роботи з дослідження голосування як способу колективного вибору з'явилися ще в кінці ХVІІ століття. Основне призначення теорії прийняття рішень полягає в розробці методів і засобів, що дозволяють одній людині або групі осіб формулювати безліч можливих варіантів вирішення проблеми. Потім, порівнювати їх між собою, знаходити серед них найкращі або допустимі варіанти, які задовольняють тим чи іншим вимогам (обмеженням), і, при необхідності, пояснити зроблений вибір.

Колегіальність як групове обговорення проблеми ефективніша, ніж індивідуальне рішення. Мається на увазі група, до якої належить особистість, яка приймає рішення. А 1+n завжди більше, ніж один, навіть коли ця одиниця надзвичайна людина за своїми рисами.

Поняття "колегіальність" розглядають як у вузькому розумінні, так і в широкому. У вузькому розумінні колегіальність означає вироблення і прийняття управлінського рішення групою осіб або груповим методом. У широкому – участь певних груп людей, колективів в одній із форм управлінської діяльності, найчастіше в дорадчій або в дорадчо-інформаційній.

Колегіальне прийняття важливих рішень є уже давно усталеною практикою. Саме тому наради, зустрічі, обговорення є невід'ємною складовою робочого дня більшості працівників, а збори на найвищому рівні щодня є предметом обговорення у засобах масової інформації.

Спектр можливих рішень варіюється від точкових оцінок (наприклад, виставлення ціни на конкретну продукцію) до вибору між декількома категоріями (наприклад, у якій валюті тримати заощадження). Однак, усі ці варіанти об'єднує строгий математичний апарат, який обґрунтовує доцільність колегіального прийняття рішень. Доцільність будемо оцінювати

покращенням точності рішення та зменшенням можливих ризиків (зазвичай виражається математично як дисперсія).

Розглянемо приклад точкової оцінки. Нехай n експертів намагаються передбачити курс гривні до долара. Майбутній курс долара (який неможливо завчасно дізнатися) може бути змодельований як випадкова величина ξ . Тоді оптимальне передбачення курсу є математичне сподівання випадкової величини: $m = E\xi$. Експерти зазвичай підбираються таким чином, щоб кожен із них мав незалежну думку.

Оскільки кожен експерт намагається вгадати розподіл ξ (тобто курс долара), то їх передбачення можна вважати оцінкою випадкової величини ξ – n -вимірним числовим вектором $(\xi_1^i, \dots, \xi_n^i)$. Колегіальне рішення, припускаючи рівну вагу голосу кожного експерта, можна описати як середнє арифметичне індивідуальних оцінок:

$$\xi_{\text{колегіальне}} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \xi_i^i$$

Похибка колегіальної оцінки визначається через її абсолютну різницю із математичним сподіванням курсу долара, тобто як

$$|\xi_{\text{колегіальне}} - m|$$

Наклавши додаткові припущення щодо експертних оцінок, закони теорії імовірностей стверджують умови мінімізації похибки. Наприклад, оцінка незміщена, якщо у середньому експертна оцінка збігається із справжнім курсом долара: $E\xi = m$. Конзистентність оцінки означає, що при збільшенні числа експертів дисперсія оцінки прямуватиме до нуля.

При наявності n оцінок експертів і їх достатньої компетенції (припущення, що прогнози експертів і справжні значення курсу походять із одного імовірнісного розподілу), саме середнє арифметичне, тобто колегіальне рішення експертів є найкращою оцінкою, яка є також незміщеною і конзистентною. У такому випадку похибка оцінки наблизитиметься до нуля при збільшенні кількості експертів до нескінченості.

Цікаво, що авторитаризм, тобто прийняття рішень однією особою, часом може мати кращу точність (за умови достатньої її кваліфікації). Однак, із точки зору теорії імовірності, дисперсія оцінки буде набагато більшою за дисперсію колегіальної оцінки. Це означає, що результат авторитарної оцінки іноді може бути набагато гіршим і ризикованим, що суперечить парадигмам стабільності і безпечності прийнятих рішень.

Звичайно, більшість із наведених припущень не можуть повністю мати місце у реальності. Особливо припущення про походження справжнього курсу і експертних оцінок із одного розподілу. Однак, наближено або частково усі наведені припущення мають сенс. Тому колегіальна оцінка незалежних кваліфікованих експертів пройшла перевірку часом і активно використовується у безлічі сферах життєдіяльності.

Зазначимо, що описані міркування стосувалися ситуації, коли експерти виставляли оцінки лише раз для конкретної задачі. Для більш складних проблем іноді застосовують ієрархічну структуру експертного оцінювання. Розглянемо, у чому вона полягає.

Спершу певна група експертів незалежно виставляє перші оцінки. Потім, інша група експертів уже матиме доступ до оцінок попередників, виставлятиме свої скориговані оцінки (однак знову-таки незалежно між собою). Аналогічно, цей процес може продовжуватися ще декілька етапів.

Загалом, подібна процедура доречна, коли кожна група експертів є спеціалістами конкретної галузі (наприклад, юристи, економісти). Тоді кожна нова група експертів може принести нову корисну скориговану оцінку, і в той же час частково покласти на думку попередньої групи експертів.

Інший важливий приклад колегіального прийняття рішень стосується вибору між декількома завчасно зафіксованими категоріями. Найбільш яскравим прикладом цього є голосування на виборні політичні посади. Для більш наочного демонстрування математичного апарату, ми зосередимось на виборі між двома кандидатами. Припустимо, що

серед кандидатів є один об'єктивно кращий за іншого. Це припущення робиться винятково для того, щоб умовно розрізнити двох кандидатів як “кращого” та “гіршого”.

Розглянемо поведінку одного індивідуального виборця. Припускаючи, що він слідкує за політичною ситуацією у країні і знайомий із програмами кандидатів, ми можемо стверджувати, що він зробить вибір на користь “кращого” кандидата із імовірністю $p > 50\%$. Для трьох виборців із тією ж “точністю” вибору кандидата, які обирають незалежно, імовірність того, що перемогу одержить “гірший” кандидат (тобто отримає або два, або три голоси), дорівнює $(1-p)^3 + 3p(1-p)^2$. Для n виборців ця імовірність складає уже

$$\sum_{i=0}^{\lfloor \frac{n-1}{2} \rfloor} C_n^i p^i (1-p)^{n-i}$$

де C_n^i – біноміальний коефіцієнт, що дорівнює кількості вибору i предметів із групи із n предметів, де порядок вибору не має значення.

Останній вираз є монотонно спадаючою функцією від аргумента p на проміжку визначення (інтервал імовірності $[0; 1]$), що означає, що чим точніші індивідуальні виборці, тим, природно, більша імовірність, що вони виберуть “кращого” кандидата. При точності $p=51\%$, імовірність виграшу “гіршого” кандидата при трьох виборцях складає 48.5%. Для п'яти виборців, ця імовірність складає вже 48%.

Цікаво, що при наявності навіть сотні виборців імовірність вибору “гіршого” кандидата при будь-якій точності вищої 50% фактично дорівнює нулю.

Звісно, у реальності думки виборців часто корелюють, адже, щонайменше, вони мають доступ до схожих джерел інформації і часто комунікують між собою. На практиці також відсутнє поняття остаточно “кращого” кандидата.

Варто зауважити, що процедура вибору найкращого кандидата серед групи претендентів може відбуватися різними способами. Вибір конкретної процедури продиктований зазвичай історико-культурно причинами.

Наприклад, чи обов'язково потрібна більшість голосів (більше за 50%), щоб оголосити перемогу одного із n кандидатів? Якщо більшість голосів не досягнута, чи потрібно призначити другий тур? Якщо так, то серед скількох кандидатів? Зазначимо, що двоє кандидатів у другому турі, по суті, нічим не краще за трьох чи іншого числа (хіба що спростить деякі організаційні моменти, як-от дебати).

Насправді, поняття більшості (50% плюс один голос) теж може бути зміненим. Наприклад, вибори Папи Римського повторюються двічі на добу допоки якась із кандидатур не набере хоча б дві третіх голосів кардиналів.

Ми розглянули різні процедури колегіального прийняття рішень, від вибору між декількома фіксованими категоріями до встановлення конкретного числа. Важко вибрати оптимальну процедуру серед безлічі можливих альтернатив, однак, є речі, що об'єднують їх усіх: можливість незалежного висловлення індивідуальної оцінки, і, загалом, перевага над авторитарним прийняттям рішень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гладун А. Я., Рогушина Ю. В. Data mining: пошук знань в даних: Київ: АДЕФ-Україна, 2016. 451 с.
2. Ковальов Л.Є. Моделі і методи теорії прийняття рішень: Київ: АНФ Груп, 2013. 603 с.
3. Самойленко М. І., Кузнецов А.І., Костенко О.Б. Теорія ймовірностей: Підручник: Харків, 2008. 195 с.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ / ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

УДК 796.035:613.99

Регіна Андрєєва, Олег Шалар, Євгеній Стрикаленко
(Херсон, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕННЯ ФІТНЕС-ЗАНЯТЬ ЖІНОК ПЕРШОГО ЗРІЛОГО ВІКУ

У статті проаналізовано методику розвитку фізичних якостей жінок першого зрілого віку на основі сучасних фітнес-програм. Доведено, що різноманітність спеціалізованих тренувальних програм дозволяють визначити їх високий рейтинг серед інших фізкультурно-оздоровчих заходів рекреаційної спрямованості.

Ключові слова: методика, тренування, жінки, вправи, програми, мікроцикл.

The article analyzes the method of development of physical qualities of women of the first mature age on the basis of modern fitness programs. It is proved that the variety of specialized training programs allows to determine their high rating among other recreational sports and recreational activities.

Key words: methods, training, women, exercises, programs, microcycle.

Постановка проблеми. Науковцями доведено, що систематичні заняття фізичною культурою та спортом сприяють позитивним змінам в організмі молодих жінок: покращується обмін речовин, поліпшується діяльність серцево-судинної та дихальної систем, підвищується загальний рівень фізичної підготовленості та працездатності, підвищується життєвий тонус. Систематичні спортивні та фізкультурно-оздоровчі тренування вповільнюють процеси старіння м'язової та хрящової тканини, сприяють відновленню функцій життєдіяльності організму, підтримці оптимального фізичного розвитку, стабілізують кров'яний тиск, показники пульсу, адаптованості до перенапруги та стресових ситуацій [4, 5, 6, 7, 8].

Однак, на сьогодні, незважаючи на численні дослідження науковців [1, 2, 3], актуальною залишається проблема пошуку найбільш ефективних технологій, програм та методик підвищення рухової активності жінок першого зрілого віку з метою покращення стану здоров'я та вдосконалення фізичної підготовленості за рахунок впровадження сучасних фізкультурно-оздоровчих фітнес-технологій.

Мета дослідження – розробити методику підвищення рівня розвитку фізичних якостей жінок першого зрілого віку на основі сучасних фітнес-програм.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося на базі Херсонського фітнес-центру «Домінант» з вересня 2020 року по квітень 2021 року. Тренувальні заняття із жінками першого зрілого віку проводилися 2-3 рази на тиждень, по 60-90 хвилин в залежності від спрямування за завдань тренувального заняття.

Експериментальні фітнес-тренування мали стандартну структуру: підготовча частина (розминка – warm-up), основна частина (workout/activity), заключна частина (заминка (cool-down)).

Підготовча частина (розминка (warm-up)) є безпосередньо важливою фазою розминки, що дозволяє здійснити підготовку організму до подальшого фізичного навантаження та попередити можливість виникнення травм. Такий підхід дає підстави включити в роботу великі м'язові групи та збільшити теплопродуктивність організму за умови підвищенням температури тіла, що є необхідним для стабільної терморегуляції всіх м'язових груп. Важливим є те, що за таких умов системно протікають обмінні процеси та збільшується еластичність м'язів. У вигляді розминки підготовча частина створює стимулюючі механізми роботи кардіореспіраторної системи, що проявляється у збільшенні частоти серцевих

скорочень, зростанні хвилинного та ударного об'єм крові, покращенні кровопостачання великих м'язових груп.

Основна частина фітнес-тренування (workout/activity), як правило, триває від 20 хвилин до 1 години. Основне тренувальне навантаження дозується у відповідності до індивідуальних потреб жінок з урахуванням функціонального стану та рівня підготовленості, основних завдань та спрямованості фітнес-тренувань, мотиваційних потреб та інтересів. В ході функціональної спрямованості основної частини фітнес-тренування необхідним є раціональне дозування робочих періодів та активного відпочинку. На цій підставі, фітнес-тренування кардіореспіраторної спрямованості поділяються на заняття для розвитку кардіореспіраторної системи і нормування складу тіла, силові тренування для розвитку силового фітнесу. При цьому, поєднання кардіотренувань з силовими вправами в одному занятті є цілком можливим.

Заклучна частина (заминка (cool-down)) є обов'язковою частиною фітнес-тренування для стабілізації систем кровообігу та дихання шляхом дозованого активного відпочинку. У заключній частині фітнес-тренування використовують, як правило, вправи на розтягнення та розслаблення (стретчинг) всіх м'язових груп, усунення та запобігання больових відчуттів у м'язах. Безпосередньо фаза заключної частини створює передумови для поступового зниження частоти серцевих скорочень та відновлення обмінних процесів в організмі до наближеного вихідного рівня. Структурними одиницями заключної частини є: використання релаксаційних видів фізичних вправ (стретчинг, фітнес-йога); включення повільного бігу, різновидів ходьби та низько ударних вправ аеробної спрямованості.

Орієнтовна тривалість окремих частин експериментальних фітнес-тренувань:

- тривалість підготовчої частини (розминки) – 5-15 хвилин;
- тривалість основної частини із використанням кардіореспіраторних вправ з цільовою частотою серцевих скорочень – 20-30 хвилин;
- тривалість основної частини із виконання вправ силової спрямованості – 10-20 хвилин;
- тривалість заключної частини – 10-15 хвилин.

Представлена структура фітнес-тренувань змінювалася в залежності від фізичного стану та загального самопочуття жінок, цільової спрямованості тренувань та інших зовнішніх чинників та механізмів.

В таблиці 1 наведений орієнтовний зміст мікроциклу фітнес-тренувань.

Таблиця 1

Зміст мікроциклу фітнес-тренувань (основна частина)

День тижня	Спрямованість заняття
Понеділок	Аеробне тренування впродовж 30-45 хвилин
Вівторок	Самостійне силове тренування
Середа	Аеробне тренування – 30 хвилин
Четвер	Самостійне аеробне тренування
П'ятниця	Силове тренування для всіх основних м'язових груп середньої інтенсивності + йога, або стретчинг
Субота	Відпочинок або стретчинг
Неділя	Відпочинок або стретчинг

Орієнтовні елементи комплексу степ-аеробіки

1. Звичайний крок. Вихідне положення – основна стійка. Пружні кроки на місці, спина пряма, руки опущені вільно. Вправа виконується впродовж 3-4 хвилин.

2. Приставний крок. Крок виконується право, вліво, вперед, назад, на ступ-платформу та з неї. Приставні кроки виконуються пружньо та з ковзанням. Крок виконується в ритм музичного супроводу. Тривалість виконання вправи 3-5 хвилин.

3. Кроки з захлестом гомілки. Крок виконується пружньо, з почерговим захлестом гомілки правої, лівою. Вправа виконується впродовж 5 хвилин.

4. Кроки з підніманням коліна. Вправа складається з двох пружних або приставних кроки. Після кожної комбінації виконується підтягування коліна до грудей. Вправа повторюється з правої, лівої. Тривалість виконання вправи – 5 хвилин.

5. Стрибок в сторону. Вихідне положення – основна стійка. Вправа виконується через 2 звичайних кроки вправо, великий корок вправо, після – 4 звичайних кроки. Потворити виконання вправи вліво. Тривалість виконання 4-5 хвилин.

6. Крок на степ. Два кроки до степ-платформи, крок на степ-платформу, потім крок зі степ-платформи. Те ж саме з лівої. Можливе виконання кроків з відштовхуванням від степ-платформи. Тривалість виконання вправи – 5 хвилин.

7. Стрибкові кроки на степ-платформу. Два кроки вперед, два – назад. Стрибок на степ-платформу в центр обома ногами, зійти зі степ-платформи приставними кроками. Вправа виконується 20 разів.

8. Стрибкові кроки зі степ-платформи. Вихідне положення – основна стійка. Стрибок вгору, і в бік, одна нога залишається на степ-платформі. Те ж з іншої. Вправу виконувати 20 разів.

Орієнтовні елементи аеробного та силового тренування

1. Вистрибування. Вихідне положення – присід. Виконання вистрибувань у вказаному положенні. Кількість повторень 10-12 разів.

2. Стрибкові рухи в упор лежачи. Вихідне положення – основна стійка. Виконати присід з упором на руки, виконати стрибок в положення упор лежачи. Повторити вправу у зворотному порядку. Кількість повторень 16 разів.

3. Різновиди пліометричних віджимань – з вихідного положення в упорі лежачи виконувати віджимання з відштовхуванням від підлоги, з плесканнями в долоні тощо. Кількість повторень вправи 6-8 разів.

4. Біг на місці з положення низького старту. Вихідне положення – упор, з випадом правою. Почергова зміна положення ніг, з опором на руки. Тривалість виконання вправи 16 разів.

5. Біг на місці. Вправа виконується інтенсивно з високим підніманням стегна, тривалість виконання – протягом 2-3 хвилин.

6. Глибокі присідання з обтяженнями. Вихідне положення: стійка ноги нарізно, руки витягнуті вперед з гантелями. Виконання присідань зі зміною положення рук. Кількість повторень 10-12 разів.

7. Перестрибування через степ-платформи вправо та вліво. Кількість повторень 6-8 разів.

8. Вправа «Бьорпі». Кількість повторень 10-12 разів.

9. Скручування з вихідного положення лежачи, ноги зігнуті в колінах. Не відриваючись від підлоги виконувати торкання ліктем протилежного коліна. Кількість повторень вправи – 10-12 разів.

10. Підйом ніг з положення лежачи. Кількість повторень – до 20 разів.

11. Бічні нахили з гантелями. Кількість повторень – до 20 разів.

Специфічність окремих видів фітнес-занять однакової спрямованості викликають оздоровчий тренувальний ефект. При цьому, вирішення поставлених завдань забезпечується використанням засобів окремих аеробних та анаеробних напрямів в поєднанні як в окремих тренувальних заняттях, так і комплексно.

Висновки. Різноманітність спеціалізованих тренувальних програм та сприятливий емоційний фон фітнес-занять дозволяють визначити їх достатньо високий рейтинг серед інших фізкультурно-оздоровчих заходів рекреаційної спрямованості. В цілому, раціональне проектування завдань та реалізація цілей технології педагогічних впливів із використанням комплексу засобів фітнес-програм створюють відповідні передумови для оптимального розв'язання освітніх, оздоровчих і виховних завдань на основі дотримання сучасних дидактичних принципів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Билецкая В.В. Особенности использования фитнес-технологий в физическом воспитании. *Фізичне виховання в контексті сучасної освіти: VI регіональна науково-методична конференція*. Київ, 2011. С. 30–32.
2. Стрикаленко Є., Шалар О., Андреева Р., Жосан І., Коваль В., Швець О. Вплив занять CYCLE на фізичний стан жінок молодого віку. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. Луцьк, 2019. № 4(48). С. 68-73.
3. Строган Д.О., Стрикаленко Є.А., Шалар О.Г. Фізична підготовка жінок засобами пружинячих черевиків «KANGOO JUMPS». *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. Випуск 5 К (86) 17. С. 331-336.
4. Шалар О.Г. Відповідальне ставлення до здоров'я як провідна цінність фізичного виховання. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2009. №5. С. 26-31.
5. Шалар О.Г. Науменко М.В., Стрикаленко Е.А. Формирование мотивационно-ценностного отношения студентов к собственному здоровью. *Физическое воспитание студентов: научный журнал*. Харьков, ХООНОКУ – ХГАДИ, 2010. №5. С. 80-83.
6. Strykalenko, Y., Shalar, O., Huzar, V., Andriieva, R., Zhosan, I., & Bazylyev, S. (2019). Influence of the maximum force indicators on the efficiency of passing the distance in academic rowing. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*, 19 (3), 1507-1512. <http://dx.doi.org/10.7752/jpes.2019.03218>
7. Shalar, O., Huzar, V., Strykalenko, Y., Yuskiv, S., Homenko, V., & Novokshanova, A. (2019). Psycho-pedagogical aspects of interaction between personality traits and physical qualities of the young gymnasts of the variety and circus studio. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*, 19 (Supplement issue 6), 2283-2288. <http://dx.doi.org/10.7752/jpes.2019.s6344>
8. Strykalenko, Y., Shalar, O., Huzar, V., Voloshynov, S., Yuskiv, S., Silvestrova, H., & Holenko, N. (2020). The correlation between intelligence and competitive activities of elite female handball players. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*, 20 (1), 63-70. <http://dx.doi.org/10.7752/jpes.2020.01008>
9. Strykalenko, Y., Shalar, O., Huzar, V., Voloshynov, S., Homenko, V., & Bazylyev, S. (2020). Efficient passage of competitive distances in academic rowing by taking into account the maximum strength indicators. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*, 20 (6), 3512-3520. <http://dx.doi.org/10.7752/jpes.2020.01008>
10. Strykalenko, Y., Huzar, V., Shalar, O., Voloshynov, S., Homenko, V., & Svirida, V. (2021). Physical fitness assessment of young football players using an integrated approach. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*, 21 (1), 360-366. <http://dx.doi.org/10.7752/jpes.2021.01034>

УДК 796.071.43

*Анастасія Кокотєєва, Олена Березоручька
(Одеса, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СПОРТІ

У статті розглядаються сфери і особливості застосування ІТ у спорті, аналізуються новітні тенденції щодо «розумного» обладнання. Раніше змагальні види спорту були перш за все пов'язані з силою і витривалістю. Хоча ці чинники все ще грають важливу роль, технології зробили спорт набагато більш складним. Досягнення в області ІТ все більше впливають на масовий спорт: його учасники використовують новітні інформаційні технології для відстеження результатів, ведення статистики гравців, створення віртуальних ігрових полів і моделювання нових прийомів і методів.

Ключові слова: *ІТ у спорті, комп'ютерні науки в спорті, IoT, спортивне обладнання, «розумне» устаткування.*

The article considers the areas and features of the application of IT in sports, analyzes the latest trends in "smart" equipment. Previously, competitive sports were primarily associated with strength and endurance. Although these factors still play an important role, technology has made sports much more complex. Advances in IT are increasingly influencing mass sports: its participants use the latest information technology to track results, keep player statistics, create virtual pitches, model new techniques and methods.

Key words: *IT in sports, computer science in sports, IoT, sports equipment, "smart" equipment.*

Сьогодні технології пронизують всі сфери нашого життя і постійно привносять в них нове. Не виключенням є і спортивна галузь. Хоча спорт у багатьох асоціюється перш за все з великими фізичними зусиллями, сучасні інформаційні технології використовуються і в ньому, щоб допомогти спортсменам досягти більшого успіху. Ці технології потрібні не тільки атлетам, а й тренерам, засобам масової інформації, офіційним особам, уболівальникам. Без технологій спортивна галузь була б набагато менш ефективною і цікавою. Гаджети, різні вимірювальні системи, інтернет речей (IoT), віртуальна реальність і штучний інтелект – все це сьогодні стає звичним і необхідним в сучасному спортивному світі і широко використовуються на всіх великих змаганнях і в тренуваннях.

В Україні, як і в усьому світі, на державному рівні усвідомлюється важливість застосування новітніх технологій для розвитку сфери спорту. Як визначено у Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту (2004 р.), наша "держжава сприяє формуванню позитивної громадської думки щодо впливу фізичної культури і спорту на розвиток суспільства загалом та кожної людини зокрема. З цією метою використовуються інформаційні технології та відповідний моніторинг для підвищення уваги громадськості до сфери фізичної культури і спорту, формування позитивного іміджу фізкультурно-спортивних організацій" [1].

Якщо згадати історію, комп'ютери в спорті вперше почали використовувати з метою накопичення спортивної інформації в 1960-х роках. До середини 1970-х років була офіційно заснована міжнародна асоціація спортивної інформації (IASI), яка займалася стандартизацією і раціоналізацією спортивної документації. Справжня історія комп'ютерних наук в спорті почалася в кінці 1970-х з розвитком інформаційних технологій, коли поряд зі статистикою біомеханічних даних вчені почали аналізувати спортивні ігри. Пізніше було введено багато нових наукових і обчислювальних парадигм (моделювання, симуляція, розпізнавання образів, проектування і аналіз спортивних даних). В результаті, в 2004 році термін «комп'ютерні науки в спорті» був доданий до енциклопедії спортивної науки [4].

Як зазначає дослідниця Н. Чухланцева, для сучасної спортивної науки широке впровадження комп'ютерних технологій здійснюється за багатьма напрямками, але провідними є використання інструментальних систем для вимірювання та оброблення інформації про характеристики рухів і створення моделей, що відображають суттєві елементи рухів спортсменів [2].

У базах даних міститься вся інформація про спортсменів і команди, що важливо для подальшого аналізу самими учасниками, тренерами, глядачами, спортивними агентами і ЗМІ. Технології забезпечують також перегляд і зберігання відеозаписів змагань для вивчення реакцій і стилю атлета. Наприклад, можна аналізувати виступи опонента і дізнатися про його слабкі сторони. Однією з особливостей використання ІТ в спорті є можливість легкого доступу до великого обсягу інформації, що зберігається.

Спортивна індустрія також використовує комп'ютери для регулювання тренувань, контролю за харчуванням і здоров'ям спортсменів [6]. Це все можливо завдяки різним фітнес-застосункам, яких на даних момент розроблена величезна кількість, наприклад, SHRED: Gym & Home Workout, The Johnson & Johnson Official 7 Minute Workout, Nike Training Club.

Застосування ІТ в спорті допомагає в мінімізації і усуненні людських помилок при прийнятті рішень, що стосуються спортивної стратегії. Наприклад, бейсболісти можуть аналізувати свої удари і подачу, записуючи їх на відео і передаючи спеціальному

прикладному програмному забезпеченню, робота якого буде переглянута тренером, щоб знати, як інтерпретувати результати і допомогти спортсменові стати більш професійним [4]. Застосунок вимірює точний кут, під яким гравець тримає свої руки і ноги, швидкість і ефективність кожного руху тіла. Цей процес називається аналізом руху. Його також можна застосовувати для визначення траєкторії руху м'яча при ударі (технологія Hawk-Eye в тенісі і т.д.), вивчати самі удари, щоб максимізувати продуктивність гравця. Це дозволяє тренерам негайно повідомляти гравцям зворотний зв'язок, а також порівнювати рухи двох різних гравців. Завдяки такому функціоналу можна пояснити, чому різні гравці схильні бити по м'ячу в різних напрямках. Технології допомагають виміряти результативність спортсмена під час певного виду тренувань, використовуючи датчики або інше додаткове обладнання. Ґрунтуючись на цих даних, тренери можуть коригувати програму тренувань.

Також, вивчаючи рухи спортсменів за допомогою комп'ютеризованих тренажерів, виробники змогли розробити краще тренувальне обладнання; тренери можуть налаштовувати режими тренувань для окремих спортсменів, а спортивна медицина стала краще оцінювати і запобігати спортивним травмам. Розробка обладнання для спортсменів активно сприяє підвищенню безпеки для них під час занять. Дуже часто можливі травми, наприклад, дуже поширені струси мозку у футболістів. Щоб вирішити цю проблему, розробники обладнання створили новий футбольний шолом, здатний поглинати удари і обмежувати пошкодження голови і шиї. Подібні дослідження проводяться для таких видів спорту, як хокей і автогонки, щоб підвищити безпеку спортсменів. Таким же чином запобігання травм забезпечується за допомогою «розумного» спортивного одягу [6]. Деякі плавці-олімпійці носять «комбінезони», що повністю закривають тіло, щоб їм було легше скозвати по воді. Вони використовують комп'ютерні програми для підвищення своєї швидкості.

Світ, який стає все більш цифровим, змушує спортивну індустрію адаптуватися, і Інтернет речей (IoT) може подолати розрив між фізичним світом і цифровим простором. Інтернет речей – це підключення повсякденних речей до Інтернету, як правило, за допомогою датчиків і інших бездротових технологій. Сьогодні розробляється неймовірна кількість такого обладнання для поліпшення результатів спортсменів в їх діяльності. Мунір Зок, директор з технологій та інновацій Олімпійського комітету США, говорить про феномен «інтернету спорту», тому що IoT є «фундаментальним інгредієнтом сталого успіху в спорті» [7].

Успіх будь-якого варіанту використання IoT залежить від продуктивності базових технологій, що забезпечують можливість підключення – стільникового зв'язку, Wi-Fi, Bluetooth і багатьох інших. Бурхливе розгортання нових бездротових технологій в майбутньому збільшить кількість додатків IoT, доступних для спортивної індустрії, і принесе інноваційне обладнання, що засноване завдяки доповненій й віртуальній реальності (AR і VR). У найближчі роки все більше і більше спортивних програм будуть використовувати передові форми штучного інтелекту для обробки зібраних даних.

У спорті IoT-рішення використовуються повсюдно. Їх застосовують як любителі ранкових пробіжок, так і професійні спортсмени. Так, в професійному спорті інтернет речей використовуються для відстежування поточного стану спортсмена. Для цього застосовуються спеціальні жилети, які передають інформацію про пересування спортсмена, його поточний пульс, витрати калорій і т.д. Ця інформація відправляється на хмарне сховище даних, доступ до якого мають тренери і медичний персонал команди. На підставі отриманих даних тренер може зробити висновок, хто з гравців вже витратив свій ресурс і потребує заміни. Отримані дані також дозволяють своєчасно змінювати тактику і реагувати на тренерські рішення, які прийняті опонентом.

У Центрі олімпійської підготовки США в Колорадо тренери використовують комп'ютерну програму для розробки ідеальних плавальних рухів, яке копіює спосіб обтікання водою рук і кистей плавця. Мета плавця – рухатися по воді як можна більш плавно. Опір води може сповільнити плавця. Додаток дозволяє користувачеві змінювати положення рук і кистей плавця. Потім користувач може побачити, як ці зміни впливають на

опір води. Ця інформація використовується для розробки найкращого гребка при плаванні. Потім тренери можуть навчити плавців використовувати цей гребок для досягнення максимальної швидкості. Програмне забезпечення для моделювання також використовувалося для проектування гоночних яхт. Це може допомогти у визначенні форми корпусу яхти, щоб він рухався по воді з найменшим опором [7].

Цікаво, що і в Україні інтернет речей розвивається в спорті. Компанія Intel почала підтримувати українські IoT-спільноти. Одне з них - "Платформа" IoT Hub в Києві, чия мета – допомагати винахідникам допрацьовувати пристрої, залучати інвесторів і запускати проекти в масове виробництво. Один з проектів зі сфери спорту – "розумна" гантель Helko, що придумана українськими школярами як віртуальний інструктор для тренажерного залу. До снарядів, на яких займаються спортсмени, кріпляться спеціальні "таблетки" - як прототип використовується гантель. Вони збирають інформацію про заняття спортсменів і направляють її у "хмару". В результаті обробки такої статистики з "хмари" спортсмен отримує готові рекомендації щодо подальших занять [3].

Необхідно відзначити, що сьогоденні професійні спортивні об'єкти управляються великою кількістю комп'ютерів. Інвестори вже розвивають проекти інтернету речей у будівництві «розумних» стадіонів, які успішно конкурують з ТВ-трансляціями, так як надають все, що потрібно уболівальникам для комфортного перегляду матчу. Ось кілька прикладів «розумних» стадіонів – Golden 1 Center і Levi's в США, Vodafone Arena в Туреччині та ін. «Розумний» стадіон об'єднує кілька датчиків, цифрових знаків і камер, які підключені як до бездротових, так і до дротових мереж для збору і передачі даних на платформи IoT. Зібрані дані потім аналізуються і використовуються для поліпшення взаємодії з уболівальниками і обслуговування стадіону. За вентиляцією, опаленням і електронними системами стадіону можна стежити і обслуговувати їх за допомогою датчиків інтернету речей. Його також можна використовувати для економії ресурсів шляхом відстеження споживання води і електроенергії, визначення порожніх місць для паркування на стадіоні і встановлення контролю над натовпом біля кіосків з їжею і товарами [5]. Важливо відзначити, що чемпіонат світу з футболу в Катарі 2022 року стане першим міжнародним турніром, на якому всі матчі будуть проводитися на «розумних» стадіонах.

Отже, особливістю використання інформаційних технологій у спорті є те, що вони допомагають людині підвищити свої фізичні і психологічні досягнення. Важко повірити, що в спортивному світі коли-небудь обходилися без ІТ, якщо врахувати, що наразі вони допомагають ретельно вивчати всі нюанси виступів спортсменів. З огляду на суттєві покращення в продуктивності гравців, в тренуваннях і устаткуванні, значення ІТ для спорту важко переоцінити.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту. *Президент України*. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1148/2004#Text>
2. Чухланцева Н. В. Напрямки впровадження інформаційних технологій в галузі фізичної культури і спорту. Харків: ХДАФК, 2016. URL: <http://journals.uran.ua/hdafk-tmfv/article/view/71807>
3. Юрасов С. "Интернет вещей" уже в Украине. Кто заработает на работах? 2015. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2015/08/13/554178/>
4. Johnson E. IoT and Sports: A World of Possibilities. 2021. URL: <https://www.iotforall.com/iot-in-sports-a-world-of-possibilities>
5. Technology in sport. URL: <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/zw4gk7h/revision/1>
6. THERE AREN'T TOO MANY JOBS THAT DON'T USE A COMPUTER – THE USES OF COMPUTERS IN SPORT. URL: <http://www.clunk.org.uk/computers-in-sports.html>
7. Zok M. DIGITAL TRANSFORMATION: A NECESSARY ENABLER OF SUCCESS. 2021. URL: https://www.linkedin.com/pulse/digital-transformation-necessary-enabler-success-mounir-zok/?trk=portfolio_article-card_title

Ярослав Таран
(Дніпро, Україна)

ПРИРОДНІ І УНІВЕРСАЛЬНІ ЗАСОБИ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАХВОРЮВАНЬ І ОЗДОРОВЛЕННЯ ОРГАНІЗМУ

Здорова людина – людина, яка насолоджується життям. Безцінне багатство людини – здоров'я.

Ключові слова: молодість, здоров'я, профілактика, зміцнення, користь.

A healthy person is a person who enjoys life. The invaluable wealth of a person is health.

Key words: youth, health, prevention, strengthening, benefits.

З давніх часів лікарі замислювалися над такого роду питаннями і пропонували різні рецепти продовження молодості, оздоровлення організму. Ці рецепти змінювалися в міру розвитку наукових знань про організм людини і про природу захворювань. Однак зусилля медичної думки до останнього часу в основному були спрямовані на лікування вже наявних недуг. Природні природні механізми збереження здоров'я, умови, що перешкоджають виникненню хвороби, вивчалися мало. Майже не досліджувався стан «передхвороби», коли людина ще не відчуває себе хворим, і йому здається, що він здоровий, але його організм став гірше справлятися зі звичними впливами різних шкідливих факторів.

Для того, щоб бути здоровим, треба не лікувати самого себе, а вжити заходів для попередження захворювання. При цьому треба пам'ятати, що здоров'я – це не тільки відсутність хвороби. Коли людина здорова, він насолоджується життям, у нього гарний настрій, висока працездатність.

Профілактика захворювань є вирішальною ланкою охорони і зміцнення здоров'я людей, основою якої має бути пропаганда здорового способу життя, занять фізкультурою і спортом, починаючи з дошкільнят.

Здоров'я є безцінним багатством людини. Найголовніше – захотіти бути здоровим. Здоров'я як капітал: його можна збільшити, його можна і прогуляти. Хочеш бути здоровим – будь ним.

Кожна людина повинна активно стати на шлях природної (немедикаментозних) охорони, підтримки свого здоров'я, попередження захворювань, не кажучи вже про те, що основним принципом для людей має бути не збереження, а творення здоров'я. Адже організм людини має мудрість самозахисту і самозбереження.

Можна стверджувати, що настав час, коли природні методи профілактики і лікування повинні стати пануючими, як єдино розумні й природні.

Здоров'я людини на 50% залежить від способу життя, на 30% від навколишнього середовища, на 10% від генетичного спадщини і лише на 8-10% від медичного обслуговування. Отже, людина має більші можливості для охорони свого здоров'я.

У наш час не можна вважати себе культурною людиною, не вміючи орієнтуватися в своєму самопочутті, у функціонуванні різних систем свого організму, не вміючи самостійно впливати на ці функції засобами фізичної культури, харчування тощо. Кожна людина повинна прагнути оволодіти мистецтвом бути здоровим, не шкодуючи на це ні часу, ні зусиль. Мова, зрозуміло йде не про просвітительстві для самолікування, яке неприпустимо, тому що загрожує серйозними неприємностями для хворої людини.

Проблема збереження здоров'я постійно цікавила людство. У наше століття стресових перевантажень і серйозних порушень в екології ця проблема особливо актуальна і займає важливе місце в системі соціальних цінностей і пріоритетів суспільства.

Здоров'я виступає як провідний чинник, який визначає не тільки гармонійний розвиток людини, а й успішність освоєння їм професії, ефективність професійної діяльності.

У перекладі з грецької мови профілактика означає попередження тих чи інших захворювань, збереження здоров'я і продовження життя людини. В останні роки профілактика набуває величезне значення і особливого звучання в зв'язку з тим, що лікування хвороби – це дуже дороге «задоволення», а попередити захворювання легше, ніж вилікувати хворобу.

Фізична культура, за визначенням, – дуже широке поняття. Воно включає в себе використання фізичних вправ в певному кількісному і якісному поєднанні, спрямованих:

- 1) на загартовування організму;
- 2) на підтримування і зміцнення здоров'я людини;
- 3) на раціональну організацію праці і відпочинку;
- 4) на формування активної життєвої позиції та довголіття.

Основним засобом, за допомогою якого досягається очікуваний результат, є фізичні вправи, або м'язове рух.

Масаж – метод лікування та профілактики захворювань, що представляє собою сукупність прийомів дозованого механічного впливу на різні ділянки поверхні тіла людини, яке виробляється руками масажиста або (рідше) спеціальними апаратами. Масаж в рамках комплексного відновного лікування захворювань нервової системи, внутрішніх органів, а також захворювань і пошкоджень опорно-рухового апарату дозволяє зменшити інтенсивність лікарської терапії, особливо болезаспокійливих, міорелаксуючих і протиалергічних засобів. Масаж добре поєднується з фізичними вправами, рефлексом, фізіо- та мануальною терапією.

В основі механізму дії масажу лежать складні взаємообумовлені рефлекторні, нейрогуморальні, нейроендокринні, обмінні процеси, регульовані ЦНС. Початковим ланкою в механізмі цих реакцій є роздратування механорецепторів шкіри, що перетворюють енергію механічних подразників в імпульси, що надходять в центральну нервову систему. Створювані відповідні реакції сприяють нормалізації регулюючої і координуючої її функції, стимуляції регенеративних процесів. Найпоширеніші види масажу – гігієнічний (загальний і локальний); спортивний; лікувальний (загальний і локальний); косметичний; самомасаж.

Раціональне харчування насамперед має на увазі правильний режим харчування. Час прийому їжі повинно бути строго визначено і доводитися на одні і ті ж години. Нерегулярний прийом їжі погіршує умови травлення і сприяє розвитку захворювань шлунково-кишкового тракту.

Доцільно приймати їжу безпосередньо перед заняттями фізичними вправами. Це веде до поганого її перетравлювання і засвоєнню, заважає тренувальному процесу, так як спостерігається зменшення секреції шлункового соку і соку підшлункової залози, що залежить не тільки від гальмуючого впливу фізичного навантаження на діяльність залоз, а й від того, що при м'язовій роботі зменшується кровопостачання внутрішніх органів. Їжа довше залишається в шлунку, викликаючи відчуття тяжкості. Наповнений шлунок піднімає діафрагму і ускладнює діяльність серцево-судинної і дихальної систем, до яких при фізичних вправах пред'являються підвищені вимоги.

Не рекомендується приймати їжу відразу ж після занять фізичними вправами. В цей час секреція травних соків буде ще пригнічена, апетит відсутній. Якщо почекати 20-30 хвилин, то створяться нормальні умови і їжа буде краще засвоюватися.

Сніданок повинен бути за 1-1,5 год. до занять фізичними вправами і за 3 години до змагань; обід – за 2-3 години до занять і за 3,5-4 години до змагань; вечеря – за 1,5-2 години до сну.

Студенту, активно займається фізичними вправами, спортсмену слід щодня зважуватися. Припустимі лише невеликі відхилення від норми (в межах 200-300 грам). Зниження маси тіла може вказувати на перетренованість і необхідність зміни режиму тренувань.

Гідротерапія – лікувальне застосування прісної води. В її основі лежать реакції людини на термічний, механічний і хімічний фактори, серед яких провідну роль належить термічному. У формуванні відповідних реакцій організму на гідролікувальні фактори беруть

участь механізми фізичної та хімічної терморегуляції. При цьому активується каскад рефлекторних реакцій, здійснюваних нейрогуморальним шляхом за участю різних систем організму. Нагріває дію води реалізується переважно через парасимпатичну нервову систему, а охолоджує – через симпатичну. Регулярні водні та лазневі процедури є ефективним засобом профілактики простудних і соматичних захворювань, надійним засобом збереження і зміцнення здоров'я, підвищення працездатності.

Душі – лікувальний вплив на організм струменями води різної форми, напрямки, температури і тиску. По виду впливу душі ділять на загальні та місцеві. В порядку зростання інтенсивності механічного впливу серед загальних душів (у формі струменя) послідовно виділяють: пиловий, дощовий, голчастий, віяловий, циркулярний, струменевий (Шарко, шотландський) і підводний душ-масаж. З місцевих душів найбільш часто застосовують промежинний (висхідний).

Загартовування – це система використання фізичних факторів зовнішнього середовища для підвищення опірності організму до простудних та інфекційних захворювань.

Загартовування є обов'язковим елементом фізичного виховання, особливо молоді, так як має велике значення для зміцнення здоров'я, збільшення працездатності і поліпшення самопочуття. Як показують дослідження, загартовані люди в 1,5-3 рази менше хворіють, ніж населення в цілому.

Сутність загартовування організму до холоду полягає в тренуванні його механізмів регуляції тепла і підвищенні несприйнятливості. Більше 90% тепла організм віддає з поверхні шкіри. При цьому тепло з внутрішніх ділянок тіла проходить до шкіри в основному завдяки припливу теплої крові.

Для загартовування використовують повітряні, водні та сонячні процедури.

Ефект загартовування досягається і при перебуванні на морозі в полегшеному одязі. Тому всі зимові види спорту пов'язані з загартовуванням організму. У літню пору року ефект загартовування в процесі занять фізичними вправами значно слабкіше в слідстві меншого охолоджуючого впливу повітря.

Прийом повітряних ванн слід починати при температурі повітря 20-22 гр. Протягом 20-30 хв. Поступово силу охолодження збільшують і, при досягненні певної звички до прохолодного повітря, переходять до повітряних ванн з температурою 10-12 гр. Протягом 15-20 хв. Однак слід пам'ятати, що головне не час, а самопочуття. Повітряні ванни в положенні лежачи краще приймати у вечірні години, після роботи, поєднуючи їх з відпочинком.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Фізична культура студента / В.І.Львінич. Москва: 2001.
2. Smekni.com. URL: <https://smekni.com/a/149812-2/estestvennye-universalnye-sredstva-profilaktiki-zabolevaniy-i-ozdorovleniya-organizma-2/>
3. Xreferat.com. URL: <https://xreferat.com/55/2540-2-estestvennye-universal-nye-sredstva-profilaktiki-zabolevaniy-i-ozdorovleniya-organizma.html>
4. Нормальна фізіологія. Підручник / Р.С.Орлов, А.Д. Ноздрачев. Москва: ГЕОТАР-Медіа, 2009.
5. Анатомія людини. Підручник / Під ред. Л.Л. Колесникова, М.М. Михайлова. Москва: ГЕОТАР - Медіа, 2010.

Науковий керівник: старший викладач Татарченко Л. І.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 8.81.811.512.19

*Асем Нурланова, Зарина Чункурова
(Усть-Каменогорск, Казахстан)*

**АЛТАЙ ТІЛДЕРІ ТУРАЛЫ ТЕОРИЯНЫҢ ТАРИХЫ ЖӘНЕ АЛТАЙ ТІЛДЕРІ
ТУРАЛЫ БОЛЖАМДАР**

В статье рассмотрены данные по формированию, развитию, изучению алтайского языка. Проведено исследование генеологических связей между алтайскими и Уральскими языками, показаны доказательства. Проанализированы мнения и результаты исследований многих ученых по группировке языков.

Ключевые слова: алтайский язык, тюркские языки, Урало-алтайский язык, генеология, родственные языки, тюркологи.

The article considers data on the formation, development, and study of the Altai language. The study of the geneological relations between the Altaic and Uralic languages is carried out, and the evidence is shown. The opinions and research results of many scientists on the grouping of languages are analyzed.

Keywords: altaic language, Turkic languages, Ural-Altai language, geneology, related languages, Turkologists.

Түркі тілінің дамуындағы алтай дәуірі – мерзімі жағынан әлі анықталмаған, ғалымдардың арасында дау туғызып келе жатқан мәселелердің бірі. Тілдерді салыстырмалы-тарихи тәсілмен зерттеп, туыстық, жақындығын анықтағанда олардың, ортақ белгілеріне сүйену қажеттігі бұрыннан айтылған болатын. Осындай туыстық белгілер түркі-моңғол тілдерінің арасында да бар және олар фонетика жүйесінде де, лексика мен грамматика құрамында да кездесетіндігін ескере келіп, бір топ ғалымдар түркі тілдері өз алдына бөлініп шыққанға дейін, алтай тілдері тобында болған деген топшылау айтады. Алтай тілдері тобындағылардан: 1) түркі-моңғол тілдері, 2) тұңғыс-мәнжүр тілдері, 3) жапон-корей тілдері бөлініп шықты деген болжамды ортаға салады. Ал Ф.И.Страленберг, Х. Викнер, С.М. Широкогоров, Б. Калинин, М. Рясянен, Д. Шинор, А. Дильчар сияқты ғалымдар тіпті алтай тіл бірлестігінен де арыға барып, орал-алтай тіл бірлестігі теориясын ұсынады [1].

Бұл жоба бойынша: бір кездерде, уақыт кезеңі анықталмаған дәуірде орал тілдері мен алтай тілдері генеологиялық жағынан туыстас болған. Тайпалар одағының ыдырауы негізінде орал тілдері алтай тілдерінен бөлініп шыққан. Өз ретінде, уақыттың өтуіне байланысты, Орал тілдері екі топқа (угро-фин және самодий) ыдыраған. Алтай тілдері жоғарыда айтылған үш тармаққа бөлінген.

Орал-алтай тіл бірлестігін халықтардың этникалық құрамы жағынан да дәлелдеуге болады. Эстон ғалымы Ф. Видеман угро-фин халықтары (чуд халықтары) ертеректе Орта Азияда татар, моңғол, маньчжур халықтармен көрші өмір сүрген деген жорамал айтса, М. Кастрен (алтай теориясының негізін салушылардың бірі) угро-финдер Алтай, Саян тауларының айналасында, Орта Азияда, Обь, Ертіс, Енесей өзендерінің сағаларында өмір сүрген дейді. Бірақ кейінгі археологиялық зерттеулер бұл пікірлерді әлі дәлелдеп бере алған жоқ.

Орал-алтай тіл бірлестігі жайындағы пікірлерге негіз болатын бұл тілдерде ұқсастықтар бар. Мысалы: дауысты дыбыстардың үндесуі, дауыстылардың ассимиляциясы, түбірдегі үнді дыбыстардың біршама ұқсастығы, жалғамалылық белгісі, жалпылық мағыналы түбірдің жекеше формасы арқылы беру мүмкіндігі, атау септігінің, тәуелдік жалғауының болуы; анықтауыш, пысықтауыш, толықтауыштардың өздеріне катысты сездердің алдында тұруы,

сандық сәйкестіктің болмауы, құрмалас сөйлемдердің көсемше, есімше формаларымен құрмаласуы т.б. Бұл сияқты ұқсастықтар қаншалықты қызықты болғанымен, типологиялық ұқсастықтан асып түсе алмайды. Себебі бұл тілдер аралығында дыбыстық немесе формалық сәйкестік жоқ.

Орал-алтай тіл бірлестігі туралы теория қазір көп айтылмайды, ал алтай тілдерінің өзара туыстығы туралы пікірлер қазіргі кезде де өзекті болып отыр. Алтай макросемьясына енетін тілдердің жеке-жеке зерттелуі дамыған сайын, оларды салыстыра қарастыру да дами түсті. Сөйтіп, осы тілдердің материалдарын өзара салыстыра зерттеудің барысында, фонетикалық, лексикалық, морфологиялық, синтаксистік деңгейде сәйкес құбылыстар мен ортақ тілдік заңдылықтар айқындалды. «Алтайлық тек тіл теориясы» қалыптасты. Бұл теорияны жақтаушы алтайтанушылар мыналар: Г.И.Рамстедт, Е.Д. Поливанов, Н.Н. Поппе, Б.Я. Владимирцов, В.И. Цинциус, О.П. Суник, Н.А. Баскаков, Б. Базылхан, Ш. Хаттори, С.А. Старостин, Т. Томортоого т.б.

Кейбір ғалымдар тобы алтай тілдерінің туыстығына күмән келтіреді де, олар ұзақ уақыт көрші орналасқандықтан, лексикасындағы сөздер ауысқан дейді. Ол ғалымдарға В. Котвич, Дж. Клоусон, Г. Дерфер, Л. Лигети, А.М. Щербак т.б. жатады. Сонымен бірге алтай тілдеріне күдікпен қарайтын бір топ бар: Д. Шинор, И. Бенцинг, Г.Д. Санжеев т.б. Мұндай қарағар екі-үш пікір әлі шешімін таппаған «алтай гипотезасын» туғызды.

Орал-алтай тіл бірлестігінен гөрі алтай тілдері деген түсінік қазіргі тіл біліміне сіңісіп, көптеген қолдаушылар тауып отыр. Қазіргі кезде алтаист ғалымдардың халықаралық комитеті (Международный алтайстический комитет) және оның жыл сайын өтетін конференциясы (Постоянный интернациональный алтайстический конференции ПИАК) бар. Алғаш рет орал-алтай тіл бірлестігі теориясының негізін салған І Петрдің кезінде тұтқын болған швед офицері Ф. И. Табберт-Страленберг болатын. Сібірде ұзақ өмір сүріп, орал-алтай тілдерінің типологиялық ұқсастығына алғаш көңіл аударған. 1730 жылы езе еліне келген соң, ол туралы еңбек жариялайды. Бұл теорияның қолдаушылары болғанымен, айтарлықтай табысқа ие бола қойған жоқ. Кей ғалымдар [мысалы, Ю. Немет, Б. Коллиндер, М. Рясянен] орал-алтай тілдерінің ұқсас белгілерін, даулы мәселелерін дұрыс көрсете білді. Мысалы, Ю. Немет 300-ге жақын орал-алтай тілдеріндегі ұқсас элементтерді тауып, олар не ертедегі туыстықтың бір белгісі, не ертедегі қарым-қатынасқа байланысты тіл арасындағы ауыс-түйіс болуы ықтимал деген қорытынды жасайды.

Фонетиканы салыстырмалы-тарихи тұрғыдан зерттеу ХІХ ғасырда О. Бетлинг пен В.В. Радловтан басталса, ХХ ғасырда оны Е.Д. Поливанов жалғастырды, ал соңғы кезде бұл мәселелермен совет ғалымдарынан А.М. Щербак, Н.А. Баскаков, Б.А. Серебренников, Д.Г. Киекбаева, В.И. Рассадин, бұлармен қатар шетел түркітанушыларынан Г. Рамстедт, М. Рясянеи, В. Котвич, Г. Дерфер, Л. Лигети, Ю. Немет т.б. ғалымдар тікелей шұғылданып, құнды еңбектер жазды.

Салыстырмалы-тарихи зерттеулерде етістікке байланысты да көп мәселелер қарастырылады. Соның бірі - етістіктің түбір тұлғасы. Есімдер мен етістіктердің түбір тұлғасы о баста мағына жағынан ажыратылмаған, яғни кейбір түбірлер әрі етістік, әрі есім мағынасында қолданылған деушілер де бар. Бұл теорияны қолдаушылар – Ж. Дени, К. Гренбек, К. Броккельман, кеңес ғалымдарынан Э.В. Севортян, Н.А. Баскаков, А.М. Щербак, Б.М. Юнусалиев т.б. Тілдің ұзақ даму процесі көп сездердің мағынасы мен тұлғасын өзгертіп, араларын алшақтата беретіні рас. Осы тұрғыдан алып қарағанда түркі тілдер құрамында есім мен етістіктердің омонимдес тұлғасының мол болғандығын көреміз.

Лексиканы салыстырмалы зерттеу мәселесі ертеден-ақ, яғни М. Қашқари «Сөздігімен» басталғанын біз жақсы білеміз. Тілдің лексикалық ерекшелігін салыстыру Орта ғасырда өмір сүрген тілші-ғалымдардың сөздіктерінде де, зерттеулерінде де көптеп кездеседі. Отандық түркологтардың бұл саладағы табыстары да орасан зор. Тек Л. Будагов, В.В. Радлов және Э.К. Пекарскийдің сөздіктерін атап өтудің өзі бұл пікірімізге толық дәлел бола алады.

Алтай тілдерінің әр саласын жеке-жеке зерттеу бара-бара біртұтас жалпы зерттеуге ұласатыны белгілі. Мәселен, жапон, корей тілдерін осы мақсатта С.А. Старостин, А.Г. Азербайттар зерттесе, фин-угор тілдерін М. Ряснен, Х. Паасонен, Б. Коллиндер, Б. Мункачи, Г. Киекбайттар қарастырды. Ал ең соңынан қосылған америка үндістерінің тілдері туралы (майа, кечуа, сиу т.б.) С. Викандер, Ә. Ахметов, М. Арибжанов, А. Каримуллин сияқты ғалымдар үлес қосуда.

Түркі тілдері туралы қазіргі кезде В.В. Радловтың сөздігіндей үлкен, бірнеше тілдердің материалын салыстыра жасаған көп томдық сөздік жоқ болғанымен, салыстырмалы-тарихи лексика үшін аса қажетті тарихи сөздік – «Древне-тюркский словарь» жарық көрген. Онда Орхон-енисей ескерткішінен бергі жердегі жазба ескерткіштерінің бәрі қамтылып, ғылыми жүйеге түсті. Кеңес түркологтарының тарихи лексикографияны терең де жан-жақты дамытуына бұл еңбектің маңызы зор. Бұдан басқа әрбір түркі тілдес республикада кейінгі кезде жарық көріп жатқан тарихи ескерткіштер мен диалектологиялық материалдар, әр түрлі (екі тілдік, түсін дірме, терминологиялық) т.б. сөздіктер лексиканы тарихи-салыстырмалы жолмен зерттеуге толық мүмкіншілік тудырып отыр. Көне және орта ғасыр түркі жазба ескерткіштерінің тілі бойышша. Ә. Нәжіп, Ә.И. Фазылов, Ә. Құрышжанов, А.К. Боровков, А.М. Щербактар тарапынан басылған сөздіктер, сондайақ Ә.В. Севортянның этимологиялық сөздігі т. б. зерттеушілер үшін таптырмайтын байлық болып саналады.

Жалпыалтайлық тілдік мәселелердің қай-қайсысы болмасын орасан көп зерттеулерде қарастырылды [2]. Бұл жөнінде алтаист-тұңғыстанушы В.И. Цинциус былай дейді: «Сравнительно-исторический подход к проблеме генетической общности языков ставит перед исследователем заманчивую цель – попытаться проникнуть в самую глубь далекого прошлого этих языков, достичь истоков их фонетических, грамматических систем, углубиться в недра их сларного запаса» [3].

Салыстырмалы-тарихи зерттеулер алтай тілінде көптеген ұқсас келетін тілдік материалдардың барлығын анықтады. Мысалы, алтай тілдері бірлестігінің құрамына енген тілдерде дыбыс үндестігі, екпінінің тұрақтылығы жалғамалы тіл болуы, сөз алдынан келетін көмекші сөздердің (предлогтардың) болмауы, жыныс (род) категорияларының болмауы т.б. [1]. Тіл фактілерін салыстыра зерттеу арқылы қазіргі қолданып жүрген форма мен ең көне форманың арасындағы даму үдерісін белгілеуге болады. Мәселен, қазіргі түркі тілдерінің зерттелуінде осындай салыстырмалы түрде жазылған құнды еңбектер баршылық. Атап айтқанда: Ряснен М.М. «Материалы по исторической фонетике тюркских языков», Богородицкий В.А. «Введение в татарское языкознание в связи с другими тюркскими языками», «Древнетюркский словарь», Севортян Ә.В. «Этимологический словарь тюркских языков», Щербак А.М. «Сравнительная фонетика тюркских языков», Серебренников Б.А., Гаджиева Н.З. «Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков» т.б. Бұларды қазіргі зерттеулерге, жаңа сатыға жатқызуымыздың себебі өте ерте дәуірге кететін алтай тілдерінің туыстығы туралы көлемді салада бұл еңбектер әлдеқайда жаңа болып есептеледі.

Орта ғасырлық түркі тілдері туралы Ә.Н. Наджіп, А.К. Боровков, А.К. Құрышжанов, Б. Сағындықұлы, Б. Базылхан т.б. ғалымдар еңбектер жазды.

Ал қазіргі моңғол тіл білімі моңғол әдеби тілдерін (бурят, халха т.б.) және олардың диалектілерін көне моңғол тілімен салыстыра қарастырады. Көне ескерткіштерге көне моңғол жазуымен жазылған деректер, тибет жазуына негізделген квадрат жазуымен жазылған жәдігерлер және ойрат жазба тілімен жазылған материалдар жатады. Негізгі зерттеушілеріне Б.Я. Владимирцова, Г.Д. Санжеев, Б.Х. Тодаева, С.А. Козин, В.И. Рассадин, Ш. Лувсанвандан, Ж. Цолло т.б. жатады.

Тұңғыс-мәнжүр тілдері алғашында моңғол-түркі тілдерінің қатынасын зерттеу барысында салыстыру үшін қажет аралық тіл ретінде қарастырылды. Уақыт өте келе тұңғыс-мәнжүр тілдерінің де алтай тілдерінің бір бұтағы деген пікір қалыптасты. Бірақ тұңғыс-мәнжүр тілдері алтайлық тек тілден ерте ажырап кеткен деген тұжырым жасалды. Атап айтқанда аналитикалық даму жолына түскен тіл деп танылады. Ә.В. Севортян тұңғыс-

мәнжүр тілдерінде 10 пайыздай түркі сөзі сақталған деп пайымдайды. Мысалы, тұңғыс-мәнжүр кима «ақ», эвенкі химана «қар жауу», кимэ «ақ түсті бұғы», моңғол кімур/кимр «қымыз», қалмақ кимран «су қосқан сүт», түркі гиміз/кимиз/қымыз [4].

Тұңғыс-мәнжүр тілдерінің зерттеушілеріне А.М. Владыкин, Т.М. Розин, А.М. Орлов, И.И. Захаров, А.М. Позднеев, П.П. Шмидт, А.В. Гребенщиков, В.И. Цинциус, И. Бенцинг, О.П. Суник, В.А. Аврорин т.б. жатқызуға болады.

Корей тілін алтай тілдерімен алғаш байланыстырған Г.И.Рамстедт болды. «Корей этимологиясы бойынша зерттеулер» (1950-1956) атты еңбегінен бастады [5]. Сонымен бірге А.А. Холодович, В.И. Цинциус, С.А. Старостин, Дж.Г. Киекбаев, А.М. Щербак, Н.А. Баскаковтар қарстырды. Корей тілі мен моңғол тілдерін Хон Гимун, Сумья баатар, С.Розендер салыстыра зерттесе, корей мен мәнжүр тілдерін В.И. Цинциус, Ким Донсо, Хю М, Дж.Кинг т.б. салыстыра қарастырды. Корей мен жапон тілдерін қатар алып зерттеген К. Менгес, Дж. Стрит, С.Р. Рамзей, Хаттори Сиро, С.Э. Мартин сияқты тілші-ғалымдар болды. Алайда жапон мен корей тілін алтай тілдер семьясына нақты енгізу үшін әлі де тың зерттеулер қажет болады. Әсіресе фонетикалық, этимологиялық зерттеулер аз.

Америка үндістерінің тілін алтай макросемьясына жатқызу бертін қалыптасты. Көптеген антрополог, археолог ғалымдарды айтпағанда олардың тілін этнолингвистикалық тұрғыдан зерттеген Ф. Боас, М. Джезап, С.А. Якобсон, Ф. Ватерз, Б. Феррарио, Ж. Дюмезиль, С. Викандер, М. Арибжанов, А.Г. Каримуллин, Ю.В. Кнорозов, Ә. Ахметов т.б. ғалымдардың пікірінше алғашқы америкалықтар Азиядан Беринг бұғазы арқылы бұдан 45 000-50 000 жылдай бұрын өтіп келіп қоныстанған. Мәселен, С.Викандердің келтірген тілдік ұқсатықтарын қарайық: аак-аға, baldiz-балдыз, bayal- бай, bur-бор, iki-eki, sat-cat, сату т.б.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қайдаров Ә., Оразов М. Түркітануға кіріспе. Алма-Ата, 1992. 160 с.
2. Рамстедт Г.И. Введение в алтайское языкознание. Морфология. М., 1957. 107 с.
3. Ахметов Ә. Азия-Берингия-Америка немесе америкалық «үндістердің» азиялық тегі. Алматы, 2003. 154 с.
4. Баскаков Н.А. Алтайская семья языков и ее изучения. М., 1981.

УДК 372.881.111.1

*Жанат Сулейменов
(Павлодар, Қазақстан)*

ВАЖНОСТЬ РОЛИ ДЕЛОВОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СФЕРЕ БИЗНЕСА

Статья посвящена важности изучения делового английского языка в условиях современного Казахстана. Рассмотрены отличия обычного и бизнес английского, методики преподавания, а также виды и преимущества сертификатов, подтверждающие владение бизнес английским.

Ключевые слова: английский язык, бизнес, особенности изучения, сертификат, международные отношения.

The article is devoted to the importance of studying business English in the conditions of modern Kazakhstan. The differences between ordinary and business English, teaching methods, as well as the types and advantages of certificates confirming business English proficiency are considered.

Keywords: english, business, study features, certificate, international relations.

Английский язык является самым глобальным языком в мире на сегодняшний день. Более чем для 400 миллионов человек он является родным, для 300 миллионов он остается вторым языком, и еще 500 миллионов в какой-то мере владеют английским. 90% мировых сделок заключается на английском языке. Мировые финансовые фонды и биржи работают на английском языке. Финансовые гиганты и крупные корпорации используют английский язык независимо от того, в какой стране они находятся.

Важность английского языка в бизнесе обуславливается тем, что Казахстан ведет политику по привлечению внешних инвестиций (Япония, Китай, Индия, США и другие). Это в свою очередь рождает спрос не только на высококвалифицированных специалистов, но и на управляющие и связующие позиции со знанием именно бизнес английского.

Беря во внимание интенсивное развитие экономических и политических связей, Казахстан относительно провинциален. Согласно ежегодному исследованию от EF EPI (EF English Proficiency Index) в 2020 году Республика Казахстан находился на 92 месте из 100 стран опрошенных с отметкой «очень низкие навыки владения английским языком» [1].

Несмотря на лексические и стилистические отличия, обычный и бизнес-английский тесно связаны между собой. Приступить к изучению деловой лексики нельзя с нулевым уровнем общего английского. Желательно хотя бы иметь уровень Pre-Intermediate, чтобы обучение было эффективным.

Особенности в изучении бизнес-английского:

– необходима постоянная практика общения в деловой среде. Если такая отсутствует, лучше посещать тематические мероприятия и применять бизнес лексику (так как в повседневной жизни для этих слов нет контекста);

– устойчивые бизнес выражения и идиомы, которые нужно заучивать (они зачастую не переводятся дословно). Без них можно не только выглядеть глупо, но и ошибиться в ведении дел;

– ведение деловой переписки очень отличается от написания сочинения или сообщения другу. Следует обратить особое внимание на то, на сколько корректно и прозрачно вы выражаете мысли;

– бизнес-английский лучше изучать в группе из 3-4 человек, чтобы максимально имитировать рабочую атмосферу в решении коммуникативных задач;

– бизнес-английский безэмоционален, поэтому не понадобится заучивать множество синонимов слова «amazing». В деловом языке важнее правильно строить предложение и быть понятым аудиторией [2].

Рассмотрим основные и самые известные методики преподавания английского:

– Communicative Language Teaching (Коммуникативная методика);

– Audiolingual Method (Аудиолингвальный метод);

– Grammar-Translation (Грамматико-переводной метод);

– Total Physical Response (Полный физический отклик);

– The Structural Approach (Структурный подход);

– Task Based Learning (Обучение, ориентированное на задачи);

– Community Language Learning (Метод общины);

– The Silent Way (Молчаливый метод) [3].

Все вышеперечисленное позволит изучить и улучшить Ваши навыки владения английским языком.

Сегодня, при поиске высокооплачиваемой работы, становится ясно, что знание английского является одним из важнейших требований в более чем в 75% случаев, и эта цифра постоянно увеличивается. Также большая часть казахстанских HR-специалистов сходится во мнении, что знание английского является существенной прибавкой к зарплате. К тому же существует множество профессий, при работе на которых знание иностранного языка очень важно:

– IT -сфера;

– журналисты, корреспонденты;

- менеджеры крупных компаний;
- менеджеры проектов;
- инженеры различной специализации;
- маркетологи;
- экономисты, финансисты, брокеры;
- предприниматели и директора компаний;
- веб-дизайнеры;
- переводчики-референты;
- копирайтеры и рерайтеры [4].

Для того, чтобы подтвердить свой уровень английского при трудоустройстве лучше иметь сертификат международного образца.

Рассмотрим наиболее престижные из них [5]:

1. Кембриджские экзамены (FCE, CAE, CPE, BEC), а в частности экзамен BEC (Business English Certificate).

BEC разработан в соответствии с требованиями, предъявляемыми к работникам международных компаний и международных государственных экономических и финансовых структур.

Предназначен для тех, кто имеет опыт или заинтересован в таких областях предпринимательства, как маркетинг, производство, финансы и делопроизводство.

BEC имеет 3 уровня (B1, B2, C1).

Преимущества:

- не имеет срока действия;
- признан более чем 20 000 международных организаций.

2. IELTS

Одна из ведущих международных систем тестирования по английскому языку, которая признается практически по всему миру.

Преимущества:

- универсальность (результаты принимаются практически во всех вузах, компаниях и организациях);
- оперативность (получаете результат уже спустя 2 недели);
- авторитетность (был создан Британским Советом, Австралийской образовательной организацией IDP и университетом Кембридж, что гарантирует объективную оценку всех языковых навыков).

3. TOEFL

Тест создан для оценки владения английским языком в повседневном общении. Сертификат TOEFL является необходимым при поступлении в некоторые университеты США и Канады, при трудоустройстве и прохождении стажировки в зарубежных компаниях.

Преимущества:

- признается большим количеством университетов;
- имеет более детальную шкалу оценки;
- разговорная часть теста оценивается более объективно, поскольку она оценивается 3-4 специалистами.

4. GMAT (Graduate Management Admission Test)

Наличие сертификата GMAT является обязательным при поступлении в зарубежную бизнес-школу, в том числе для обучения по программе MBA.

Тест включает в себя оценку аналитического письма, количественный тест на проверку не только грамматики, но также стилистики и словарного запаса.

Преимущества:

- срок действия результатов 5 лет (для сравнения, у TOEFL – 2 года);
- это адаптивный тест (задания становятся сложнее или легче, в зависимости от правильных ответов, которые дает экзаменуемый);
- отлично подходит если вы планируете поступить в бизнес-школу за границей.

5. TOEIC

Это тест для оценки владения английским языком в рабочей обстановке для ежедневного общения в любой сфере, начиная от туризма, заканчивая медициной. TOEIC, в отличие от TOEFL, предназначен не для академических целей, а для проверки знания языка повседневного и профессионального общения в различных сферах бизнеса.

Преимущества:

- имеет деловую направленность;
- в тесте используется оригинальный материал, взятый из реальных ситуаций языкового общения в деловом мире.

Несколько узконаправленных сертификатов:

ICFE (International Certificate in Financial English) – для финансовых работников.

ILEC (International Legal English Certificate) – для работников в области юриспруденции.

SEFIC (Spoken English for Industry and Commerce) – владение разговорным английским языком для промышленности и коммерции.

Мир развивается и совершенствуется. И если мы хотим уверенно чувствовать себя в будущем, иметь достойную работу и путешествовать по миру, то об изучении английского языка стоит задуматься уже сейчас.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Уровень владения английским языком. URL: <https://www.ef.kz/epi/regions/asia/kazakhstan/>.
2. Слепович В.С. Деловой английский. 6-е изд., доп. Минск: ТетраСистемс, 2012. 2269 с.
3. Методики преподавания английского языка. URL: <https://www.start2study.ru/blog/english/learning-english-methods/>.
4. Сущинский И.И. Деловая корреспонденция на английском языке Москва: Эксмо, 2010.
5. Dorie Clark «The language of Global Business». URL: <https://www.forbes.com>.

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, профессор Омарова В. К.

МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

УДК 616.25.002.3.085.089.5

*Ойимхон Халикова, Абдулхамид Аминжанов,
Сайидислом Саидбурхонов, Октябрь Тешаев
(Ташкент, Узбекистан)*

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ САНАЦИИ ПЛЕВРАЛЬНОЙ ПОЛОСТИ ПРИ ЭМПИЕМЕ ПЛЕВРЫ

Ретроспективным путем проанализированы некоторые аспекты лечения эмпием плевры и эффективность санации плевральной полости с помощью различных лекарственных препаратов. Предложена тактика хирургического лечения эмпием плевры путем санации плевральной полости раствором декасан.

Ключевые слова: эмпиема плевры, пневмония, гнойно-деструктивных заболеваний легких, экссудативный плеврит.

Some aspects of the treatment of pleural empyema and the effectiveness of pleural cavity sanation with the help of various drugs have been retrospectively analyzed. The tactics of surgical treatment of pleural empyema by sanation the pleural cavity with a solution of dekasane are proposed.

Key words: pleural empyema, pneumonia, purulent-destructive diseases of lung, exudative pleurisy.

В последние годы в связи с ростом резистентности микрофлоры изменилась структура причин, вызывающих эмпиему плевры, создались предпосылки к пересмотру лечебной тактики при эмпиеме плевры [1, с. 32]. Из числа пациентов с плевральными выпотами эмпиема плевры отмечалась у 286 (36,6%). Она может возникать при многих патологических процессах в легких, но чаще всего острая эмпиема возникает при пневмониях, гнойно-некротических деструкциях легких, туберкулезе. Заболеваемость острой эмпиемы плевры составляет 8-10 на 100000. Чаще всего появлению эмпиемы предшествует развитие экссудативного плеврита, который при неадекватном лечении переходит в острую эмпиему плевры [3, с. 3-5].

Проблема лечения больных острой эмпиемой плевры по-прежнему остается актуальной и сохраняет практическую значимость из-за высокой частоты заболевания, неблагоприятных исходов и летальности, которая достигает 25%. Острая эмпиема плевры у 4 – 20% больных переходит в хроническую, которая является ведущей причиной стойкой утраты трудоспособности среди всех гнойно-воспалительных заболеваний органа дыхания.

Актуальность проблемы обусловлена увеличением частоты патологических состояний, течение которых осложняет острую эмпиему плевры. Последняя является наиболее частым и тяжелым осложнением воспалительных и гнойно-деструктивных заболеваний легких (ГДЗЛ), травм и операций на грудной клетке и её органа. Развитие пиопневмоторакса и ОЭП наблюдается у 10-30% больных абсцессами и гангренами легких и в 15-20% случаев – при туберкулезных плевритах. За последние 10-15 лет отмечается стабильное увеличение заболеваемости воспалением легких, которая в 4% случаев осложняется развитием ОЭП, особенно при нозокомиальной и аспирационной пневмониях [2, с. 62-70].

Цель: Улучшение результатов лечения у больных с эмпиемой плевры путем изучения эффективности санации плевральной полости раствором декасан.

Материал и методы: Нами изучены 10 больных с эмпиемами плевры путем ретроспективного анализа за период 2019-2021 года, которые находились на стационарном лечении в ГКБ-1. Всем больным, которые находились на лечении, проводилась пункция плевральной полости с дренированием.

Результаты: Результаты ретроспективного анализа показали, что 7 больным дренажную трубку санировали антисептиками, 3 больному санация дренажной трубки проводилась в комплексе с лекарственными препаратами, такими как диоксидин, метрогил и декасан.

Общая антибактериальная терапия применена у всех больных при наличии клинических и рентгенологических признаков заболевания. Она проводилась с учетом выделенных возбудителей и их чувствительности к антибиотикам, причем начинали ее с эмпирической схемы до получения результатов бактериологического исследования. Из антибиотиков применяли цефалоспорины III–IV поколения в сочетании с метронидазолом и профилактическим применением флуконазола. Обязательным компонентом комплексного лечения ЭП считаем интенсивное местное лечение, направленное на аспирацию гнойного экссудата, борьбу с микробным загрязнением стенок полости, устранение остаточной полости за счет образования грануляционной ткани и эластичности тканей грудной клетки. Небольшие гнойники (до 200–300 мл) санировали при помощи плевральной пункции. Показанием к дренированию плевральной полости считали значительный объем гнойника, наличие признаков несостоятельности легочной ткани. Внутривнутриплеврально вводили антибиотики и протеолитические ферменты для разжижения экссудата и проведения так называемой биохимической декорткации легкого. В исследуемых больных в комплексной терапии внутривнутриплеврально вводили декасан. Проведенное исследование показало ряд преимуществ применения комплексного лечения с использованием препарата декасан по сравнению со стандартной методикой лечения эмпиемы плевры. При этом отмечено более раннее купирование явлений эндогенной интоксикации, а также ускорение исчезновения клинических проявлений. Так, после начала лечения достоверно раньше других симптомов происходило снижение температуры тела ниже 38° и далее вплоть до ее нормализации, причем в основной группе это происходило в 2,2 раза быстрее, чем в ретроспективной группе. В 2,8 раза быстрее купировалась боль в грудной клетке, что свидетельствовало об уменьшении раздражения париетальной плевры и в целом указывало на более благоприятное течение воспалительного процесса у больных этой группы. Механизм более раннего купирования плевральных болей связан с противовоспалительным, антиэкссудативным действием, уменьшением интерстициального отека и, соответственно, воспалительных изменений в париетальной плевре под воздействием препарата декасан. В 2 раза быстрее в основной группе исчезали слабость, одышка, что свидетельствовало не только о более благоприятном течении воспалительного процесса, но и о более быстром снижении уровня интоксикации организма больного. В результате воздействия препарата декасан у больных с ЭП активность воспалительной реакции снизилась более значительно, чем в ретроспективной группе. Отсутствие значимых различий показателей содержания лейкоцитов, альбуминов после лечения, по-видимому, связано с исходно низкими значениями этих показателей. Таким образом, противовоспалительное действие комплексного лечения пациентов группы наблюдения с использованием препарата декасан более выражено, чем в группе сравнения. Клеточный иммунитет у больных с ЭП характеризовался снижением количества лейкоцитов и тенденцией к повышению количества лимфоцитов, что свидетельствует о повышении интенсивности развития специфической реакции иммунной системы. Среди показателей гуморального иммунитета наиболее значимо было содержание иммуноглобулина G, что может косвенно свидетельствовать об иммуномодулирующем действии исследуемого препарата.

Выводы: 1. Разработанный комплекс лечебных мероприятий с применением препарата декасан позволил повысить эффективность лечения острой эмпиемы плевры у 2 больных. У 1 больного из основной группы наблюдался летальный исход из-за тяжести основного заболевания. Таким образом, исход нашего исследования показал, что эффективность санации плевральной полости у больных с эмпиемой плевры раствором декасан составляла 70%, процент летальности составил 30%.

2. Рентгенологические изменения в легких при выписке больных (плевральные наслоения, ограничение подвижности диафрагмы, запаянные синусы) были минимальными, у больных, которым комплексное лечение применяли декасан.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Доброквашин С.В., Сысоев П.Н., Волков Д.Е., Демьянов С.Л. Современные подходы к диагностике и лечению эмпиемы плевры. *Практическая медицина*. 5 (74) октябрь. 2013. С. 32.
2. Киреева Е.М., Романов М.Д., Тищенко Д.А. Локальная санация больных острой эмпиемой плевры: возможности и перспективы. *Научное обозрение. Медицинские науки*. 2016. №3. С.62-70.
3. Лаптев А.Н., Орлова И.В., Голайдо М.М., Горенок Д.И., Зозуля П.И., Дюсьмикеева М.И., Каратыш М.И., Штейн А.Л., Скобелев П.Е. Плевральные выпоты при заболеваниях легких. *Медицинская панорама*. 2013. №9. С. 3-5.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

УДК 631:53,03

Тимур Каинов
(Нукус, Ўзбекистон)

ЎРТАЧА ШЎРЛАНГАН ТУПРОҚ ШАРОЙТИДА ҚАЙРАҒОШ ДАРАХТИНИ ЭКИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Қайрағош-Ulmus. Турли тупроқ ва иқлим шаройтида уса оладиган қўрғоқчиликка, совуққа бардош берадиган дарахт хисобланади. Айниқса шурга чидамли ва қишлоқ хўжалиги ер майдонларининг ҳосилини оширишга таъсири бор. (ихота, ҳимоя вазифасини бажаради) Шу билан бирга экологияни яхшилайди.

Калим суз: шурланган, ихота, кучат, тупроқ, урмон, дарахтзорлар, илдизлар иқлим, мелиорация, чул, қайрағош.

Karagach. This tree, withstanding drought and cold, can grow in different soil and climatic conditions. It is especially resistant to snow and has the effect of increasing the yield of agricultural land, while protecting the environment.

Key words: forest, woodland, roots, climate, reclamation, desert, kairagach, salt marsh, forest protection belt, seedlings, soil.

Хозирги вақтда жаҳон фан техника тараққиётнинг жадал ривожланиши муносабати билан табиий заҳиралардан хўжалик мақсадларида табора кўпроқ фойдаланилмоқда. Бунинг ўстига, дунё аҳолиси йилдан-йилга ўсиб бориб кўпроқ миқдорда озик-овқат, ёқилғи, кийим кечак ва бошқа нарсаларни ишлаб чиқариш талаб қилинмоқда. Бу эса ўрмонлар эгаллаб тўрган майдонларининг жадал суръатларда қисқаришига, чўл саҳроларнинг бостириб келишига, тупроқнинг бўзилишига, атмосферанинг юқорида жойлашган озон тўсиғи камайиб кетишига, ер ҳавосининг уртача ҳарорати ортиб боришига ва бошқа ҳолатларга сабаб бўлмоқда. Қорақолпоғистон республикаси об-ҳаво шаройти, тўпроқ қатлами ва сув заҳиралари оғир бўлган ва қумларни кўчишишини олдини олишда, шўрхоқ ер майдонларда дарахтзорлар барпо этишда, дашт яйловлари ҳосилдорлигини оширишда қишлоқ хўжалиги ер майдонларидаги ҳар хил турдаги экинлар ҳосилдорлигини оширишда самарали меҳнат қилиб келмоқдалар. Ана шундай улкан ишлардан бири ваҳонинг шурхоқ ер майдонларида ҳар хил турдаги, ўрмон дарахтзорлари барпо этишдир. Бу ишларни амалга оширишдан олдин ўсимлик тупроқта бемалол ривожлана оладиган бўлиши зарур. Чунки тупроқда илдизлар тарқалиб ўсадиган қаватидаги сувда эримайдиган ортиқша тузлар дарахтларнинг ўсишига ҳалақит беради. Минерал ва органик ўғитларининг фойдали таъсирини камайтиради. Ерларнинг шўрланишини бартараф қилиш учун ҳар қандай гидрогеологик, гидрологик, биологик ва метеорологик шаройтларни зарур тамонга қаратиб ўзгартиришга имкон берадиган тадбирлар комплексини амалга ошириш зарур. Булардан бири тупроқнинг шўрланиш жараёнига қараб дарахт турларини тўғри танлаш ва ўз вақтида экишдан иборатдир. Бу борада барча жамоа ширкат хўжаликларида, фермер хўжаликларида ихота дарахтзорларининг мелиорация ва ихота қилиш ролини ошириш, тупроқ унимдорлигини ва шўрхоқ ерларда дарахтлар ташкил этиш йўли билан шароит яратишдан иборатдир. Қарийиб ҳар ийли Ўзбекистонинг суғориладиган ва лалмикор ер майдонларидаги қишлоқ хўжалиги экинлари гармсел таъсиридан зарар кўради. Ёзнинг жазирамасидан ва мамлакатимизнинг шимолий улкаларида совуқ шамолларининг ўзликсиз йўналишидан ердан намлик кўтарилади ёки ер ости сизот сувининг ер юзасидан жойланишидан ернинг юза қисмида тақирли шўрхоқ кўриниш пайдо бўлади. Ана шундай салбий ходисаларнинг олдини олишнинг асосий усулларида бири бу қишлоқ хўжалиги экинзорлари ўрмон ҳимоя дархтзорлари барпо этишдан иборатдир. Шўрланган ерларда дарахтзорларининг турларини

тўғри йўналтириш шу билан бирга бу ерларнинг шаройтига мос агротехник тадбирларини мукаммал равишда амалга ошириш лозим. Айниқса тупроқ эрозияси, қум кўчишлари ва селларнинг олдини олишда янги ўрмонзорлар барпо этишда химоя қилиш ишлари йўналишида шунингдек урташа шўрланган ер майдонларида қайрағоч нафақат ёғош ва оғир шаройтда етиштириладиган қишлоқ хўжалиги экинзорлари ҳосилини ҳар хил шамол йўналишидан, гармселлардан ва тупроқ мавжуд бўлган намликни бевосита парланиб кетишини тўлиқ олдини олади. Демак тўпроқдаги намликни бўғланиб кетиши камаяр экан унда капилляр найлар сақланиши тупроқнинг холозлиги ва ундаги хайвонат оламининг яшаш шаройти яхшиланиб боради.

Қайрағош-Ulmus. Турли тупроқ ва иқлим шаройтида уса оладиган кўрғоқчиликка, совуққа бардош берадиган дарахт ҳисобланади. Унинг буйи 25-30 метрга етади диаметри баъзан 80 см ёки 1 метргача етадиган улкан ёғошбоп дарахтдир. Қайрағош 100-ийлгача яшайди, ширинди моддаларига бой, дондор тупроқларда яхши ўсади. Шунингдек у барша тупроқларда оч, бўз, кўнғир, тошлоқ ва кумоқ, шўрхоқ ер майдонларида чўл ва ўрта чўл минтақаларида ҳам бемалол ўсиб ривожланади. Экилгандан кейин дастлабки ийлларида жуда тез ўсади. Айниқса суғориладиган ер майдонларида 2-3 ийл ичида 3-4 метрга баъзан 6-метрга кўтарилади ва химоя вазифасин бажаради. Учбу дарахт қишлоқ хўжалиги экинзорлари атрофида автомобил ва темир йўллари атрофида, химоя дарахтзорлари барпо этишда кенг фойдаланиб борилади. Қайрағош ҳар қандай шаройтда ҳам ўса олиши сабабли хатто ёгингарчилик миқдори 180-200 мм бўлган шўл минтақаларида ҳам ўса олади. Қайрағош дарахти жаҳондаги барча чўл минтақаларида энг кўп тарқалган ёғошбоп дарахт ҳисобланади. Шунингдек унинг шоҳ-шаббалари тўрсимон бўлганлиги туфайли шамол оқимининг тезлигини 60-70 фойзгача камайтира олади. Чўл ерларда барпо этилган ихота дарахтзорларининг 40-60.

Қозоғистон ва Туркменистон сингари давлатларининг ута кўрғоқчилик бўлган чўл даштларининг 80-100 фойизигача бўлган ихота дарахтзорлари қайрағош дарахтидан ташкил топган. Қайрағош ўруғининг териби олиниши билан май-июнь ойида экишга тўғри келади. Уни илдиз кўчатидан ҳам экиб кўпайтириш мумкин. Шунингдек ўрмон хўжалиги илмий тадқиқот институти олимлари олиб борган илимий изланишларда қайрағош дарахтининг ўсиби ривожланиши ҳақида ҳам маълумотлар берилган.

Қайрағош дарахти плантациясини барпо қилишда тупроқ шаройти оғир бўлган ер майдонларида дарахтзорлар барпо этишда аввало ернинг илдиз тараладиган қаватида халоз бўлган гумусга бўлган қатлам барпо этишдан иборатдир. Бунинг учун ер остида юзароқ жойлашган шўрхоқ сув сатқини пастга тушириш ва кўз фаслидан ер майдонларини чўқурроқ хайдашдан иборатдир. Шунингдек бундай ер майдонларида юқори сифатли мавжуд тупроқ шаройтига бемалол ўсиб ривожландиган дарахт тўрлари танланиб олади. Уларни экиш схемалари ва жойлаштириш тўғри берилади. Кузги шудгор кузда 35-40 см чўқурликгача амалга оширилади, қишда эса барона қилинмасдан қолдирилади бу эса сувни яхши таъминлайди. Баҳорда экишдан олдин барона қилиниб 18-20 см чўқурликда юмшатилади, ерни қора шудгор қилиш тупроқни бегона ўтлардан тозалайди. Сақлашдаги самараси ҳам юқоридир. Тўпроқдаги намликни сақлаш мақсадида эрта баҳорда 20 см чўқурликда юмшатилиб барона қилинади. Ёз фаслининг биринчи ярмигача камида 2 маротаб культивация қилинади. 12-14 см чуқурликда кузда октябрь-ноябрда чуқур юмшатилади. Баҳорда кўчат ўтказишдан олдин тўпроқ чизел қилинади ва бароналанади ёки чуқур культивация қилинади. Ёппасига системаси тупроқ қисмларининг алмашилишига ва намга тупроқ устки қисми пастга тушиб, бўғланиш камайишини келтириб чиқаради. Намликни ўз навбатида кўчатлар илдиз тизими орқали олади. Ерга ишлов беришда купчилик холларда плн-4-35 плуги ёрдамида бажарилади. Юқоридаги агротехник тадбирларин ер майдонларида бажариб бўлгандан сўнг энг яқин кўчатхонадан сараланган кўчатлар танланиб олиниб кўчат экиш ишлари бажарилади. Мевали ва ўрмон дарахтларини аралаш экишда асосий дарахтлар оралиғини кенгроқ қилиб унга бута ўсимликларини экиш кўзда тутилади, бунда мевали дарахтлар кенг шоҳ-шабба ёзиб ўсади. Кўчатни ўтказиш усули ҳар бир жойнинг тупроқ

мелиоратив шаройтига қарб турлиша бўлиши мумкин. Бу эса эгатларининг эни юқоридан 70-100 см, тўбидан 20-30 см, чуқурлиги 20-40 см дан юқори бўлади. Дарахт кўчати шу эгатнинг тўбига ёки нишабнинг кўйи қисмига экилади. Кўчатни эгатнинг марказига экиш ярамайди. Чунки бундай марказларда кейинчалик туз йиғилиб қолади. Сўвли ва сўвсиз ерларда дарахтларни асосан октябрь ойида экилади. Чунки август-сентябр ойларида илдизлари ўсишдан тўхтади. Тупрокнинг иссиқлик ҳарорати экиш даврида 4-5 градус бўлса, етарли бундан ташқари кўзги экиш даврида тупроқдаги намлик 20-25 см чуқурликда бўлиши шарт. Чунки экилган кўчатларни илдизлар ёғингарчилик тўшгунга қадар очилиб қолмаслиги керак. Баҳорги экиладиган кўчатлар ўсимликларни илдизларини ўсиш харакатига ва новдаларда кўртак пайдо бўлиш даврига тўғри келиб тупроқнинг намлик даражаси етарли бўлиб экилган кўчатлар беҳато кўкаради. Шунинг учун республикамизда экиладиган манзарали ва мевали кўчатларининг 60-80 фойизи баҳорда экилса сақланиш даражаси юқори бўлади. Кўчатни экишда бир ва икки агрегатли лпа-1,2 техникасидан фойдаланилади. Қайрағош дарахтини экиш схемаси 3,0-2,0 схемадан иборат бўлади, бунда 1- гектарда 1666 дона кўчат жойлашади.

Фойдаланган адабиётлар

1. Қайимов А.Қ., Бердиев Э.Т. Дендрология (дарслик). Т.: «Чўлпон», 2012. 288 б.
2. Бердиев Э.Т., Салоҳиддинов Ғ.М., Ҳамроев Ҳ.Ф. Ўрмончилик ўқув қўлланма Т., 2012. 96 б.
3. Қайимов А. Дендрология. Т., 2007. 254 б.
4. Усмонов А. Дендрология. Т., 1974. 285 б.
5. Хоназаров А.А. Ўзбекистонда ўрмонзорлари барпо этиш асослари. Т., 2002. 185 б.
6. Хоназаров А.А. Ғ.Қ. Қумзуллаев. Ихота дарахтзорлари ва деҳқончилик. Т. 2002. 265 б.
7. URL: www.rosdrevo.ru
8. URL: www.rostochek.ru
9. URL: www.supersedovnik.ru

УДК 631.4/8:631.527.5:633.15

Микола Козаченко
(Вінниця, Україна)

ОБГРУНТУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПРИЙОМІВ ВИРОЩУВАННЯ ОЗИМОГО ЯЧМЕНЮ В УМОВАХ ДОСЛІДНОГО ПОЛЯ ВНАУ

Для одержання заплановано рівня врожайності зерна озимого ячменю відповідної якості рекомендується, до посіву насіння ячменю, обробляти протруювачем Сценік 80 FS в нормі витрати 1,5 л/га, а для ефективного контролювання бур'янів в посівах озимого ячменю проводити обприскування гербіцидом Калібр 75 в. г. + ПАР Тренд 90 в нормі витрати 50 г/га +0,2 л/га, що сприяє зменшенню бур'янів до 96,5% та дасть змогу отримати врожайність зерна озимого ячменю на рівні 6,24 т/га.

Ключові слова: озимий ячмінь, агроценоз, технологія, бур'яни, гербіциди, урожайність.

To obtain the planned level of winter barley grain yield of appropriate quality, it is recommended to treat the barley seeds with Scenik 80 FS at a rate of 1,5 l/ha, and to effectively control weeds in winter barley crops, spray with herbicide Caliber 75 cc. + Trend 90 at a rate of 50 g/ha +0,2 l/ha, which helps to reduce weeds to 96,5% and will allow to obtain a grain yield of winter barley at 6,24 t/ha.

Key words: winter barley, agrocenosis, technology, weeds, herbicides, yield.

У вирішенні проблеми забезпечення населення продуктами харчування в Україні вирішальна роль належить озимим та ярим зерновим культурам, які є найбільш

продуктивними і цінними за біологічними властивостями. У світовому землеробстві за посівними площами та валовим збором зерна вони посідають перше місце. Зернові культури відзначаються цілим рядом позитивних кормових і харчових властивостей, використовуються в різноманітних галузях сільського господарства і переробної промисловості, а за біохімічними якостями зерна – і в технічній сфері [1].

Ячмінь озимий (*Hordeum vulgare* L.) належить до числа важливих зернових культур. Він добре переносить повітряну посуху, а це, в свою чергу – розширює можливості поширення цієї культури.

Ячмінь озимий відіграє провідну роль у вирішенні зернової проблеми України. За посівною площею і врожайністю він займає четверте місце серед зернових культур у світовому землеробстві після пшениці, кукурудзи та рису. Посівна площа ячменю на земній кулі становить майже 75 млн. га, з них на ячмінь озимий припадає приблизно 10% [3, 4].

Поширення площ посіву цієї культури пов'язане з її великим народногосподарським значенням, оскільки ячмінна продукція включає в себе солод, фуражне зерно, сіно і використовується у харчовій промисловості. У майбутньому солома ячменю може стати важливою для отримання целюлозного етанолу як сировини для виробництва енергії. Вирощують його також у зеленому конвеєрі [6].

Останніми роками саме ячмінь озимий, враховуючи сприятливі погодні умови і сталий попит на світових ринках, виявився однією з небагатьох сільськогосподарських культур, площі посіву якої суттєво збільшилися і на сьогодні в Україні становлять близько 1,0–1,2 млн. га. Причому тенденція до збільшення посівних площ цієї культури відмічається не тільки в зоні Степу, але й Лісостепу і навіть в умовах Полісся [2]. Найбільшими площами де вирощується озимий ячмінь – Вінницька (32,4% від загального обсягу), Волинська (21,5%), Дніпропетровська (8,9%), Донецька (7,1%) і Житомирська (6,9%).

Озимий ячмінь більш урожайний, ніж ярий. Він може давати по 70–80 ц/га і більше зерна, що приблизно на 10–15 ц/га вище, ніж у ярого ячменю. Достигає він також раніше (на 10–16 діб), що дає змогу поліпшити забезпечення тварин концентрованими кормами у період літнього зменшення минулорічних запасів зерна. Врожайність ячменю озимого за останні 7 років збільшилася з 2,0 т/га до 3,4 т/га, але вона на жаль у два рази нижча за показник ЄС (7,0 т/га). Сорти ячменю озимого вирізняються високою потенціальною продуктивністю. У країнах Західної Європи вже давно отримують урожаї зерна цієї культури на рівні 9-10 т/га [5].

Однією з головних причин зниження врожайності культурних рослин є висока забур'яненість посівів. Вона визначається потенційними запасами насіння бур'янів у ґрунті та тривалим збереженням його життєздатності.

Забур'яненість посівів є одним із факторів, що знижують ефективність усіх заходів технологій вирощування сільськогосподарських культур, спрямованих на підвищення їх врожайності. Контролювання бур'янів у агроценозах сівозміни забезпечує підвищення урожайності кожної сільськогосподарської культури, а також покращання якості рослинницької продукції.

Забур'яненість полів озимого ячменю супроводжується появою, як ранніх так і пізніх культур, певну періодичність появи бур'янів різних біологічних груп. Відповідно, в різних умовах і на різних полях структура забур'янення може істотно відрізнитись. Тому розробка високоефективних систем захисту посівів озимого ячменю від бур'янів значною мірою залежить від повноти вивчення бур'янового фітоценозу і видового складу бур'янів.

У посівах озимого ячменю найбільшої шкоди завдають озимі, зимуючі та багаторічні види бур'янів. Для появи масових сходів зимуючих і ранніх ярих видів – підмаренника чіпкого, талабану польового, гірчиці польової, лободи білої, гірчака березкоподібного та інших – навесні створюються не завжди сприятливі умови. Дотримання науково обґрунтованого підходу до контролю забур'яненості посівів озимого ячменю у поєднанні з комплексом запобіжних заходів забезпечить вирішення проблеми присутності бур'янового компоненту.

Протягом 2019-2020 років вивчався процес формування видового складу бур'янів у агроценозах озимого ячменю. Зробивши обліки забур'яненості посівів озимого ячменю відмітимо, що в середньому, на 1м² нараховувалось 85 бур'янів. Кількість злаків становила 20%, а дводольних бур'янів 80%. Серед злакових домінували види бур'янів мишію сизого – 11 шт/м² або 64,7%, серед дводольних бур'янів домінували лобода біла 15 шт/м² або 22,1%, ромашка непахуча – 13 шт/м², щиріці звичайної – 13 шт/м², талабан польовий – 10 шт/м². Падалиці соняшнику нараховувалось 7 шт/м², галінсоги дрібноквіткової – 3 шт/м².

Головну проблему на посівах сільськогосподарських культур становлять однорічні бур'яни, особливо дводольні. Дані бур'яни відзначаються великою видовою різноманітністю, належать до різних родин і мають значні запаси насіння в ґрунті. Узагальнені дані показують, що у посівах озимого ячменю переважають пізні ярі види бур'янів – мишій сизий, куряче просо, галінсога дрібноквіткова, щиріця звичайна. Із ранніх ярих видів зустрічаються лобода біла, гірчак шорсткий.

Представниками зимуючих видів були такі бур'яни як грицики звичайні, талабан польовий, ромашка непахуча. Багаторічні види були представлені такими коренепаростковими бур'янами, як осот рожевий.

Проведення хімічної обробки забезпечує відмінний контроль бур'янів із мінімальним впливом на рослини озимого ячменю. Вибираючи препарат для обмеження шкідливості бур'янів, слід враховувати такі вимоги: знати видовий склад проблемних бур'янів, здійснювати обприскування бур'янів на початку активного їх розвитку, дотримуватися строків внесення препарату та регламенту застосування обраного гербіциду, використовувати для обприскування обладнання з відповідними технічними характеристиками, дотримуватися вказівок і рекомендацій, передбачених інструкцією фірми-виробника. Якщо не провести вчасно обприскування посівів озимого ячменю гербіцидами, то можна значно недоотримати урожайності зерна даної культури.

Як видно із даних таблиці 1 кількість бур'янів на контролі становила 85 шт/м², в тому числі 68 шт/м² дводольних та злакових 17 шт/м² бур'янів. Застосування гербіциду Гроділ Максі у нормі витрат 0,11 л/га зменшувало кількість дводольних бур'янів на 97,1-98,5% у порівнянні з контролем. При цьому засміченість бур'янами після обробки гербіцидом Гроділ Максі на кінець збирання озимого ячменю становила 15-17 шт/м² бур'янів, а рівень забур'яненості зменшилась у порівнянні з контролем на 80,0-82,4%. Обробка насіння озимого ячменю перед посівом препаратом Сценік 80 FS та внесення гербіциду Калібр 75 в.г. + ПАР Тренд 90 в нормі витрати 50 г/га + 0,2 л/га на озимому ячменю показала кращу хімічну ефективність щодо зменшення бур'янової рослинності в агроценозах культури. Внесення гербіциду Калібр 75 в.г. + ПАР Тренд 90 сприяло зменшенню забур'яненості озимого ячменю на 94,1-96,5% в порівнянні з контрольними ділянками. Даний гербіцид крім дводольних бур'янів ефективно контролював і злакові бур'яни (Табл. 1).

Таблиця 1

Вплив гербіцидів на чисельність бур'янів в посівах озимого ячменю, (середнє 2019-2020 рр.)

Варіант	Норма внесення мл/га, л/га	Забур'яненість посівів та ефективність гербіцидів					
		Кількість бур'янів шт./м ²			Знищення бур'янів за кількістю, %		
		Злак. бур'яни	Двод. бур'я- ни	Всьо го	Злак. бур'я-ни	Двод. бур'я- ни	Всьо- го
Контроль (без обробки)	-	17	68	85	-	-	-
Кінто Дуо, к.с. + Гроділ® Максі 375 о.д.	2,5 л/т + 0,11 л/га	15	2	17	11,8	97,1	80,0

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

Кінто Дуо, к.с. + Калібр 75 в.г. + ПАР Тренд 90	2,5 л/т + 50 г/га +0,2 л/га	3	2	5	82,4	97,1	94,1
Сценік® 80 FS + Гроділ® Максї 375 о.д.	1,5 л/т + 0,11 л/га	14	1	15	17,7	98,5	82,4
Сценік® 80 FS + Калібр 75 в.г. + ПАР Тренд 90	1,5 л/т + 50 г/га + 0,2 л/га	2	1	3	88,2	98,5	96,5

За результатами досліджень Сторчоуса І. М. впливу гербіцидів на сегетальну рослинність у посівах озимих зернових в осінній та весняний періоди, за результатами порівняльної оцінки встановлено, що під час застосування гербіцидів в осінній період для контролю сегетальної рослинності найкращі показники технічної ефективності та відповідно й врожайності отримано на ділянках, де вносили Гроділ Максї OD і Старане Преміум 330 ЕС, за середніми даними вони були на рівні 85,0 і 84,0% відповідно, а середні показники врожайності – на рівні 0,67 т/ га. Але технічна ефективність Гранстар Голд 75, в.г. і Марафон КС була дещо нижчою. За середніми даними технічна ефективність цих препаратів становила 68,0 і 64,0% відповідно [7].

Внесення гербіцидів на посівах озимого ячменю сприяло різкому зменшенню бур'янової рослинності. Дводольні бур'яни були майже повністю знищені, в агроценозах озимого ячменю залишились в основному злакові бур'яни, але вони не несли загрозу рослинам ячменю.

Таким чином, відмітимо, що протруювання насіння озимого ячменю протруйниками Кінто Дуо, Сценік та застосування гербіцидів Гроділ Максї і Калібр на посівах озимого ячменю сприяло значному зменшенню хвороб рослин ячменю та бур'янової рослинності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гирка А. Д. Агробіологічні основи формування продуктивності озимих та ярих зернових культур у Північному степу України: Автореф. ... д-ра с.-г. наук. Спеціальність 06.01.09. – рослинництво. Дніпропетровськ. 2015. 36с.
2. Демидов О. А., Гудзенко В. М., Васильківський С. П. Вплив метеорологічних умов вегетаційного періоду на врожайність ячменю озимого в Лісостепу України. *Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин*. 2016. №4 (33). С. 39–43.
3. Корнійчук М. С. Моніторинг фітосанітарного стану польових культур в технологічних дослідах. *Землеробство: міжвід. темат. наук. зб.* 2017. Вип. 1. С. 93-97.
4. Лихочвор В. В., Петриченко В. Ф., Іващук П. В., Корнійчук О. В. Рослинництво. Технології вирощування сільськогосподарських культур. Львів. Українські технології. 2010. 1088 с.
5. Репин К. Ячмень – скільки сеєм, скільки собираем, какова перспектива. *Зерно*. 2015. № 1 (106). С. 110-115.
6. Сабадин В. Я. Селекційна цінність джерел стійкості до збудників хвороб ячменю озимого. *Генетичні ресурси рослин*. 2008. № 5. С. 65-69.
7. Сторчоус І. М. Порівняльна оцінка гербіцидів за осіннього та весняного застосування у посівах пшениці озимої в умовах Лісостепової зони України. *Міжвідомчий тематичний науковий збірник. Захист і карантин рослин*. 2019. Вип. 65. С.175-191.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ /
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ

УДК 621.76.588.23

Индира Косанова
(Нур-Султан, Казахстан)

РАЗРАБОТКА ТЕХНОЛОГИИ ПЛАЗМЕННОЙ ОБРАБОТКИ
КОНТАКТНОЙ ПОВЕРХНОСТИ ВАГОННЫХ КОЛЕС

В данной статье представлен способ выбора оптимальных режимов плазменной обработки поверхности вагонных колес, таких как глубина и ширина зоны закалки, скорость движения, определяющая производительность процесса, погонная энергия и скорость охлаждения в зоне закалки. Приведен анализ изменения параметров закалки в зависимости от диаметра плазмобразующего сопла, что может привести к уменьшению или увеличению глубины и ширины зоны закалки, скорости движения и погонной энергии, что соответственно может образовать накопление дефектов структуры и зарождение очага разрушения.

Ключевые слова: плазменная обработка, износостойкость, плазмобразующее сопло, глубина и ширина зоны закалки, градиентное нанесение.

This article presents a method for selecting the optimal modes of plasma treatment of the surface of wagon wheels, such as the depth and width of the hardening zone, the speed of movement, which determines the productivity of the process, the heat input and the cooling rate in the hardening zone. An analysis is given of the change in the hardening parameters depending on the diameter of the plasma-forming nozzle, which can lead to a decrease or increase in the depth and width of the hardening zone, the speed of movement and heat input, which, accordingly, can form the accumulation of structural defects and the nucleation of a fracture site.

Keywords: plasma treatment, wear resistance, plasma-forming nozzle, depth and width of the hardening zone, gradient application.

Общеизвестно, что в настоящее время до 90 % машин и механизмов выходят из строя не из-за поломок деталей, а вследствие изнашивания их рабочих поверхностей, поэтому основным требованием к структуре и свойствам поверхностного слоя деталей и изделий является хорошая износостойкость.

При объемном нагружении процессы пластической деформации локализуются в определенной части объема материала, где и происходит накопление дефектов структуры, концентрация напряжений и зарождение очага разрушения, в то время как процессы пластической деформации и разрушения поверхностных слоев отличаются в первую очередь сложным распределением напряжений по всей зоне контакта.

Расчет максимальных размеров зоны закалки

Глубина и ширина зоны закалки должны определяться с учетом двух факторов (рис.1):

- температура нагрева в каждой точке зоны закалки должна быть равной или больше критической для данного материала $T \geq T_{\text{зак}}$ (например, для стали 45 $T_{\text{зак}} = 850^\circ\text{C}$);

- скорость охлаждения в каждой точке хвостовой части изотермы $T_{\text{зак}}$ должна быть не меньше критической скорости охлаждения для данной стали (как видно на рис. 4.4, поскольку $c_2 > c_1$, то имеем скорость охлаждения $v_{\text{охл}2} < v_{\text{охл}1}$, а значит, если в точке 1 скорость охлаждения $v_{\text{охл}}$ не меньше критической $v_{\text{кр}}$ (например, для стали 45 $v_{\text{охл}} = v_{\text{кр}} = 100 \text{ K/c}$), то глубина этой точки будет соответствовать максимальной глубине закалки $h_{\text{зак.мах}}$):

$$v_{\text{охл}} = dT/dt = (T - T_{\text{зак}}) \cdot v/c.$$

Аналогічно рассчитывается максимальная ширина заковки $b_{\text{зак.мах}}$.

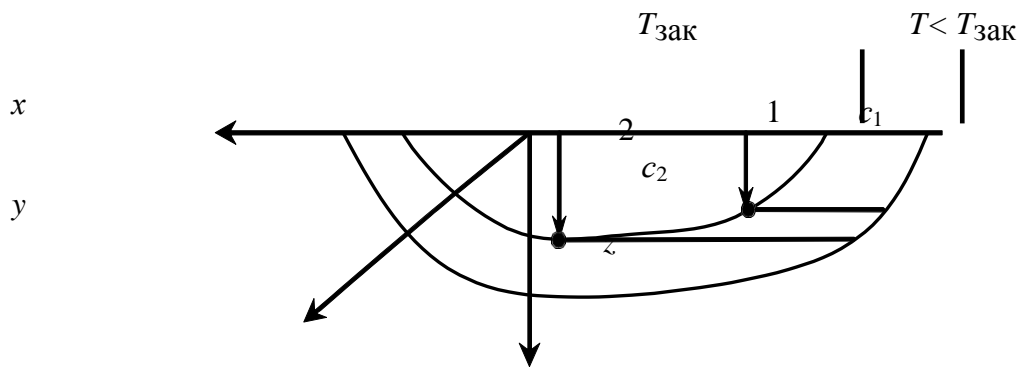

Рис. 1. Схема расчета максимальной глубины заковки, где $T \rightarrow T_{\text{зак}}$.

Выбор оптимальных режимов плазменной заковки

С целью предупреждения роста зерна, окисления или подплавления закаливаемой поверхности необходимо при расчете режима заковки ограничивать максимальную температуру поверхности металла (для сталей – не более 1100...1200°C) [1, с. 217].

Рис. 2. иллюстрирует влияние тока сжатой дуги и диаметра плазмообразующего сопла на перечисленные выше параметры.

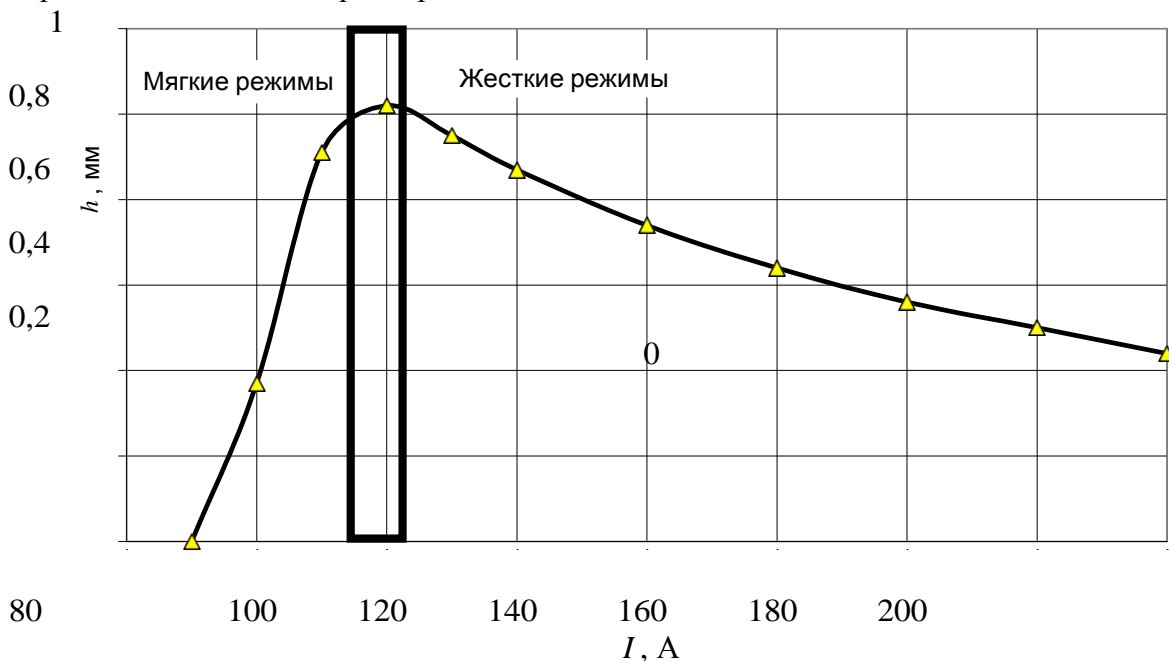

Рис. 2. Зависимость глубины зоны заковки от тока сжатой дуги ($d_{\text{сч}} = 3$ мм; $s = 20$ мм)

Можно выделить две области возможных режимов плазменной заковки, условно названных «Мягкие режимы» и «Жесткие режимы». В области мягких режимов, характерных для относительно малых токов сжатой дуги и небольших скоростей движения, размеры зоны заковки лимитирует скорость охлаждения металла; температура поверхности закаливаемого металла ниже задаваемой допустимой температуры (естественно, меньшей температуры плавления для исключения последующих операций шлифовки закаленных поверхностей). Для рассматриваемого примера задавались: допустимая температура поверхности 1200°C; температура заковки 850°C; критическая скорость охлаждения 100 К/с [2, с. 43].

В области жестких режимов, характерных для повышенных токов сжатой дуги и

больших скоростей движения, размеры зоны закалки лимитируются температурой поверхности закаливаемого металла, которая не должна превышать заданную допустимую температуру. Скорости охлаждения металла в зоне закалки при этом выше критической скорости охлаждения, необходимой для данного материала.

К числу *входных параметров* технологической системы относятся параметры плазменной обработки, движения детали или плазматрона, параметры обрабатываемого материала (рис.1).

Параметры плазменной обработки являются переменными. Благодаря им можно значительно варьировать характеристики технологического процесса. Параметры плазменной обработки включают в себя *характеристики подводимого к плазматрону тока, плазмообразующего газа и водяного охлаждения.*

Сила тока I определяет эффективную тепловую мощность плазменной струи q :

$$q = 0,24 \eta_{п.н} I U, \quad (7)$$

где - $\eta_{п.н}$ КПД плазменного нагрева, $\eta_{п.н} - \eta_{п} \eta_{с}$, $\eta_{п}$ – КПД плазматрона, $\eta_{с}$ – КПД плазменной струи с учетом потерь на излучение и отражение, U –напряжение на дуге.

Расход плазмообразующего газа должен обеспечивать стабильное плазмообразование, а также стабилизацию дуги в канале плазматрона.

От марки плазмообразующего газа зависит температура плазмы. Инертные газы обеспечивают защиту внутреннего канала плазматрона от окисления, а обрабатываемой поверхности – от окисления и выгорания легирующих элементов. Увеличение силы тока и расхода плазмообразующего газа ведет к увеличению твердости и глубины упрочненного слоя. Это объясняется тем, что тепловая мощность плазменной струи меняется пропорционально току, а при увеличении расхода газа происходит дополнительное обжатие струи, вызывающее рост температуры плазмы.

К числу *выходных параметров* процесса плазменной обработки относятся:

- твердость упрочненного слоя;
- геометрические параметры упрочненной зоны (глубина и ширина);
- качество упрочненной поверхности (шероховатость и волнистость);
- остаточные напряжения в упрочненном слое;
- градиентное строение упрочненной поверхности, обеспечиваемое чередованием упрочненных и неупрочненных участков (табл.1).

Табл. 1. Выходные параметры технологической системы плазменного упрочнения

Наименование группы параметров	Параметры
Параметры упрочненной зоны	Твердость
	Глубина
	Ширина
	Шероховатость
Параметры упрочненной поверхности	Остаточные напряжения Градиент

Для выбора оптимальной технологии плазменного поверхностного упрочнения проводили исследования образцов из высокоуглеродистой стали на износостойкость при различных режимах и вариантах нанесения зон закалки (без зазора между зонами и с зазором – градиентного упрочнения). Была достигнута твердость 50...55 HRC, размеры упрочненной зоны: ширина 10..12 мм и глубина 3,5 ...4,0 мм. Упрочнение выполняли по трем схемам: упрочнение без зазора, упрочнение с зазором, равным половине ширины зоны упрочнения вдоль направляющих и с таким же зазором под углом 45^0 к направлению продольной подачи. Установку расстояния от среза сопла плазматрона до упрочняемой поверхности и выбор угла наклона при упрочнении наклонных поверхностей осуществляли вручную [3, с. 24].

Результаты испытаний стойкости направляющих после поверхностного упрочнения показали, что градиентное плазменное поверхностное упрочнение позволяет увеличить износостойкость направляющих в 2,5...2,9 раз и тем самым увеличить межремонтный

интервал. При этом градиентное нанесение упрочненных зон позволяет получить благоприятное расположение полей остаточных напряжений. Образовавшиеся в процессе приработки впадины на неупрочненных участках служат в качестве масляных карманов, что, в свою очередь, улучшает условия работы обрабатываемой детали [4, с. 194].

Выводы

1. Определено, что основными регулируемыми параметрами процесса плазменного поверхностного упрочнения являются максимальная температура нагрева поверхностного слоя $T_{\text{наг}}$ и скорость охлаждения поверхностного слоя $v_{\text{охл}}$. При этом эти параметры $T_{\text{наг}}$ и $v_{\text{охл}}$ не являются параметрами прямого регулирования при разработке технологии плазменного упрочнения, а являются комплексными параметрами, на значения которых влияют большое число факторов.

2. Для создания интегрированных технологических процессов упрочнения деталей рекомендуется системный подход к анализу влияния входных и выходных параметров процесса плазменной поверхностной обработки с нанесением упрочненного слоя градиентного строения на характеристики упрочненных изделий.

3. К числу входных параметров технологической системы отнесены параметры плазменной обработки, движения детали или плазматрона, параметры обрабатываемого материала. К выходным параметрам поверхностной плазменной обработки отнесены: твердость упрочненного слоя, геометрические параметры упрочненной зоны (глубина и ширина), качество упрочненной поверхности (шероховатость и волнистость), остаточные напряжения в упрочненном слое и градиентное строение упрочненной поверхности, обеспечиваемое чередованием упрочненных и неупрочненных участков.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Соснин Н.А., Ермаков С.А., Тополянский П.А. Плазменные технологии. Руководство для инженеров. Санкт-Петербург, Издательство политехнического университета, 2013. С.217-230.

2. Коротков В.А., Макаров С.В. Установка для ручной поверхностной закалки плазменной струей. *Металлообработка*. 2009. №5. С.43-46

3. Ефименко В.Г. и др. Влияние объемной и поверхностно-плазменной термической обработки на микроструктуру и износостойкость колесной стали. *Трение и износ*. 2017. № 1. С.24-29.

4. Смирнов И., Белкин П., Эпельфельд А. Плазменно-электролитическое модифицирование поверхности металлов и сплавов. *Мир материалов и технологий*. 2011. С.194-211.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдуллаев Ислам Рахметуллаевич – студент 2 курса факультета агробизнеса и инвестиционной деятельности Каракалпакского института сельского хозяйства и агротехнологий

Абишов Мухаммед Сарсенбаевич – кандидат экономических наук, доцент кафедры агробизнеса и бухгалтерского учета Каракалпакского института сельского хозяйства и агротехнологий

Адилбекова Лаззат Махайовна – кандидат филологических наук, профессор кафедры казахской литературы Казахского национального женского педагогического университета

Алиева Назым Узбеккызы – магистр юридических наук, научный соискатель кафедры международного права Казахского национального университета имени аль Фараби

Аминжанов Абдулхамид Аширали угли – магистрант I года обучения кафедры хирургических заболеваний Ташкентской медицинской академии

Андрєєва Регіна Ігорівна – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри готельно-ресторанного бізнесу й іноземних мов Херсонського державного аграрно-економічного університету

Андрієвська Людмила Олексіївна – адвокат, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Бегишева Юлия Витальевна – магистр педагогических наук, преподаватель кафедры искусства Южно-Казахстанского университета имени М.Ауэзова

Беда Оксана Ивановна – кандидат экономических наук, доцент Департамента бухучета, финансов и информатики Государственного аграрного университета Молдовы

Березоручька Олена Валеріївна – студентка 2 курсу Інституту комп'ютерних систем Державного університету «Одеська політехніка»

Голова Анастасія В'ячеславівна – студентка 3 курсу факультету міжнародних економічних відносин, управління і бізнесу Херсонського національного технічного університету

Грабинський Андрій Віталійович – магістр, директор музею імені Євгена Осередчука с.Довге

Джанахметов Урынбасар Каирович – кандидат технических наук, доцент кафедры архитектуры и дизайна Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина

Дильдебаева Гульмира Рахымжановна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры искусства Южно-Казахстанского университета имени М.Ауэзова

Драгуца Сергей Валентинович – ассистент Департамента бухучета, финансов и информатики Государственного аграрного университета Молдовы

Жаксыбергенов Асылхан Калиевич – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор кафедры экономики, бизнеса и управления Евразийского технологического университета

Кадырбергенов Махмуд Оразымбетович – студент 2 курса факультета агробизнеса и инвестиционной деятельности Каракалпакского института сельского хозяйства и агротехнологий

Каипов Тимур Алибаевич – преподаватель кафедры растениеводства, лесного хозяйства и лекарственных растений Нукусского филиала Ташкентского государственного аграрного университета

Калька Наталя Тарасівна – студентка 1 курсу факультету захисту рослин, біотехнології та екології Національного університету біоресурсів і природокористування України

Коваль Марія Віталіївна – магістрант I року навчання геолого-географічного факультету Одеського національного університету імені І.І.Мечникова

Козаченко Микола Іванович – магістр факультету агрономії та лісівництва Вінницького національного аграрного університету

Козирєв Данило – студент юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

- Кокотєєва Анастасія Сергіївна** – асистент кафедри фізичного виховання та спорту Державного університету «Одеська політехніка»
- Комісаренко Людмила Михайлівна** – викладач математики Боярського фахового коледжу НУБіП України
- Косанова Индира Муратовна** – докторант PhD 2 курсу об'учення кафедри стандартизації, метрології і сертифікації НАО «Казахский агротехнический университет имени С.Сейфуллина»
- Котович Игорь Викторович** – кандидат биологических наук, доцент, заведуючий кафедрой биолого-химического образования УО «Мозырский государственный педагогический университет имени И.П.Шамякина»
- Кугай Ксенія Борисівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Київського національного університету технологій та дизайну
- Кулік Анастасія** – студентка юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Лавренко Дар'я Олександрівна** – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Ли Ясмин** – студентка 3 курсу економічного факультета Евразийского технологического университета
- Лобанов Микола** – студент юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
- Макаренко Сергій Хосенович** – викладач Маслівського аграрного фахового коледжу імені П.Х.Гаркавого Білоцерківського національного аграрного університету
- Макаренко Юлія Михайлівна** – методист Маслівського аграрного фахового коледжу імені П.Х.Гаркавого Білоцерківського національного аграрного університету
- Малєєв Володимир Олексійович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри хімії, екології та безпеки життєдіяльності Херсонського національного технічного університету
- Мардарь Лилиана Владимировна** – асистент Департамента бухгалтерії, фінансов і інформатики Государственного аграрного университета Молдовы
- Марковська Валентина Павлівна** – викладач кваліфікаційної категорії «Спеціаліст першої категорії» автомобільно-економічного відділення Маріупольського будівельного коледжу
- Матжан Рахымжан Габиткызы** – магістрант 1 года об'учення кафедри архітектури і дизайну Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина
- Меньшойкина Инна Александровна** – магістр психологических наук, асистент кафедри економічної соціології і психології підприємницької діяльності Белорусского государственного экономического университета
- Музиченко Лілія Борисівна** – викладач вищої категорії, викладач-методист Володимир-Волинського педагогічного фахового коледжу імені А.Ю.Кримського Волинської обласної ради
- Мырзаев Санжаркожа Алтынбекович** – магістр педагогических наук, старший преподаватель кафедры искусства Южно-Казахстанского университета имени М.Ауэзова
- Мырзаш Айгерим** – магістрант 1 курсу спеціальності «Хореографія» Южно-Казахстанского университета имени М.Ауэзова
- Некрасова Инна Геннадьевна** – старший преподаватель кафедры правовых дисциплин Северо-Казахстанского университета имени М.Козыбаева
- Нуранов Ильхам Бахадирович** – студент 2 курсу факультета агробізнеса і інвестиційної діяльності Каракалпакского института сельского хозяйства и агротехнологий
- Нурланова Асем Нурланкызы** – кандидат филологических наук, профессор кафедры педагогики и психологии Казахстанско-Американского свободного университета
- Олійник Галина Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи, спеціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Позывайло Оксана Петровна – кандидат ветеринарних наук, доцент, завідувач кафедри біології і екології УО «Мозырський державний педагогічний університет імені І.П.Шамякіна»

Посацький Олександр Васильович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Поцікайло Людмила – студентка 5 курсу спеціальності «Психологія» Національного університету «Острозька академія»

Поцікайло Ростислав – студент 5 курсу спеціальності «Психологія» Національного університету «Острозька академія»

Пуертас Паласіос Тетяна Олександрівна – викладач кваліфікаційної категорії «Спеціаліст першої категорії» автомобільно-економічного відділення Маріупольського будівельного коледжу

Радченко Людмила Сергіївна – кандидат історичних наук, асистент кафедри міжнародних відносин і суспільних наук Національного університету біоресурсів і природокористування України

Рыжковская Татьяна Леонидовна – магістр психологічних наук, асистент кафедри економічної соціології і психології підприємницької діяльності Белоруського державного економічного університету

Сайидбурхонов Саидислом Сайидбахромхон угли – магістрант I року навчання кафедри хірургічних захворювань Ташкентської медичної академії

Сич Тетяна Петрівна – викладач кваліфікаційної категорії «Спеціаліст вищої категорії», викладач-методист автомобільно-економічного відділення Маріупольського будівельного коледжу

Стрикаленко Євгеній Андрійович – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри олімпійського та професійного спорту Херсонського державного університету

Сулейменов Жанат Айдарович – магістрант 1 курсу факультету гуманітарних і соціальних наук НАО «Торайгыров Університет»

Таран Ярослав Максимович – студент 2 курсу фізико-технічного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Темирбекова Алма Батановна – доктор економічних наук, професор Школи економіки і фінансів Алмати Менеджмент Університету

Тешаев Октябрь Рухуллаевич – доктор медичних наук, професор кафедри хірургічних захворювань Ташкентської медичної академії

Тлеубаев Сералы Шабаевич – доктор філософських наук, професор, директор Музикального коледжу г.Шымкента

Тлеубаева Балжан Сейдрамановна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мистецтва Южно-Казахстанського університету імені М.Ауэзова

Турдиева Азиза Азатбековна – магістр мистецтвознавства, преподаватель кафедри мистецтва Южно-Казахстанського університету імені М.Ауэзова

Халикова Ойимхон Маликжон кизи – магістрант I року навчання кафедри хірургічних захворювань Ташкентської медичної академії

Хомич Лариса Василівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І.І.Мечникова

Хоченков Андрей Алексеевич – доктор сільськогосподарських наук, професор кафедри біолого-хімічного освіти УО «Мозырський державний педагогічний університет імені І.П.Шамякіна»

Чункурова Зарина Канапьяновна – магістр педагогічних наук, преподаватель кафедри педагогіки і психології Казахстансько-Американського вільного університету

Шалар Олег Григорович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри олімпійського та професійного спорту Херсонського державного університету

Шлапацька Валентина Григорівна – старший викладач Маслівського аграрного фахового коледжу імені П.Х.Гаркавого Білоцерківського національного аграрного університету

Юрченко Катерина Николаевна – студентка 4 курсу технологічного-біологічного факультета очної (денної) форми отримання вищої освіти УО «Мозырський державний педагогічний університет імені І.П.Шамякіна»

Ядрова Дар'я Андріївна – студентка 1 курсу факультету мехатроніки та комп'ютерних технологій Київського національного університету технологій та дизайну

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

- Андрей Хоченков, Игорь Котович, Оксана Позывайло, Екатерина Юрченко*
ПИЩЕВОЕ ПОВЕДЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЕЖИ 5

ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ / ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

- Лариса Хомич, Марія Коваль*
НАПРЯМКИ ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ МІСТ 8

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

- Валентина Шлапацька, Сергій Макаренко, Юлія Макаренко*
ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ВИРОБНИЦТВА ПЛОДОВО-
ЯГІДНОЇ ПРОДУКЦІЇ У ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ 11

- Daria Yadrova, Kseniia Kugai*
THE GREENHOUSE EFFECT. ITS CAUSES AND CONSEQUENCES 12

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ / ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

- Володимир Малєєв, Анастасія Голова*
ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ 16

- Лилиана Мардарь, Оксана Беда, Сергей Драгуца*
UTILIZAREA CARDURILOR ÎN SISTEMUL BANCAR AL REPUBLICII MOLDOVA 18

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

- Muhammed Abishov, Ikham Nuranov, Makhmud Kadirbergenov, Islam Abdullaev*
CONCEPT OF INVESTMENT ENVIRONMENT: RELATIONS BETWEEN
GOVERNMENT AGENCIES AND PRIVATE INVESTORS 23

- Асылхан Жаксыбергенев, Ясмин Ли*
ИНОСТРАННЫЕ БАНКИ И ИНВЕСТИЦИИ:
ЮЖНАЯ КОРЕЯ И РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН 25

- Алма Темирбекова*
ИСЛАМСКИЙ БАНКИНГ В КАЗАХСТАНЕ 28

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

- Оксана Беда, Лилиана Мардарь, Сергей Драгуца*
SFERA DECIZIILOR DE FORMARE A PROFITULUI NET ŞI EFECTELE
DECIZIILOR DE DISTRIBUIRE A LUI 31

- Сергей Драгуца, Оксана Беда, Лилиана Мардарь*
АНАЛИЗ И УПРАВЛЕНИЕ ВАЛЮТНЫМИ ОПЕРАЦИЯМИ И ВАЛЮТНЫМ
РИСКОМ В КБ «МОЛДОВА АГРОИНДБАНК» АО 34

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

- Галина Олійник*
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ
З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ 39

ІСТОРІЧНІ НАУКИ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

- Наталя Калька, Людмила Радченко*
КОНЦЕПЦІЯ НОРВЕЗЬКОЇ ОСВІТИ ТА ІНТЕГРАЦІЯ ЇЇ МЕТОДІВ
У РАМКАХ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛ ТА УНІВЕРСИТЕТІВ 42

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

- Назым Алиева, Лаззат Адилбекова*
ЗАЩИТА ПРАВ БЕРЕМЕННЫХ ЖЕНЩИН В СООТВЕТСТВИИ
С ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН 44

- Nazym Aliyeva, Lazzat Adilbekova*
KEY ASPECTS OF THE CODE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
'ON SUBSOIL AND SUBSOIL USE' 46

<i>Наzym Алиева</i> ПРАВИЛА ПЕРЕХОДА НА УСЛОВИЯ ТИПОВОГО (МОДЕЛЬНОГО) КОНТРАКТА НЕДРОПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ В ОБЛАСТИ УГЛЕВОДОРОДНОГО СЫРЬЯ	48
<i>Людмила Андрієвська</i> ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ РЕЖИМУ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ ПІД ЧАС СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ В ПЕРІОД КАРАНТИНУ	51
<i>Данило Козирєв</i> МІГРАЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ЯК САМОСТІЙНОЇ ПРАВОВОЇ ГАЛУЗІ	53
<i>Анастасія Кулік</i> ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	55
<i>Дар'я Лавренко</i> НОРМОТВОРЧІСТЬ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ГАРАНТУВАННЯ ЯКІСНОЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ МВС	57
<i>Микола Лобанов</i> ПРИРОДА ТА ГЕНЕЗА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ	60
<i>Инна Некрасова</i> К ВОПРОСУ О ПОРЯДКЕ УРЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	63
МИСТЕЦТВО / ИСКУССТВО	
<i>Юлия Бегешева, Азиза Турдиева</i> ОСОБЕННОСТИ ПОСТРОЕНИЯ УРОКА СОВРЕМЕННОГО ТАНЦА	67
<i>Рахымжан Матжан, Урынбасар Джанахметов</i> ШАҒЫН КЕҢІСТІКТЕРГЕ АРНАЛҒАН ТҮРЛЕНДІРІЛЕТІН ЖИҒАЗДЫҢ АҚЫЛДЫ ШЕШІМДЕРІ	70
<i>Лілія Музиченко</i> НАШ СУЧАСНИК У МУЗИЧНОМУ І КРАЄЗНАВЧОМУ ПРОСТОРІ ВОЛИНИ	74
<i>Сералы Тлеубаев, Гульмира Дильдебаева</i> ТВОРЧЕСТВО З.М. РАЙБАЕВА В ИСТОРИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ РАЗВИТИЯ БАЛЕТНОГО ТЕАТРА КАЗАХСТАНА	77
<i>Балжан Тлеубаева, Санжарқожа Мырзаев, Айгерім Мырзаи</i> ҚАЗАҚ БИІНІҢ ПАЙДА БОЛУЫНА ҚАТЫСТЫ ДЕРЕКТІ НЕГІЗДЕР	81
ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА	
<i>Тетяна Пуертас Паласіос, Тетяна Сич, Валентина Марковська</i> ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ: НОВІ РЕАЛІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ	84
ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ	
<i>Олександр Посацький, Андрій Грабинський</i> ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЛІДЕРСТВА ТА КЕРІВНИЦТВА	86
<i>Людмила Поцікайло</i> КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ САМОКОНТРОЛЮ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВНЗ	89
<i>Ростислав Поцікайло</i> ПСИХОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ЕМПАТІЇ ОСОБИСТОСТІ	94
<i>Татьяна Рыжковская, Инна Меньшойкина</i> КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД К ОТБОРУ ПЕРСОНАЛА	97
ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ / ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ	
<i>Людмила Комісаренко</i> МАТЕМАТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ КОЛЕГІАЛЬНОГО ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ	101

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ / ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ	
<i>Регіна Андрєєва, Олег Шалар, Євгеній Стрикаленко</i> ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕННЯ ФІТНЕС-ЗАНЯТЬ ЖІНОК ПЕРШОГО ЗРІЛОГО ВІКУ	104
<i>Анастасія Кокотєєва, Олена Березоруцька</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СПОРТІ	107
<i>Ярослав Таран</i> ПРИРОДНІ І УНІВЕРСАЛЬНІ ЗАСОБИ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАХВОРЮВАНЬ І ОЗДОРОВЛЕННЯ ОРГАНІЗМУ	111
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ	
<i>Асем Нурланова, Зарина Чункурова</i> АЛТАЙ ТІЛДЕРІ ТУРАЛЫ ТЕОРИЯНЫҢ ТАРИХЫ ЖӘНЕ АЛТАЙ ТІЛДЕРІ ТУРАЛЫ БОЛЖАМДАР	114
<i>Жанат Сулейменов</i> ВАЖНОСТЬ РОЛИ ДЕЛОВОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СФЕРЕ БИЗНЕСА	117
МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ	
<i>Ойимхон Халикова, Абдулхамид Аминжанов, Сайидислом Саудбурхонов, Октябрь Тешаев</i> ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ САНАЦИИ ПЛЕВРАЛЬНОЙ ПОЛОСТИ ПРИ ЭМПИЕМЕ ПЛЕВРЫ	121
СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО	
<i>Тимур Каипов</i> ЎРТАЧА ШЎРЛАНГАН ТУПРОҚ ШАРОЙТИДА ҚАЙРАҒОШ ДАРАХТИНИ ЭКИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ	124
<i>Микола Козаченко</i> ОБГРУНТУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПРИЙОМІВ ВИРОЩУВАННЯ ОЗИМОГО ЯЧМЕНЮ В УМОВАХ ДОСЛІДНОГО ПОЛЯ ВНАУ	126
ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ / ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ	
<i>Индира Косанова</i> РАЗРАБОТКА ТЕХНОЛОГИИ ПЛАЗМЕННОЙ ОБРАБОТКИ КОНТАКТНОЙ ПОВЕРХНОСТИ ВАГОННЫХ КОЛЕС	130
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	134

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2021. Вип. 72. 142 с.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій. Передрук і відтворення опублікованих у збірнику матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації».

Матеріали науково-практичної інтернет-конференції розміщені на сайті:
<http://confscientific.webnode.com.ua>

Укладачі: С.М.Кикоть, І.В.Гайдаєнко
Верстка та дизайн: І.В.Гайдаєнко

Адреса оргкомітету та редколегії:
08401, вул. Сухомлинського, 30 (к. 100),
м. Переяслав, Київська обл., Україна,
тел. +380930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua

Материалы Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. Переяслав, 2021. Вып. 72. 142 с.

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, правильность фактов и ссылок, достоверность материалов несут авторы публикаций. Перепечатка и воспроизведение опубликованных в сборнике материалов любым способом разрешается только при ссылке на «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации».

Материалы научно-практической интернет-конференции размещены на сайте: <http://confscientific.webnode.com.ua>

Составители: С.Н.Кикоть, И.В.Гайдаенко
Верстка и дизайн: И.В.Гайдаенко

Адрес оргкомитета и редколлегии:
08401, ул. Сухомлинского, 30 (к. 100),
г. Переяслав, Киевская обл., Украина
тел. +380930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua

